ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Σχολή Περιβάλλοντος, Γεωγραφίας και Εφαρμοσμένων Οικονομικών

Τμήμα Γεωγραφίας

Η δεύτερη γενιά Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα: Εστιάζοντας σε θέματα Ιθαγένειας/Ταυτότητας

Πτυχιακή εργασία της Τέλμα - Μαρίας Ντάλτα

Αθήνα, Φεβρουάριος 2017

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Σχολή Περιβάλλοντος, Γεωγραφίας και Εφαρμοσμένων Οικονομικών

Τμήμα Γεωγραφίας

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

Επιβλέπων Καθηγητής: Γεώργιος Μαυρομμάτης

Λέκτορας, Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Απόστολος Παπαδόπουλος

Καθηγητής, Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Γεώργιος Κρητικός

Αναπληρωτής Καθηγητής, Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Αθήνα, Φεβρουάριος 2017

Η Τέλμα – Μαρία Ντάλτα, δηλώνω υπεύθυνα ότι:

Είμαι ο κάτοχος των πνευματικών δικαιωμάτων της πρωτότυπης αυτής εργασίας και από όσο γνωρίζω η εργασία μου δε συκοφαντεί πρόσωπα, ούτε προσβάλει τα πνευματικά δικαιώματα τρίτων.

Αποδέχομαι ότι η ΒΚΠ μπορεί, χωρίς να αλλάξει το περιεχόμενο της εργασίας μου, να τη διαθέσει σε ηλεκτρονική μορφή μέσα από τη ψηφιακή Βιβλιοθήκη της, να την αντιγράψει σε οποιοδήποτε μέσο ή/και σε οποιοδήποτε μορφότυπο καθώς και να κρατά περισσότερα από ένα αντίγραφα για λόγους συντήρησης και ασφάλειας.

Πρόλογος

Η κυρίαρχη παρουσία των Αλβανών μεταναστών στο ελληνικό μεταναστευτικό τοπίο είναι γεγονός. Τα παιδιά τους, η λεγόμενη «δεύτερη γενιά μεταναστών» οι οποίοι γεννήθηκαν ή/και μεγάλωσαν στην Ελλάδα αποτελούν πλέον μέρος της ελληνικής κοινωνίας, έχοντας αποκτήσει ήδη ή μη την ελληνική ιθαγένεια πολλοί εξ αυτών. Ενδιαφέρον παρουσιάζει λοιπόν το πώς αυτά τα παιδιά αντιλαμβάνονται και προσδιορίζουν την «ταυτότητα» τους.

Η παρούσα εργασία επιχειρεί τη μελέτη θεμάτων που άπτονται σε ζητήματα ταυτότητας/ιθαγένειας της δεύτερης γενιάς Αλβανών στην Ελλάδα. Η σκιαγράφηση της ταυτότητας των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς καταγράφεται όπως οι ίδιοι την καθορίζουν.

Η ταυτότητα των μεταναστών μετασχηματίζεται καθώς συγκροτείται μια αντίληψη του εαυτού βασισμένη στην ένταξη του σε ένα ιστορικό συνεχές, από το παρελθόν (Αλβανία) στο παρόν (Ελλάδα), σε μια εξελικτική πορεία μεταναστευτικής εμπειρίας. Υπό το πρίσμα αυτό, γίνεται σαφές ότι η επίτευξη του στόχου της παρούσας εργασίας επιτυγχάνεται μέσα από την ανάλυση της μεταναστευτικής εμπειρίας των παιδιών αυτών.

Αρχικά γίνεται μία προσπάθεια καταγραφής της μεταναστευτικής εμπειρίας αναλύοντας με περιγραφές τις συνθήκες ζωής στην Αλβανία, τα αίτια που οδήγησαν την οικογένεια τους να μεταναστεύσει, τα κριτήρια επιλογής της χώρας που θα μετοικούσαν καθώς και αναμνήσεις που είχαν τα παιδιά από τη χώρα καταγωγής τους. Εν συνέχεια επιχειρείται η εξέταση ζητημάτων σχετικά με τη γλώσσα και τη θρησκεία, λόγω της βαρύνουσας σημασίας των δύο στοιχείων κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης της ταυτότητας του ατόμου.

Για τη δεύτερη γενιά μεταναστών η εκπαίδευση ασκεί καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία ενσωμάτωσής τους στη χώρα υποδοχής. Οι σχολικές εμπειρίες των Αλβανών μεταναστών όπως η συνύπαρξη με τους καθηγητές και συμμαθητές, η συμμετοχή σε σχολικές εκδηλώσεις κτλ. συμβάλει στην ομαλή κοινωνική τους ένταξη, επιδρώντας έμμεσα στη διαμόρφωση της ταυτότητας τους.

Οι θεματικοί άξονες τις εργασίας είναι αλληλένδετοι, το παρόν συνδέεται με το παρελθόν και το μέλλον. Οι απόψεις των μεταναστών για την ελληνική πολιτεία και τον τρόπο με τον οποίο το ίδιο το κράτος αντιμετωπίζει τη γενιά αυτή, οι σχέσεις τους με τους γηγενείς αλλά και η στάση αυτών απέναντι τους, εν μέρει συνδέεται και με τη στάση των μεταναστών προς την κοινωνία υποδοχής. Από την άλλη, η επαφή των παιδιών αυτών με την χώρα καταγωγής, οι μελλοντικές τους στοχεύσεις πάρα την κρίση που επικρατεί στην Ελλάδα

συμπεριλαμβανόμενων όλων των προαναφερόμενων θεματικών κατηγοριών που επιχειρεί η παρούσα εργασία να αναλύσει, αποτελούν μια σειρά πραγμάτων που επεξηγούν εν μέρει τις απόψεις τους πάνω σε ζητήματα ιθαγένειας και ταυτότητας.

Στα πλαίσια της εκπόνησης της παρούσας εργασίας πραγματοποιήθηκαν δέκα συνεντεύξεις σε Αλβανούς μετανάστες δεύτερης γενιάς, κάτοικοι περιοχών του κέντρου της Αθήνας. Η εργασία βασίζεται στις ιστορίες / αφηγήσεις των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς. Η εξαγωγή συμπερασμάτων επιχειρείται μέσα από την ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων (συνεντεύξεις), μέσα από τις οποίες επιλέχθηκαν αποσπάσματα με ιδιαίτερο ενδιαφέρον προς σχολιασμό.

Ολοκληρώνοντας θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά όλους τους Αλβανούς μετανάστες δεύτερης γενιάς που δέχθηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα αυτή, μιας και η συμμετοχή τους ήταν καθοριστική για την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας και ιδιαίτερα τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Γεώργιο Μαυρομμάτη για την καθοδήγηση, την ενθάρρυνση και τις εύστοχες παρατηρήσεις του.

Περίληψη

Η παρούσα εργασία μελετά την διαδικασία διαμόρφωσης της ταυτότητας των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα. Στο πλαίσιο αυτό πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις μέσω των οποίων θίγονται ζητήματα ένταξης στο εκπαιδευτικό σύστημα, επαφής με το νέο γλωσσικό στοιχείο και επιπολιτισμού σε στοιχεία της ελληνικής ταυτότητας (βάφτιση, μετονομασία).

Η απόδοση ιθαγένειας αποτελεί κύριο αίτημα των μεταναστών για την αναγνώριση των δικαιωμάτων τους στην νέα κοινωνία. Για το λόγο αυτό αναλύονται τα σχετικά νομοθετικά πλαίσια περί απόδοσης ιθαγένειας στους αιτούντες, βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων.

Με στόχο την ανάλυση της ταυτότητας, όπως οι ίδιοι την προσδιορίζουν, αναλύονται απόψεις σχετικά με την συνύπαρξή τους με τους γηγενείς και ο βαθμός σύνδεσης με την χώρα καταγωγής τους. Τέλος καταγράφονται τα μελλοντικά σχέδια των μεταναστών παραθέτοντας τα αίτια μιας ενδεχόμενης αποχώρησης από την Ελλάδα.

Λέξεις Κλειδιά: Μετανάστες δεύτερης γενιάς, Ταυτότητα, Ιθαγένεια, Αλβανοί, Επιπολιτισμός

Abstract

The present study investigates the process of identity formation of second generation migrants in Greece. In this context, a series of interviews is conducted that focus on issues of education, language learning and processes of acculturation in the new country (baptism, renaming).

Citizenship is a key demand for second generation migrant children and the promotion of their rights in the country. For this reason, this study proceeds in an analysis of the legislative frameworks in relation to citizenship.

More importantly, in order to shed light on issues of identity, we proceed into an analysis of our interviewing subjects identity in relation to their co- existence with the natives, but also, their relations with their parent's country of origin. Finally, we shed light on their future plans about staying in or leaving Greece.

Keywords: Second-generation migrants, Identity, Citizenship, Albanians, Acculturation

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ **5**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ **3**

ABSTRACT **4**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ **5**

1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ – ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ **6**

1.1 Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 6

1.2 Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΓΕΝΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 11

1.3 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ: ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ 14

2 ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ – Ο ΔΡΟΜΟΣ ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΝΕΑ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ **17**

2.1 ΤΟ 'ΤΑΞΙΔΙ' ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 17

2.2 ΜΕΓΑΛΩΝΟΝΤΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ 26

2.3 ΒΙΩΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ 32

3 ΓΛΩΣΣΑ – ΘΡΗΣΚΕΙΑ **38**

3.1 ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΗ – ΔΙΓΛΩΣΣΙΑ 38

3.2 ΒΑΦΤΙΣΗ, ΜΕΤΟΝΟΜΑΣΙΑ 41

4 ΟΙ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΓΕΝΙΑΣ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΙΘΑΓΕΝΕΙΑΣ **46**

4.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ 46

4.2 ΝΟΜΟΣ 3838/2010 – 1ΟΣ ΝΟΜΟΣ ΓΙΑ ΤΗ ΧΟΡΗΓΗΣΗ ΙΘΑΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΓΕΝΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ 47

4.3 ΝΟΜΟΣ 4332/2015 – Ο ΕΝ ΕΝΕΡΓΕΙΑ ΝΟΜΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΧΟΡΗΓΗΣΗ ΙΘΑΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΓΕΝΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ 48

4.4 ΜΙΑ ΝΕΑ ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ 50

5 ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ ΚΑΙ ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ ΤΟΥ 'ΑΝΗΚΕΙΝ' **55**

5.1 ΑΝΤΙΦΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ 55

5.2 Η ΕΠΑΦΗ ΜΕ ΤΗ ΧΩΡΑ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ 61

5.3 ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ 66

5.4 ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΜΗ ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ - ΜΕΛΛΟΝ 75

6 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ **82**

7 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ **84**

7.1 ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 84

7.2 ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ 85

1 Εισαγωγή – Θεωρητικό πλαίσιο

1.1 Η Μετανάστευση στην Ελλάδα

Η σύγχρονη εκδοχή του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ευρώπη, όπως υποστηρίζουν διάφοροι συγγραφείς, είναι ότι έχει αλλάξει η κατεύθυνση των μεταναστευτικών διαδρομών. Τα κράτη της νότιας Ευρώπης (Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία, Ελλάδα) μετατράπηκαν μεταπολεμικά από χώρες αποστολής σε χώρες υποδοχής μεταναστευτικών ομάδων.

Μέχρι την δεκαετία του 1970, η ελληνική κοινωνία διακρίνεται από έναν 'ομοιογενή' πληθυσμό, αφού ως τότε η Ελλάδα αποτέλεσε κυρίως χώρα αποστολής μεταναστών. Ωστόσο, την ίδια εποχή οι πρώτοι μετανάστες έφταναν στην Ελλάδα από χώρες της Ασίας και της Αφρικής, όπως το Πακιστάν, οι Φιλιππίνες και η Αίγυπτος, μετατρέποντάς την έτσι σταδιακά σε χώρα υποδοχής μεταναστών. Νέα μεταναστευτικά ρεύματα εμφανίστηκαν κατά την διάρκεια της δεκαετίες του 1980 από τις σοσιαλιστικές χώρες της Κεντρικής και της Ανατολικής Ευρώπης. Ωστόσο το 'πρωτόγνωρο' για την Ελλάδα φαινόμενο της μετανάστευσης έγινε αισθητό από τους Έλληνες πολίτες και την ελληνική πολιτεία στις αρχές της δεκαετίας του 1990, όταν οι μεταναστευτικές ροές προς την χώρα αυξήθηκαν ραγδαία. Η αναπάντεχη αυτή εισροή μεταναστών, βρήκε απροετοίμαστη την ελληνική πολιτεία, μιας και ως τότε ίσχυε ακόμα το νομοθετικό πλαίσιο (για τη μετανάστευση) του 1929.

Η μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα κατά την πρώτη φάση της (τέλη δεκαετίας του 1990) διέκρινε ανάμεσα σε αυτούς που η πολιτεία θεωρούσε «αλλοδαπούς ελληνικής καταγωγής» και «αλλοδαπούς ξένης καταγωγής». Στην ουσία το κράτος διαχώρισε τους μετανάστες σε ομογενείς και άλλους αλλοδαπούς (Triantafilidu και Veikou 2002) αποθαρρύνοντας την ένταξη των αλλογενών. Κατά την δεύτερη φάση, η μεταναστευτική πολιτική μετατοπίζεται στις πολιτικές σταδιακής νομιμοποίησης και ένταξης και των δυο αυτών ομάδων στην ελληνική κοινωνία. Το θεσμικό πλαίσιο για την νομιμοποίηση και την κοινωνική ένταξη των μεταναστών στην Ελλάδα συμπληρώθηκε με τον Ν. 1975/91, τον Ν.2434/96, τον Ν. 2452/96, τον Ν. 2910/2001, τον Ν. 3386/2005,τον Ν. 3448/2006 ,τον Ν. 3536/07, τον Ν. 3731/2008 και τον Ν. 3772/2009 προσφέροντας ευκαιρίες νομιμοποίησης στους μετανάστες. Ωστόσο οι νομοθετικές πρωτοβουλίες αντιμετώπισαν μόνο μια πτυχή του μεταναστευτικού ζητήματος, τη νομιμοποίηση της παραμονής και της εργασίας των οικονομικών μεταναστών και όχι τόσο την ουσιαστική ενσωμάτωσή τους στη κοινωνία. Παρόλα αυτά ένας μεγάλος αριθμός μεταναστών είτε διέμενε στην χώρα παράνομα, είτε εργαζόταν παράνομα.(Κανελλόπουλος 2006)

Σύμφωνα με την απογραφή πληθυσμού του 2001, η μεγαλύτερη αναλογία μεταναστευτικών ρευμάτων προήλθε από βαλκανικές χώρες σε ποσοστό 66%, με σημαντικότερη παρουσία εκείνη των Αλβανών, οι οποίοι αποτέλεσαν την πολυπληθέστερη εθνική ομάδα μεταναστών σε ποσοστό 88%. Πιο συγκεκριμένα, τα στοιχεία που συλλέχθηκαν από την απογραφή του 2001 καταγράφουν συνολικό αριθμό 762.191 μεταναστών, από τους οποίους οι 438.036 ήταν από την Αλβανία (57,5%), ακολουθούν μετανάστες από την Βουλγαρία (4,6%), την Γεωργία (3,0%), την Ρουμανία (2,9%) και άλλες χώρες με σαφώς μικρότερα ποσοστά (Πίνακας 1.1). Η μελέτη των μεγεθών της απογραφής του 2001, καταδεικνύει ότι ο συνολικός πληθυσμός της χώρας το 2001 έφτασε τους 10.934.097 εκ. κατοίκους, με τους μετανάστες να αποτελούν περίπου το 7% του συνολικού πληθυσμού.

Σύνολο των υπηκοοτήτων	Σύνολο 2001	% στο σύνολο των αλλοδαπών 2001	Σύνολο 2011	% στο σύνολο των αλλοδαπών 2011
Σύνολο	762.191	100,0%	911.929	100,0%
Αλβανία	438.036	57,5%	480.851	52,7%
Βουλγαρία	35.104	4,6%	75.917	8,3%
Γεωργία	22.875	3,0%	27.407	3,0%
Ρουμανία	21.994	2,9%	46.524	5,1%
ΗΠΑ	18.140	2,4%		
Ρωσική Ομοσπονδία	17.535	2,3%	13.809	1,5%
Κύπρος	17.426	2,3%	14.446	1,6%
Ουκρανία	13.616	1,8%	17.008	1,9%
Ηv. Βασίλειο	13.196	1,7%	15.386	1,7%
Πολωνία	12.831	1,7%	14.145	1,6%
Γερμανία	11.806	1,5%	10.778	1,2%
Αυστραλία	8.767	1,1%		
Τουρκία	7.881	1,0%	5.158	0,6%
Αρμενία	7.742	1,0%	8.113	0,9%
Αίγυπτος	7.448	1,0%	10.455	1,1%
Ινδία	7.216	1,0%	11.333	1,2%
Ιράκ	6.936	0,9%	3.692	0,4%
Φιλιππίνες	6.478	0,8%	9.807	1,1%

Καναδάς	6.049	0.8%		
Ιταλία	5.825	0.8%		
Μολδαβία	5.716	0,7%	10.391	1,1%
Συρία	5.552	0,7%	7.628	0,8%
Γαλλία	5.267	0,7%		
Γιουγκοσλαβία	3.832	0,5%	1.534	0,2%
Σερβία	-	-	3.562	0,4%
Καζακστάν	2.256	0.3%	1.289	0,1%
Πακιστάν	11.130	1,5%	34.178	3,7%
Μπαγκλαντές	4.854	0,6%	11.076	1,2%
Ιράν	1.011	0,1%	1.569	0,2%
Κίνα	554	0,1%	3.857	0,4%
Αφγανιστάν	371	0,0%	6.911	0,8%
Λίβανος	1.277	0,2%	876	0,1%
Νιγηρία	2.015	0,3%	3.285	0,4%
Αιθιοπία	1.163	0,2%	1.606	0,2%
Μαρόκο	526	0,1%	1.910	0,2%
Αλγερία	267	0,0%	1.119	0,1%
Άλλο		3.9%		6.2%

Πίνακας 1.1: Σύνολο αλλοδαπών και κύριες υπηκοότητες αλλοδαπών (2001, 2011).Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛ.ΣΤΑΤ.), ιδία επεξεργασία.

Από τα στοιχεία της απογραφής του 2001 ξεχωρίζει το εντυπωσιακό ποσοστό 57,5% των Αλβανών υπηκόων, αναδεικνύοντας ως σημαντικότερη χώρα προέλευσης μεταναστών την Αλβανία. Όπως έχει σημειωθεί και από τους Καβουνίδη & Λιανό (2012), στη Νότια Ευρώπη δεν συναντάται αλλού η εξαιρετικά μεγάλη παρουσία μιας και μόνο υπηκοότητας, όπως της αλβανικής στην περίπτωση της Ελλάδας.

Με το πέρας μίας δεκαετίας (απογραφή 2011) καταγράφεται μικρή αύξηση του αριθμού των μεταναστών (911.929 άτομα) (Πίνακας 1.1) στο σύνολο της χώρας (10.815.197 κατοίκων). Στην απογραφή του 2011, οι μετανάστες αντιστοιχούν σε ποσοστό 8,5% του συνολικού πληθυσμού. Ειδικότερα, παρατηρείται οριακή μείωση του συνολικού πληθυσμού της χώρας κατά τη διάρκεια της περιόδου (2001 - 2011) με μικρή αύξηση του αριθμού των μεταναστών. Ειδικότερα από τους 911.929 αλλοδαπούς που διέμεναν μόνιμα στην Ελλάδα το 2011, οι 480.851 ήταν Αλβανικής υπηκοότητας (52,7%) αναδεικνύοντας την έντονη αλβανική παρουσία στην Ελλάδα και το 2011 (αυξάνονται όμως ελάχιστα). Ακολουθούν μετανάστες από

άλλες χώρες με σαφώς μικρότερα ποσοστά, με εξαιρέσεις να αποτελούν οι Βούλγαροι και οι Ρουμάνοι οι οποίοι διπλασιάζονται ενώ οι μετανάστες από το Πακιστάν τριπλασιάζονται.

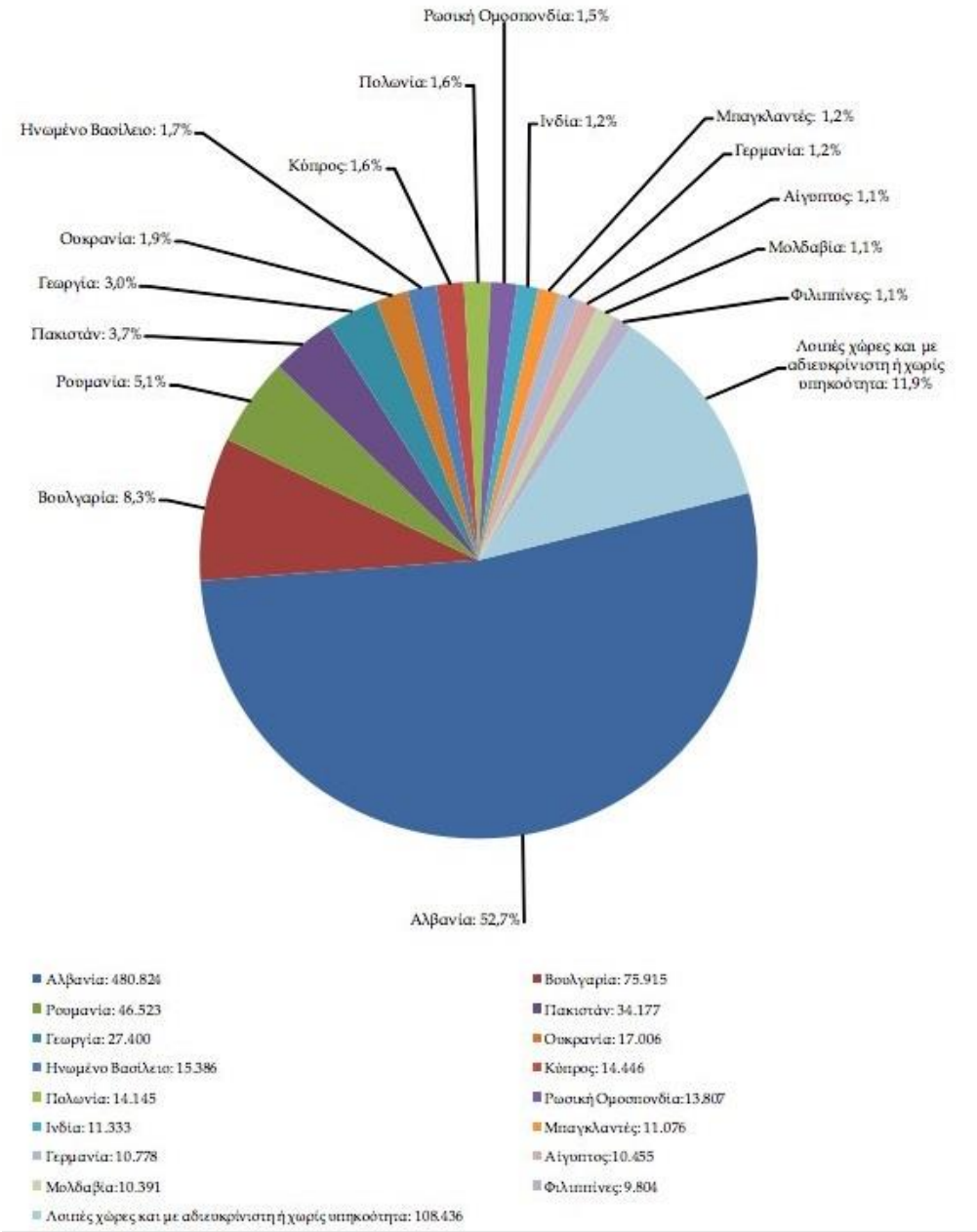

Σχήμα 1.1: Μόνιμος πληθυσμός αλλοδαπών για το έτος 2011. Πηγή: (ΕΛ.ΣΤΑΤ, 2013).

Εστιάζοντας στην παρουσία των Αλβανών στο ελληνικό μεταναστευτικό τοπίο παρατηρείτε η κυρίαρχη θέση που κατέχει και στις δύο απογραφές 2001 και 2011. Εν συγκρίσει με το σύνολο του μεταναστευτικού πληθυσμού της χώρας, οι Αλβανοί αποτελούν την πλειονότητα των μεταναστών όπως έχει σημειωθεί και παραπάνω. Αυτό το ιδιαίτερο στοιχείο τείνει να διαφοροποιεί την Ελλάδα σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες και τους αντίστοιχους μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Ωστόσο ένα πρόσθετο χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί την ελληνική εμπειρία, αφορά το στοιχείο της εγγύτητας των βασικών χωρών που τροφοδοτούν τις

μεταναστευτικές εισροές όπως σημειώνεται και από διάφορους συγγραφείς. Συγκεκριμένα, το 62% των μεταναστών προέρχονται από χώρες με κοινά σύνορα, δηλαδή την Αλβανία και τη Βουλγαρία (Lianos & Kabounidi, 2012). Οι υπόλοιπες σημαντικές μεταναστευτικές κοινότητες της χώρας προέρχονται κυρίως από την Ανατολική Ευρώπη και τις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ ενώ υπάρχουν και κοινότητες μεταναστών προερχόμενες από την Ασία, τη Βόρεια Αφρική και τη Μέση Ανατολή (Πίνακας 1.1).

Ως αναφορά στη μελλοντική παρουσία των μεταναστευτικών εισροών, η εθνική στατιστική υπηρεσία της Ελλάδος (ΕΣΥΕ) εκτιμά ότι ο πληθυσμός της Ελλάδας δεν θα ξεπεράσει τα 11.430.000 άτομα το 2020, ενώ η εισροή των μεταναστών κατά την περίοδο (2005 – 2020) δεν θα υπερβεί τα 400.000 άτομα. Εν τούτοις, στα αναφερθέντα θα πρέπει να ληφθεί υπόψιν το ζήτημα της προσφυγικής κρίσης που μαίνεται στην Ελλάδα του 2016, η οποία θα μπορούσε να αυξήσει το συνολικό πληθυσμό της χώρας μεταβάλλοντας ενδεχομένως τις προβλέψεις της ΕΣΥΕ.

Εμβαθύνοντας στη χωρική κατανομή και εγκατάσταση των μεταναστευτικών ομάδων στον ελληνικό χώρο, σημειώνεται ότι ακολουθεί το παράδειγμα άλλων ευρωπαϊκών κρατών, οι οποίες χαρακτηρίζονται από μορφές αστικής συγκέντρωσης (Υπουργείο Εσωτερικών 2013). Παρακάτω παρατίθεται γράφημα κατανομής των αλλοδαπών κατά υπηκοότητα και αστικότητα της περιοχής που κατοικούν, βάσει του οποίου διαφαίνεται ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των αλλοδαπών κατοίκων των (16) κυριότερων υπηκοοτήτων είναι συγκεντρωμένο στις αστικές περιοχές.

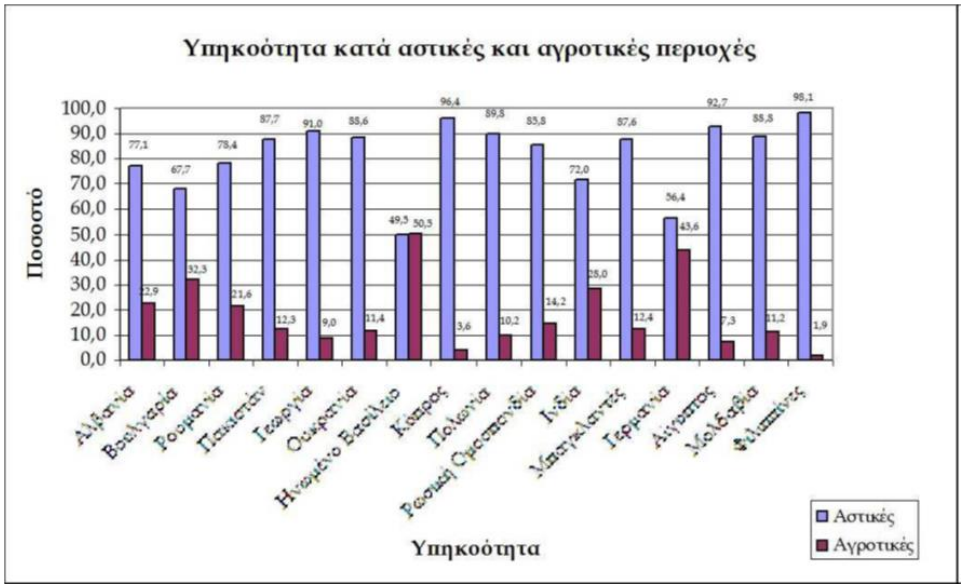

Σχήμα 1.2: Υπηκοότητα κατά αστικές και αγροτικές περιοχές, Πηγή: (ΕΛ.ΣΤΑΤ, 2013).

Υπό το πρίσμα αυτό, η μετανάστευση εμφανίζεται ως μια κατεξοχήν αστική υπόθεση καθώς η μεγάλη ζήτηση για υπηρεσίες και ανειδίκευτη εργασία προσελκύει τους μετανάστες

στις πόλεις και τα αστικά κέντρα. Το φαινόμενο που παρατηρείται βρίσκει εφαρμογή και στη περίπτωση της Ελλάδας, με την περιφέρεια Αττικής να αποτελεί τον τόπο εγκατάστασης για μεγάλο μέρος μεταναστευτικού πληθυσμού (Υπουργείο Εσωτερικών 2013). Τα μεγέθη του μεταναστευτικού πληθυσμού που καταγράφηκαν στην απογραφή του 2001 κάνουν λόγο για συγκέντρωση του μισού μεταναστευτικού πληθυσμού στην περιφέρεια Αττικής, με ποσοστά 35,1% στην Αθήνα και 8,6% στην Θεσσαλονίκη. Η εικόνα της γεωγραφικής κατανομής των μεταναστών για την απογραφή του 2011 δεν αλλάζει, με το μισό μεταναστευτικό πληθυσμό της χώρας να συγκεντρώνεται και πάλι στην περιφέρεια Αττικής. Οι μετανάστες συνεχίζουν να συγκεντρώνονται στη συντριπτική τους πλειοψηφία σε αστικές περιοχές (74%) (ΕΛ.ΣΤΑΤ, 2014) και ειδικότερα στις περιφερειακές ενότητες της Αθήνας (39,4%) και Θεσσαλονίκης (7,7%).

Εστιάζοντας στην περιφερειακή ενότητα της Αττικής, η μεγαλύτερη συγκέντρωση πληθυσμού παρατηρείται στο Δήμο Αθηναίων. Από τα συλλεχθέντα στοιχεία της απογραφής του 2001 διακρίνονται οι Αλβανοί (με συμμετοχή 51,12%) ως η πρώτη σε πληθυσμό μεταναστευτική ομάδα στο δήμο Αθηναίων, ακολουθούν οι χώρες του πρώην Ανατολικού Μπλοκ (18.63%), της Ασίας (11,20%) και τελευταίες της Εγγύς Ανατολής (6,32%) και της Αφρικής (3.64%) (Βαΐου 2007).

Όπως γίνεται σαφές, η Αλβανία κατέχει ιδιαίτερη σημασία ως χώρα προέλευσης, όχι μόνο από την οπτική της ελληνική πλευράς αλλά και από εκείνη της Αλβανίας, καθότι η μετανάστευση προς την Ελλάδα αποτελεί μία εμπειρία με άμεση αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο χωρών και των πολιτών τους. Η δεύτερη γενιά μεταναστών αποτελεί μέρος αυτού του πληθυσμού, η οποία βίωσε άμεσα την εμπειρία της μετοίκησης σε μία ξένη χώρα ως απόρροια της απόφασης των γονιών τους. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η παρούσα εργασία ασχολείται με την ανάδειξη τόσο στοιχείων ταυτότητας – ιθαγένειας της εν λόγω ομάδας μελέτης όσο και με τα βιώματα εμπειριών ενσωμάτωσης και προσαρμογής τους στην ελληνική κοινωνία.

1.2 Η δεύτερη γενιά μεταναστών στην Ελλάδα

Σε μια προσπάθεια παράθεσης ενός ορισμού της έννοιας της *δεύτερης γενιάς μεταναστών,* σημειώνεται ότι μέσα από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση που διενεργήθηκε από την Andall για την περίπτωση της Ευρώπης, εξάχθηκε το συμπέρασμα ότι τα άτομα, που ανήκουν στη δεύτερη γενιά, ορίζονται με διαφορετικούς τρόπους από τους διάφορους μελετητές. Έτσι, ως *δεύτερη γενιά* θεωρούνται τα άτομα που:

(α) έχουν γεννηθεί ή ακόμη κι όχι στην χώρα προέλευσης των γονιών τους,

(β) γεννήθηκαν στην χώρα υποδοχής ή να ήλθαν σε αυτή πριν την ηλικία των 15,

(γ) ανήκουν σε τρεις κατηγορίες, ανάλογα με το αν ήλθαν στη χώρα υποδοχής πριν τα 6, πριν τα 12 ή μετά τα 12 αντίστοιχα (2002: 390-91).

Ένας δεύτερος και «ευρύτερος ορισμός» του μετανάστη δεύτερης γενιάς δίδεται παρακάτω, σημειώνοντας ότι ο εν λόγω ορισμός χρησιμοποιείται σε μεγάλες έρευνες αναφορικά με τη μετανάστευση στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία.

Μετανάστης δεύτερης γενιάς θεωρείται αυτός που ζει στη χώρα υποδοχής τα τελευταία πέντε χρόνια, έχει μεταναστεύσει πριν από την εφηβεία του και έχει τουλάχιστον ένα γονιό ξένο.(Μπαλούρδος & Χρυσάκης, 2014)

Σύμφωνα με τον ανωτέρω ορισμό, στους μετανάστες δεύτερης γενιάς εντάσσονται οι μετανάστες που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα, καθώς και οι μετανάστες που έχουν μεταναστεύσει σε αυτή σε μικρή ηλικία και έχουν ενταχθεί νωρίς στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα (Θεριανός, 2010). Να σημειωθεί ότι στην ελληνική γλώσσα υπάρχει λίγη βιβλιογραφία και σχεδόν καθόλου εμπειρική έρευνα για τους μετανάστες δεύτερης γενιάς.

Άλλοι ορισμοί που προέκυψαν από τη βιβλιογραφική αναζήτηση για την περιγραφή της έννοιας *δεύτερης γενιάς μεταναστών* αφορά αρχικά εκείνον του Καμπέρη (2009), ο οποίος την καταγράφει ως:

τη γενιά μεταναστών που μεγαλώνει, σπουδάζει και εργάζεται στην Ελλάδα, δηλαδή τα παιδιά των μεταναστών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα ή ακολούθησαν σε αυτή τους γονείς τους σε μικρή ηλικία, είναι τα άτομα τα ανήκοντα στη δεύτερη γενιά.

Στην Ελλάδα ο ορισμός που απορρέει από το ισχύον νομοθετικό καθεστώς είναι αρκετά περιοριστικός. Οι Μπαλούρδος, & Χρυσάκης (2014) λαμβάνοντας υπόψη το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο και τα δεδομένα εμπειρικών ερευνών προτείνουν τον ακόλουθο ορισμό:

Μετανάστες δεύτερης γενιάς είναι τα παιδιά των μεταναστών τρίτων χωρών, που είτε γεννήθηκαν στην Ελλάδα, είτε έχουν μεταναστεύσει σε αυτήν σε μικρή ηλικία, διαμένουν νόμιμα στη χώρα και έχουν ενταχθεί στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Υπό αυτή την έννοια, στους μετανάστες δεύτερης γενιάς περιλαμβάνονται τόσο τα παιδιά με ένα τουλάχιστον γονέα αλλοδαπό από τρίτη χώρα, που γεννήθηκαν και συνεχίζουν να διαμένουν νόμιμα στην Ελλάδα, όσο και τα παιδιά με ένα τουλάχιστον γονέα αλλοδαπό που μετανάστευσαν πριν την εφηβεία τους, συνεχίζουν να διαμένουν νόμιμα στην Ελλάδα και έχουν ενταχθεί στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. (Μπαλούρδος & Χρυσάκης, 2014)

Συνεπώς, από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση προκύπτει ότι δεν υπάρχει απόλυτη ομοφωνία στο ποιος θεωρείται ότι ανήκει στη δεύτερη γενιά μεταναστών. Θα μπορούσαμε όμως να αναφέρουμε ότι σύμφωνα με κλασικές μελέτες, τα παιδιά των μεταναστών που γεννήθηκαν

στην Ελλάδα (τα μικρότερα σε ηλικία σήμερα) ή εκείνα που ακολούθησαν τους γονείς τους σε μικρή ηλικία, αποτελούν την λεγόμενη δεύτερη γενιά μεταναστών.

Αναφορικά με τις στατιστικές καταγραφές της διερευνώμενης ομάδας, σημειώνεται ότι από τις απογραφές του πληθυσμού δεν προκύπτει συνολική πληροφόρηση για τον αριθμό και τα άλλα χαρακτηριστικά της δεύτερης γενιάς μεταναστών. Μία από τις λίγες διαθέσιμές έρευνες που υπάρχουν είναι αυτή του ΕΚΚΕ[1], σύμφωνα με την οποία περισσότεροι από τους μισούς μετανάστες δεύτερης γενιάς (του δείγματος) έχουν την Αλβανική υπηκοότητα (53%), το 1/5 την Ελληνική και από 10% περίπου έχουν υπηκοότητα από κάποια χώρα της Αφρικής ή τις Πρώην Ανατολικές Χώρες. (Πίνακας 1.2)

	Υπηκοότητα						
	Ελληνική	Αλβανική	Χώρες Αφρικής*	Πρώην Ανατολικές Χώρες**	Λοιπές Χώρες***	Άγνωστη υπηκοότητα	Σύνολο
συχνότητα	159	418	91	82	31	5	786
%(σύνολο)	20,2%	53,2%	11,6%	10,4%	3,9%	0,6%	100,0%
%(υπηκοότητα)	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 1.2: Υπηκοότητα μεταναστών δεύτερης γενιάς

*Αίγυπτος, Αιθιοπία, Αλγερία, Γκάνα, Γουινέα, Κονγκό, Κένυα, Νιγηρία

**Αρμενία, Γεωργία, Λευκορωσία, Μολδαβία, Ουζμπεκιστάν, Ουκρανία, Ρωσία

***Βενεζουέλα, Ισημερινός, Ονδούρα, Κίνα, Φιλιππίνες, Ινδία, Συρία

Διαφοροποιήσεις παρατηρούνται στην ηλικιακή κατανομή εντός της κάθε υπηκοότητας (Πίνακας 1.3). Ειδικότερα, πολύ υψηλό ποσοστό έχει η μικρότερη ηλικιακή ομάδα των ερωτώμενων από τις χώρες της Αφρικής (75%), τις Πρώην Ανατολικές (60%) και τις Λοιπές Χώρες (65%). (Πίνακας 1.3)

Υπηκοότητα	**Ηλικιακές ομάδες**			**Σύνολο**
	15-21 ετών	22-31 ετών	32-40 ετών	
Ελληνική	46,5%	44,0%	9,4%	100,0%
Αλβανική	49,5%	46,4%	4,1%	100,0%

[1]Η Μελέτη εκπονήθηκε στο πλαίσιο της Δράσης 2.2./09 του Ετήσιου Προγράμματος 2009 του Ευρωπαϊκού Ταμείου Ένταξης Υπηκόων Τρίτων Χωρών, με θέμα «Ενσωμάτωση της δεύτερης γενιάς μεταναστών στην ελληνική κοινωνία».

Χώρες Αφρικής	74,7%	23,1%	2,2%	100,0%
Πρώην Ανατολικές Χώρες	59,8%	37,8%	2,4%	100,0%
Λοιπές Χώρες	64,5%	35,5%	0%	100,0%
Άγνωστη υπηκοότητα	40,0%	60,0%	0%	100,0%
Σύνολο	53,4%	42,0%	4,6%	100,0%

Πίνακας 1.3: Υπηκοότητα και ηλικιακές ομάδες

Γενικά θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το ζήτημα της δεύτερης γενιάς δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο διεξοδικής μελέτης στην Ελλάδα. Η παρούσα μελέτη επιχειρεί όσο δύναται να καλύψει τα κενά αυτά.

1.3 Μεθοδολογικό πλαίσιο ποιοτικής έρευνας: Συνεντεύξεις

Η κοινωνική έρευνα που προσεγγίζει τα αντικείμενά της με ποιοτικό μεθοδολογικό τρόπο στοχεύει κυρίως στη διερεύνηση μη μετρήσιμων και μη ποσοτικοποιήσιμων διαστάσεων της κοινωνικής συμπεριφοράς, κοινωνικών φαινομένων, διαδικασιών, τάσεων και νοημάτων (Hay, 2000). Ειδικότερα, η παρούσα εργασία χρησιμοποιεί ποιοτική μεθοδολογία, αναζητώντας διαστάσεις οι οποίες δεν εξηγούνται ποσοτικά αλλά βασίζονται σε πολύπλοκες διαδικασίες κοινωνικής διάδρασης, οι οποίες δεν είναι μετρήσιμες (Glesne & Peshkin 1992). Ουσιαστικά επιχειρήθηκε η 'γνωριμία' με τους ερευνώμενους Αλβανούς μετανάστες δεύτερης γενιάς ούτος ώστε να περιγραφή η πραγματικότητα, όπως οι ίδιοι την κατασκευάζουν, πάνω σε θέματα και ζητήματα που άπτονται της ταυτότητας/ιθαγένειας.

Πιο συγκεκριμένα, ως μέθοδος συλλογής του ποιοτικού υλικού επιλέχθηκε η συνέντευξη. Η συνέντευξη αποτελεί μία τεχνική που έχει ως σκοπό να οργανώσει μια σχέση προφορικής επικοινωνίας ανάμεσα σε δύο πρόσωπα, ώστε να επιτρέψει στο ένα πρόσωπο τη συλλογή πληροφοριών για ένα συγκεκριμένο αντικείμενο. Η συνέντευξη ως ερευνητικό εργαλείο μπορεί να λάβει πολλές μορφές. Για παράδειγμα μπορεί να είναι είτε δομημένη, δηλαδή ο ερωτώμενος καλείται να απαντήσει σε μια σειρά ερωτήσεων που ο αριθμός, η σειρά και το περιεχόμενο καθορίζεται από το έντυπο της συνέντευξης (ερωτηματολόγιο), είτε μπορεί να είναι μη δομημένη (ελεύθερη ή εντοπισμένη) κτλ. Η ομάδα στόχου που επιλέχθηκε για τη διενέργεια της παρούσας έρευνας, αφορούσε τη διεξαγωγή δέκα (10) στο σύνολο προσωπικών συνεντεύξεων, σε Αλβανούς μετανάστες δεύτερης γενιάς από ηλικίες 24 έως 32 ετών. Οι

συμμετέχοντες γεννήθηκαν κυρίως στην κεντρική και νότια Αλβανία και μετανάστευσαν στην Ελλάδα σε ηλικία μεταξύ ενός έως δεκαπέντε ετών (μια και μισή γενιά)[2].

Βασιζόμενοι στην επιλογή της ομάδα στόχου Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς (καθορισμένη και όχι τυχαία ομάδα ατόμων), επιλέχθηκε ως ερευνητικό εργαλείο η εντοπισμένη συνέντευξη μη δομημένου τύπου. Η μορφή αυτού του τύπου συνέντευξης επιδιώκει να εστιάσει την προσοχή του ερωτώμενου σε μια εμπειρία και τα αποτελέσματά της. Στην περίπτωση της εν λόγω έρευνας, η μεταναστευτική εμπειρία που βίωσαν οι μετανάστες δεύτερης γενιάς επέδρασσε στη διαμόρφωση της ταυτότητας τους και στο πως οι ίδιοι την καθορίζουν, καθιστώντας τις προσωπικές αφηγήσεις των συμμετεχόντων, ένα πρωτογενές υλικό έρευνας και περαιτέρω ανάλυσης για τον ερευνητή.

Ειδικότερα, για τους σκοπούς της έρευνας έγινε χρήση ενός οδηγού συνέντευξης, ο οποίος αποτελούνταν από ανοιχτές ερωτήσεις. Μέσω των ανοιχτών ερωτήσεων, ο ερωτώμενος καλείται να εκφράσει τις απόψεις και τα βιώματα του με τον δικό του ξεχωριστό τρόπο, αναδεικνύοντας έμμεσα πτυχές του θέματος που διερευνάται. Εν συνεχεία, οι ερωτήσεις που συνέθεταν τον οδηγό συνέντευξης, κατηγοριοποιήθηκαν ως προς το περιεχόμενο τους, ώστε να καλύψουν συγκεκριμένους θεματικούς άξονες. Πιο συγκεκριμένα, οι θεματικές κατηγορίες αφορούσαν ζητήματα οικογενειακής προέλευσης, μεταναστευτικής εμπειρίας, σχολικών εμπειριών, κοινωνικοποίησης και ενσωμάτωσης, ιθαγένειας, ταυτότητας και σχεδίων για το μέλλον. Τέλος να σημειωθεί ότι οι συνεντεύξεις σε πρώτο στάδιο ηχογραφήθηκαν και έπειτα ακολούθησε η απομαγνητοφώνησή τους.

Η αναζήτηση των συμμετεχόντων της επιλεγείσας ομάδας στόχου (μετανάστες δεύτερης γενιάς), έγινε μέσω του στενού κύκλου επαφών της ερευνήτριας ενώ οι συμμετέχοντες ήταν κάτοικοι του κέντρου της Αθήνας. Λόγω των κοινών χαρακτηριστικών που παρουσίαζαν τα άτομα της ομάδας στόχου, χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της χιονοστιβάδας. Η μέθοδος αυτή βασίζεται στη θεώρηση ότι οι πληθυσμοί που εμφανίζουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, αρχικά γνωρίζονται μεταξύ τους και κατόπιν είναι πρόθυμοι να συστήσουν κάποιον από εκείνους με τους οποίους γνωρίζονται. Βέβαια σημαντικό πρόβλημα αποτέλεσε το γεγονός ότι τα άτομα αυτά θα έπρεπε πρώτα να πεισθούν για την παραχώρηση των συνεντεύξεων. Επομένως, η δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης αποτέλεσε σαφώς στόχο κατά την προσέγγιση των συμμετεχόντων.

[2] Η μια και μισή γενιά στη βιβλιογραφία είναι η γενιά που ήρθε σε μικρή ηλικία στη χώρα υποδοχής και εντάχθηκε στο εκπαιδευτικό σύστημα.

Εν τέλει, ο σκοπός της έρευνας ήταν η σκιαγράφηση της ‘ταυτότητας’, του ‘’ανήκειν’’ της ομάδας στόχου, όπως οι ίδιοι την αντιλαμβάνονται. Συνεπώς, η συγγραφή της εργασίας βασίστηκε στις ιστορίες/αφηγήσεις των ατόμων που συμμετείχαν στην έρευνα και η εξαγωγή συμπερασμάτων επιχειρήθηκε μέσα από την ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων (συνεντεύξεις). Οι ομοιότητες που εμφανίζονταν στο προσκήνιο μέσα από τα επαναλαμβανόμενα αφηγηματικά σχήματα, αφορούν το τρόπο σκέψης, τα κοινά βιώματα και τις κοινές αντιλήψεις των μεταναστών, κάτι που συνάδει πλήρως με τον απώτερο σκοπό της ποιοτικής έρευνας, όπως καταγράφεται στη βιβλιογραφία. Συγκεκριμένα, σημειώνεται ότι η ποιοτική έρευνα βασίζεται σε συγκριτικά μικρότερο αριθμό περιπτώσεων με στόχο όχι την ανακάλυψη γενικών τάσεων αλλά τη διαμόρφωση ολικής εικόνας για κάθε περίπτωση και την ανεύρεση κοινών στοιχείων και αφηγήσεων.

2 Αλβανική μετανάστευση – Ο δρόμος προς μία νέα ταυτότητα

2.1 Το 'ταξίδι' προς την Ελλάδα

Η μετανάστευση αποτελεί μία από τις πιο σύνθετες και αμφιλεγόμενες προκλήσεις που καλούνται να διαχειριστούν οι σύγχρονες κοινωνίες. Υπό το βάρος βίαιων γεωπολιτικών ανακατατάξεων, φτώχειας και διωγμών, οι μετανάστες συγκροτούν ένα πληθυσμό σε κίνηση (Μπεζεβέγκης Η. & Παυλόπουλος Β., 2008). Η μελέτη των μεταναστευτικών κοινοτήτων που εκτείνονται σε δύο κράτη και εν γένει του ίδιου του μεταναστευτικού φαινομένου, συμβάλει στην πληρέστερη κατανόηση κοινωνιών, συλλογικοτήτων, συμπεριφορών, ατόμων και του περιεχόμενου της ιστορικότητας τους. (Χρήστου, 2007:8) Η περίπτωση της Αλβανικής μετανάστευσης στην Ελλάδα παρουσιάζει χαρακτήρα διεθνοποιημένο/υπερεθνικό εξαιτίας της εγγύτητας της χώρας αποστολής με την χώρα υποδοχής. Η ενεργή επαφή των μεταναστών με τη χώρα καταγωγής γίνεται με ποικίλους τρόπους π.χ. συχνές επισκέψεις, εμβάσματα, αγορές ακινήτων, επισκευές σπιτιών, επιχειρηματικές δραστηριότητες. (Μιχαήλ, 2014) Όλα τα παραπάνω προσδίδουν ένα ιδιαίτερο βάρος και ερευνητικό ενδιαφέρον στην περίπτωση της αλβανικής μετανάστευσης και της ακόλουθης γενιάς, της δεύτερης γενιάς μεταναστών.

Η Αλβανία, ως χώρα που φιλοξένησε το κομμουνιστικό καθεστώς για 45 χρόνια υπό την αρχηγία του Ενβέρ Χότζα, ήταν πρακτικά απομονωμένη από την υπόλοιπη Ευρώπη. Το καθεστώς δεν επέτρεπε καμία μεταναστευτική κίνηση, χαρακτηρίζοντας οποιαδήποτε τέτοια προσπάθεια ως πράξη προδοσίας, που επέσυρε ποινές μακροχρόνιας φυλάκισης και θανάτου. Ωστόσο ο θάνατος του Ενβέρ Χότζα και η ακόλουθη κατάρρευση του καθεστώτος οδήγησε για πρώτη φορά στη πραγματοποίηση της σύγχρονης μετανάστευσης των Αλβανών στην Ελλάδα και αλλού από το 1990 και μετά. Ειδικότερα, πριν την ανάληψη της εξουσίας του κράτους από το Δημοκρατικό Κόμμα το 1992, περίπου το ένα έκτο του Αλβανικού πληθυσμού είχε ήδη εγκαταλείψει τη χώρα (1990 - μέχρι τον Μάρτιο του 1992[3]). (Παπασωτηρίου 1994:207)

Οι μεγάλοι σταθμοί συγκέντρωσης ήταν τα μεθοριακά φυλάκια στα Αλβανό-ελληνικά σύνορα και τα λιμάνια της Αλβανίας, με προορισμό κυρίως την Ιταλία και την Ελλάδα. Ένα δείγμα της μαζικότητας των μεταναστευτικών ρευμάτων της αλβανικής μετανάστευσης την εποχή εκείνη αποτυπώνεται στην περίπτωση του πλοίου Vlora, το οποίο είχε προορισμό την Ιταλία. Από την περιπέτεια του εν λόγω πλοίου υπολογίζεται ότι περίπου 300 άνθρωποι έχασαν

[3] Ήταν η χρονική περίοδο των ριζοσπαστικών αλλαγών και μεταρρυθμίσεων, σε μια αρχική προσπάθεια εκδημοκρατισμού της χώρας από τον Αλία, διάδοχος του Χότζα.

τη ζωή τους. Για τους περισσότερους οργανώνετε ο επαναπατρισμός με 'αεροπλάνα και βαπόρια' μετά την άφιξή τους στην Ιταλία. Οι 2.555 εναπομείναντες, στους οποίους επετράπη αρχικά η παραμονή στην χώρα, ο επαναπατρισμός από της ιταλικές αρχές επήλθε μόλις μετά από δύο μέρες.

Εικόνα 1: Όταν το Vlora έδενε στο Μπάρι με 10.000 Αλβανούς μετανάστες, μια εικόνα χίλιες λέξεις

Περίπου το 20% του πληθυσμού της Αλβανίας μετανάστευσε κυρίως προς την Ελλάδα, την Ιταλία και δευτερεύοντος προς το Ηνωμένο Βασίλειο και τη Βόρεια Αμερική, αφήνοντας πίσω τους μια φτωχή χώρα που υπέφερε από οικονομική, κοινωνική και πολιτική κρίση.

Η αλβανική μετανάστευση, είτε γινόταν από τη θάλασσα είτε από την ξηρά, ατομικά ή συλλογικά, εμφανίζεται ως αντίδραση φυγής σε μια κοινωνική καταπίεση που είχε γίνει αφόρητη, μιας και η χώρα υπήρξε απομονωμένη κατά τη διάρκεια του καθεστώτος του Χότζα. Μοναδικός δίαυλος επικοινωνίας των Αλβανών πολιτών με το δυτικό κόσμο ήταν η παράνομη παρακολούθηση των ιταλικών τηλεοπτικών καναλιών, καθώς επί καθεστώτος Χότζα απαγορευόταν ακόμα και η εκμάθηση ξένων γλωσσών.

Πέραν της βαρύνουσας σημασίας που παρουσιάζει ολόκληρη η αλβανική μεταναστευτική εμπειρία, η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στην ανάδειξη συνθηκών προσαρμογής, αφομοίωσης και επιπολιτισμού της νέας γενιάς, δηλαδή της δεύτερης γενιάς μεταναστών. Στο παρόν κεφάλαιο γίνεται μία προσπάθεια καταγραφής της εμπειρίας αυτής, ξεκινώντας με περιγραφές για τις συνθήκες ζωής στην Αλβανία, τα αίτια που οδήγησαν την οικογένεια τους να μεταναστεύσει και τα κριτήρια επιλογής της χώρας που θα μετοικούσαν. Η σκιαγράφηση

των συνθηκών που επικρατούσαν και βίωσαν (μετανάστες δεύτερης γενιάς) στηρίζεται στην ανάλυση του εμπειρικού υλικού (συνεντεύξεις).

Αρχικά, για τη δεύτερη γενιά μεταναστών, η μεταναστευτική εμπειρία δεν αποτέλεσε επιλογή, αλλά απόρροια της απόφασης των γονέων τους να μεταναστεύσουν. Αν και οι περισσότεροι από τους συνεντευξιαζόμενους ακολούθησαν τους γονείς τους στην Ελλάδα σε μικρή ηλικία, για τη ζωή στην Αλβανία εμφανίζονται πολλές αφηγηματικές ιστορίες. Για την κοινωνική καταπίεση που βίωναν οι Αλβανοί πολίτες ενδιαφέρον έχει η αφήγηση της Άντας 32 χρονών:

«Έφυγα 6 χρονών από την Αλβανία. Υπήρχε ακόμα το καθεστώς του Χότζα τότε, αν και είχε πεθάνει είχαμε ακόμα φωτογραφία του στο σπίτι, απαγορευόταν να μην έχεις. Οι δικοί μου ψωνίζανε με κουπόνια, όλοι βασικά, ακόμα και αυτοί που είχαν λεφτά. Όταν γεννήθηκα εγώ η μητέρα μου περίμενε στην ουρά τα ξημερώματα για να πάρει γάλα. Δεν υπήρχαν μαγαζιά να πας να ψωνίσεις».

Κατά την μετά - Χότζα εποχή και μέχρι το σχηματισμό του δημοκρατικού κόμματος της Αλβανίας, στη χώρα επικρατούσε αναβρασμός. Η ανεπάρκεια σε καταναλωτικά αγαθά και η επιβολή δελτίου σε βασικά είδη διατροφής και προϊόντα προκάλεσαν την έντονη λαϊκή δυσαρέσκεια και πιέσεις για ριζοσπαστικές αλλαγές (Vickers 1997:300). Οι αλλαγές όμως που οι Αλβανοί πολίτες επιζητούσαν, καθυστερούσαν και η οικονομική δυσχέρεια που βίωναν καθημερινά ώθησε τους περισσότερους στην μετανάστευση. Όπως αναφέρει και ο Partosh, «Η οικονομική κρίση που συνόδευσε το θάνατο του κομμουνισμού στην Ανατολική Ευρώπη, δημιούργησε το πρόβλημα των φυγάδων, το οποίο κατά το διάστημα του ψυχρού πολέμου, όταν όλα σχεδόν τα κομμουνιστικά κράτη κρατούσαν τους πολίτες τους πίσω από το «Σιδηρούν παραπέτασμα» θα ήταν αναπόφευκτο. Επάνω από 300 χιλιάδες Αλβανοί , γύρω στο ένα πέμπτο του εργατικού δυναμικού αυτής της χώρας έγιναν ξενιτεμένοι εργάτες σε άλλες χώρες της Ευρώπης, στην πλειοψηφία τους στην Ελλάδα, όπου εργάζονταν παράνομα». (G. Partosh, «bota qe erdhi», σελ. 282).

Το 'αλβανικό μοντέλο' μετανάστευσης, όπως το περιέγραψαν οι Barjaba & King (2005), ακολουθεί μια δική του τυπολογία. Σύμφωνα με αυτήν η Αλβανική μετανάστευση κατά την πρώτη φάση της στην δεκαετία του '90 υπήρξε *έντονη* (με ποσοστά μετανάστευσης πολύ μεγαλύτερα από κάθε άλλη χώρα του ανατολικού μπλοκ) καθοδηγούμενη από *οικονομικά κίνητρα* (ως μια μορφή 'μετανάστευσης της επιβίωσης'), σε μεγάλο βαθμό *παράνομη* (ιδιαίτερα

προς την Ελλάδα) και τέλος δυναμική και ιδιαίτερα ταχεία αναπτυσσόμενη, ιδιαίτερα όσον αφορά στους μεταναστευτικούς προορισμούς και τις μεταναστευτικές διαδρομές.

Εν γένει τα αίτια της μετανάστευσης είναι πολύμορφα. Οι άνθρωποι μεταναστεύουν για να αποφύγουν τους πιεστικούς παράγοντες της ζωής, αναζητώντας καλύτερες συνθήκες διαβίωσης (οικονομική κατάσταση και βιοτικό επίπεδο). Πιο συγκεκριμένα, μεταναστεύουν για οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς (αυταρχικά καθεστώτα), θρησκευτικούς και πολιτιστικούς λόγους. Ο κύριος λόγος για τον οποίο οι Αλβανοί πολίτες αποφάσισαν να έρθουν στην Ελλάδα ήταν η εύρεση εργασίας. Η απορρόφηση τους στην παραοικονομία και το έντονο στα μέσα του 1990 χαρακτηριστικό της προσωρινότητας της μετανάστευσης τους μπορεί να τονίζουν τις ομοιότητες της Αλβανικής μετανάστευσης με τα μεταναστευτικά ρεύματα της νέας χιλιετίας (Μαρούκης, 2010).

Η αλβανική μετανάστευση στην Ελλάδα κατά τα πρώτα χρόνια (1990 - 1993) είχε την μορφή μαζικής εξόδου. Όπως έχει ήδη υποστηριχθεί, οι βασικοί λόγοι της μετανάστευσης των Αλβανών πολιτών ήταν η φτώχεια, η ανεργία, η ελλιπής ιατρική περίθαλψη, η έλλειψη ασφάλειας καθώς και οι φτωχές συνθήκες διαβίωσης (IOM, 2008). Εξετάζοντας το εμπειρικό υλικό, για τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης ενδιαφέρον έχουν οι αφηγήσεις των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς.

Ο Νίκος γεννήθηκε στα Τίρανα, μεγάλωσε όμως στο Λάτς, μια μικρή – βιομηχανική πόλη με πολλά εργοστάσια που τώρα βέβαια είναι κλειστά, όπως ο ίδιος ανέφερε. Εκεί, ζούσε με τους γονείς του μέχρι την ηλικία των 10 ετών. «*Από τα 10 μου μέχρι τα 15 μου ζούσαμε στα Τίρανα»,* αναφέρει. Σήμερα 29 χρονών, χαρακτηριστικά διηγείται:

«Στο Λάτς θυμάμαι την 'φτώχεια', τον τρόπο ζωής ενώ στα Τίρανα θυμάμαι μια καλύτερη ζωή, οι γονείς μου μπορούσαν να μου προσφέρουν πιο πολλά εκεί, ίσως επειδή ήταν η πρωτεύουσα, η οποία είχε μια καλύτερη οικονομία και πρόσφερε καλύτερες θέσεις εργασίας. Τώρα που μεγάλωσα καταλαβαίνω ότι ήταν δύσκολες οι συνθήκες διαβίωσης – να μεγαλώσεις παιδιά ή να εργαζόσουν στην Αλβανία για πολύ λίγα λεφτά – αλλά πιστεύω ότι οι γονείς μου καταφέρανε να με κάνουν να μην καταλάβω σε τι δυσκολίες ζούσαμε και έτσι μεγάλωσα και έζησα ξένοιαστη παιδική ηλικία. Πιστεύω ότι ήταν δύσκολα για όλους».

Στο ίδιο αφηγηματικό πλαίσιο η Αθανασία γεννημένη στα Τίρανα, για τις συνθήκες διαβίωσης στην Αλβανία αναφέρει:

«Ήταν πολύ δύσκολες, θυμάμαι ότι σαν παιδιά δεν είχαμε παιχνίδια για να παίξουμε σε σύγκριση με τα παιδιά εδώ, όπως τα βλέπω τώρα, γιατί τότε δεν τα είχα δει αυτά, δεν ήξερα. Με

το πως μεγάλωσα εγώ, δεν είχαμε ούτε τα παιχνίδια, το φαγητό δεν ήταν άφθονο, δεν είχαμε γλυκά, σοκολάτες όλα αυτά ήταν περιορισμένα αλλά και πάλι δεν μας έλειπαν τόσο. Δεν τα είχαμε δει κόλας, δεν ξέραμε οπότε ήμασταν ευτυχισμένοι με αυτά που είχαμε. Γενικά οι συνθήκες διαβίωσης των περισσοτέρων πιστεύω ότι ήταν δύσκολες, όσο για μας δουλεύανε και οι δύο γονείς μου, δεν ήμασταν όμως και πολύ ευκατάστατοι, απλά τα βγάζαμε πέρα».

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η χώρα υπήρξε απομονωμένη, η άγνοια ακόμα και της ύπαρξης υλικών αγαθών, όπως ανέφερε και η Άντα (*«Δεν υπήρχαν μαγαζιά να πας να ψωνίσεις»)*, είναι απόρροια της αλβανικής πραγματικότητας την εποχή εκείνη. Σχεδόν όλοι οι ερωτώμενοι ανέφεραν ότι οι συνθήκες διαβίωσης ήταν δύσκολές, όχι μόνο για την οικογένειά τους, αλλά για τους περισσότερους κατοίκους (χαρακτηριστικά όπως ανέφεραν *«είχαμε όλοι τα ίδια»* (εννοώντας τα αγαθά). Η πολιτική του Χότζα εξάλλου σκόπευε να εξαλείψει όλες της κοινωνικές ιεραρχήσεις. Ωστόσο και κατά την περίοδο εκδημοκρατισμού της χώρας, οι συνθήκες διαβίωσης για τους περισσότερους κατοίκους δεν βελτιώθηκαν, αντιθέτως πολλά εργοστάσια που λειτουργούσαν επί καθεστώτος Χότζα έκλεισαν, η ανεργία αυξήθηκε και η Ελλάδα αποτέλεσε για πολλούς τη μόνη λύση για μια καλύτερη ζωή.

Μετά το πρώτο μεταναστευτικό κύμα του 1990, από το 1993 έως το 1996, η ροή μεταναστών ελαττώθηκε προσωρινά.

Από το 1994 όμως και μετά γεννήθηκαν στην Αλβανία οι πυραμιδοειδείς εταιρείες, οι λεγόμενες «*πυραμίδες*» ή εταιρείες τοκογλυφίας που συγκέντρωναν από τους ανθρώπους ποσά χρημάτων σε λεκ (αλβανικό νόμισμα) και σε συνάλλαγμα, με την υπόσχεση ότι έπειτα από καθορισμένο χρόνο θα τους επιστρέφονταν με υψηλό ποσοστό κέρδους. Το δεύτερο κύμα Αλβανών μεταναστών προς την Ελλάδα σημειώθηκε κατά την περίοδο μετά την κατάρρευση των πυραμίδων, το 1997. Με την κατάρρευση τους η Αλβανία μετατράπηκε σε πεδίο συγκρούσεων, αντιπαραθέσεων και βίας.

Το Μάρτιο του 1997, μετά τις ταραχές που ακολούθησαν την κατάρρευση του παρατραπεζικού κυκλώματος των πυραμίδων, η μετανάστευση πήρε χαρακτηριστικά μαζικής εξόδου (Barjaba, 2002) για δεύτερη φορά.

Για την εποχή εκείνη, η Δήμητρα 27 ετών διηγείται:

«Υπήρχε και κλίμα ανασφάλειας και φόβου στην Αλβανία, θυμάμαι άκουγα της σφαίρες που ρίχνανε τότε, το 1997 που κλέψανε οι τράπεζες τα λεφτά από τον κόσμο. Ένας φίλος του πατέρα μου που ζούσε στην Ελλάδα τότε, είχε πουλήσει το σπίτι του στην Αλβανία και είχε επενδύσει όλα

τα χρήματα σε αυτές τις τράπεζες. Τώρα ζει στην Ελλάδα και δεν έχει καν σπίτι, ούτε εδώ, ούτε και εκεί».

Στις αρχές της δεκαετίας του ’90, η αλβανική μετανάστευση προς την Ελλάδα είχε χαρακτήρα προσωρινό, για πολλούς όμως τα σχέδια επιστροφής ματαιώθηκαν, αφού αρκετοί επένδυσαν τις μέχρι τότε οικονομίες τους στις «*πυραμίδες*». Η κατάρρευση τους το 1997 σε συνάρτηση με την πολιτική αστάθεια που επικρατούσε στην Αλβανία και η έλλειψη ασφάλειας που βίωναν οι πολίτες εκείνη την περίοδο προκάλεσαν το νέο μεταναστευτικό κύμα, μετά το 1997. Για την έλλειψη ασφάλειας που βίωναν οι πολίτες εκείνη την εποχή ενδιαφέρον έχει η αφήγηση της Γανιέλας, 25 χρονών από το Φιέρ:

«..Είχε τύχει και ένα περιστατικό στον πατέρα μου, είχαν μπει στο αυτοκίνητό του κάποιοι και απαιτούσαν να τους πάει σε ένα μέρος για να φορτώσουν κάποια όπλα και μετά ποιος ξέρει τι θα γινόταν. Τον απείλησαν και έτσι τους πήγε εκεί, εκείνοι του είπαν να περιμένει για να πάνε να πάρουν τα όπλα και να τα βάλουν στο αμάξι αλλά ο πατέρας μου έφυγε. Κλείδωσε το αμάξι στο γκαράζ για 2 βδομάδες και δεν έβγαινε από το σπίτι. Φοβόμασταν για την ζωή μας, είχαμε δει πολλά περιστατικά από ότι μου λένε και οι γονείς μου. Επίσης οι γονείς μου έχασαν και την δουλεία τους και αυτό έπαιξε σημαντικό ρόλο στην απόφαση να μεταναστεύσουμε, πιστεύω».

Η ανάγκη για κοινωνική ασφάλεια και εύρεση εργασίας επιβεβαιώνεται και από την παρακάτω αφήγηση της Ιωάννας, 25 χρονών από τους Αγίους Σαράντα:

« ...ο πατέρας μου ήρθε εδώ για ένα καλύτερο αύριο. Πιστεύω ότι ήρθε εδώ και για οικονομικούς λόγους αλλά και γιατί υπήρχε πλέον εκεί ανασφάλεια για το αν μπορέσεις να κυκλοφορήσεις και να είσαι σώος και αβλαβής στο δρόμο..»

Σε θεωρητικό επίπεδο οι Castles & Kosack μέσω της κοινωνιολογικής θεωρίας της έλξης - απώθησης προσπαθούν να εξηγήσουν τα αίτια και τα κίνητρα της μετανάστευσης. Ως παράγοντες προσέλκυσης θεωρούν την οικονομική ανάπτυξη της Δυτικής Ευρώπης και τους ικανοποιητικούς όρους απασχόλησης. Ως παράγοντες απώθησης εκλαμβάνουν τα χαμηλά επίπεδα ζωής των χωρών αποστολής την ανεργία, τους αργούς ρυθμούς ανάπτυξης, τη φτώχεια. Σύμφωνα με τα λεγόμενα της Ιωάννας αλλά και των περισσότερων ερωτώμενων, ο κύριος λόγος που ώθησε τους γονείς τους να μεταναστεύσουν ήταν η προσδοκία για αναβάθμιση της ποιότητας της ζωής τους.

Από την άλλη πλευρά, η αποσταθεροποίηση του οικονομικού περιβάλλοντος και τα υψηλά ποσοστά ανεργίας συνιστούν τους κυριότερους παράγοντες απώθησης των μεταναστευτικών

ροών από την Αλβανία (Carletto et al., 2004). Παράλληλα, οι σημαντικές διαφορές στο επίπεδο του μισθού μεταξύ της Αλβανίας και των γειτονικών κρατών, καθώς η επιδίωξη ευνοϊκότερων προοπτικών απασχόλησης, θεωρούνται μεταξύ των πιο σημαντικών ΄παραγόντων έλξης΄ των μεταναστευτικών ροών προς την Ελλάδα αλλά και την Ιταλία[4].

Στο ίδιο αφηγηματικό πλαίσιο η Νατάσα, 26 χρονών από το Φιέρ λέει:

«Πιστεύω λόγο των αναταραχών που υπήρχαν τότε στην Αλβανία διότι οικονομικά είμασταν αρκετά καλά. Επέλεξε να έρθει στην Ελλάδα γιατί ήταν πιο κοντά πιστεύω και διότι είχαμε και δύο συγγενείς ήδη εδώ που τον βοήθησαν στην αρχή».

Η έλλειψη ασφάλειας που βίωναν οι Αλβανοί πολίτες την εποχή εκείνη, ήταν ένας από τους παράγοντες απώθησης - μεταξύ άλλων, των μεταναστευτικών ροών.

Η γεωγραφική εγγύτητα της Αλβανίας με την Ελλάδα και η δυνατότητα εύκολης (παράνομης) εισόδου στην Ελλάδα, αποτελεί ίσως και τον κύριο λόγο επιλογής της, ως χώρα προορισμού από τους Αλβανούς μετανάστες. Όπως είδαμε και στο πρώτο κεφάλαιο, ένα από τα στοιχεία που διαφοροποιεί την Ελλάδα από της άλλες χώρες της νότιας Ευρώπης είναι η εγγύτητα των βασικών χωρών που τροφοδοτούν τις μεταναστευτικές εισροές (κοινά σύνορα με την Αλβανία).

Ο Αργιάν, 28 χρονών αναφέρει:

« Όχι , ήρθαμε στην Ελλάδα για μια καλύτερη ζωή, οικονομικά εννοώ και επέλεξε την Ελλάδα γιατί ήταν κοντά, πιστεύω, με το σκεπτικό επίσης ότι ήταν μια ευρωπαϊκή χώρα με καλό βιοτικό επίπεδο. Όταν πρωτοήρθε ο πατέρας μου, πήγε στην Πρέβεζα αν θυμάμαι καλά, γιατί εκεί του είχαν βρει δουλειά κάποιοι γνωστοί του».

Μια πολύ ενδιαφέρουσα ιστορία που επιβεβαιώνει τη μεγάλη δυνατότητα παράνομης εισόδου στην Ελλάδα (γειτνίαση Ελλάδας – Αλβανίας) διηγείται ο Νίκος, 29 χρονών:

«…Ταξιδεύαμε δύο μέρες και μια νύχτα (με τα πόδια), περπατώντας με στάσεις για να ξεκουραστούμε και να φάμε από τα βουνά τις Κορυτσάς μέχρι να περάσουμε στην Ελλάδα, όπου και φτάσαμε σε έναν αυτοκινητόδρομο. Εκεί πήραμε ένα μικρό λεωφορείο το οποίο μας πήγε στο πρώτο χωριό όπου και κλείσαμε εισιτήρια για Αθήνα. Στην Κοζάνη όμως, η αστυνομία σταμάτησε το λεωφορείο για έλεγχο και έτσι κατέληξα στο αστυνομικό τμήμα της Κοζάνης, αφού δεν ήξερα

[4] 8ο Πανελλήνιο Γεωγραφικό Συνέδριο. Λ.Α & Γ.Θ Αλβανία - Ελλάδα: Η δυναμική μιας μεταναστευτικής διαδρομής.

ούτε ελληνικά και ούτε είχα και τα απαραίτητα έγγραφα. Εκεί έδωσα ψεύτικα στοιχεία, ονοματεπώνυμο στην αρχή, όμως ένα παιδί Αλβανός που ήξερε ελληνικά με συμβούλευσε να πω στους αστυνομικούς ότι ζούσαν οι δικοί μου στην Αθήνα και έτσι έκανα. Εκείνοι επικοινώνησαν με την μητέρα μου στην Αθήνα, η οποία και ήρθε άμεσα στην Κοζάνη. Τακτοποίησαν τα στοιχεία και με άφησαν να έρθω στην Αθήνα με την μητέρα μου χωρίς να έχω τα απαραίτητα έγγραφα, νομίζω ότι ήταν μια πράξη καλοσύνης εκ μέρος των αστυνομικών διότι δεν είχα τα χαρτιά για να έρθω στην Αθήνα - Ελλάδα».

Η εύκολη πρόσβασης στην Ελλάδα, ακόμη και με τα πόδια, όπως αναφέρει και ο Νίκος, ήταν ένας από τους βασικότερους λόγους επιλογής της Ελλάδας ως χώρα προορισμού, για πολλούς Αλβανούς μετανάστες. Οι περισσότεροι μετανάστες από την Αλβανία ήρθαν στην Ελλάδα την δεκαετία του 1990 κυρίως διασχίζοντας με τα πόδια τα ελληνοαλβανικά βουνά με ή χωρίς την βοήθεια οδηγού και σίγουρα με χαμηλότερο κόστος σε σχέση με τους μετανάστες από το 2000 και μετά (Μαρούκης, 2010).

Η Αθανασία, 25 χρονών για τον ερχομό της στην Ελλάδα αναφέρει:

«Στην αρχή ήρθα εγώ με την μητέρα μου και μετά από 6 μήνες περίπου ήρθε ο πατέρας μου με την αδελφή μου. Ήρθαμε παράνομα, με πλαστές ταυτότητες, με αμάξι».

Ενώ η Γανιέλα, 25 χρονών διηγείται ότι ήρθε στην Ελλάδα ακτοπλοϊκός, αλλά με βίζα:

«Εγώ, η μητέρα μου και ο αδελφός μου ήρθαμε με πλοίο αν θυμάμαι καλά, πήραμε το πλοίο από την πόλη Ντούρς (Δυρράχιο) και μετά από δύο μήνες ήρθε και ο πατέρας μου. Ήρθαμε με βίζα, νόμιμα.».

Τα σημαντικότερα κέντρα προέλευσης των μεταναστευτικών ροών αποτέλεσαν η Αυλώνα, τα Τίρανα, το Δυρράχιο και η Κορυτσά (Carletto et al., 2004).

Νόμιμα ή παράνομα, οι περισσότεροι από τους συνεντευξιαζόμενους ανέφεραν ότι πριν μεταναστεύσουν είχαν ήδη συγγενείς - φίλους που τους βοήθησαν όταν πρωτοήρθαν στην Ελλάδα και ίσως αυτό αποτελεί και έναν βασικό παράγοντα επιλογής της Ελλάδας ως χώρα προορισμού από τους Αλβανούς μετανάστες.

«Ήρθαμε στην Ελλάδα γιατί ήταν και οι θείες μου εδώ, στην αρχή μέναμε μαζί τους, την πρώτη εβδομάδα όταν πρωτοήρθαμε[…] μετά νοικιάσαμε σπίτι και μαζί μας έμενε και η γιαγιά μου».

Οι συγγενείς που έχουν προηγούμενα εγκατασταθεί στην Ελλάδα είναι ένα ηθικό και οικονομικό έρεισμα για τον μετανάστη, αναδεικνύοντας τη σημασία των κοινωνικών δικτύων για τις μεταναστευτικές ροές. Τα κοινωνικά δίκτυα είναι άτυπα δίκτυα που αποτελούνται από μέλη της οικογένειας, συγγενείς, φίλους και γνωστούς. Τα δίκτυα αυτά παρέχουν πληροφόρηση για τον τόπο προορισμού, οικονομική ενίσχυση, παροχή στέγης, βοήθεια για την εύρεση εργασίας κτλ. με αποτέλεσμα να καθίσταται πιο εφικτή η μετανάστευση (Λιανός & Καβουνίδη, 2012).

Ωστόσο η Ελλάδα δεν φάνταζε ως ιδιαίτερα επιθυμητή επιλογή, αλλά ως εφικτή επιλογή λόγω παραγόντων, όπως της ύπαρξης συγγενών ή της εγγύτητας και της εύκολης πρόσβασης.[5]

«…Μου έχουν πει οι γονείς μου ότι όταν άνοιξαν τα σύνορα, ήθελαν να πάνε στην Γερμανία αλλά η μητέρα μου ήταν έγκυος μαζί μου και έτσι δεν πήγανε και ήρθαμε στην Ελλάδα μιας και ήταν και ο θείος μου εδώ» (Αθανασία, 25 ετών)

«…Οι γονείς μου αρχικά ήθελαν να μεταναστεύσουν στην Γερμανία, δεν τα κατάφεραν όμως και επειδή εδώ είχαμε και τον αδελφό του πατέρα μου, ήταν η μόνη λύση» (Βίλμα, 24 ετών)

Κατά τη δεύτερη δεκαετία της Αλβανικής μετανάστευσης τα χαρακτηριστικά που περιγράφει η τυπολογία των Barjaba & King (2005) άλλαξαν, καθώς οι μεταναστευτικές ροές έγιναν πιο σταθερές και πολλοί από τους παράνομους μετανάστες νομιμοποιήθηκαν και οργάνωσαν τη ζωή τους στους τόπους προορισμού. Σύμφωνα με εκτιμήσεις (Barjaba, 2004) το 2004 το 25% του πληθυσμού, αντιπροσωπεύοντας το 35% του εργατικού δυναμικού της Αλβανίας είχε μεταναστεύσει ενώ από τους 900.000 χιλιάδες που βρισκόντουσαν στο εξωτερικό, οι 600.000 χιλιάδες ήταν στην Ελλάδα.

Αν και κατά την δεκαετία του ’90 η μετανάστευση προς την Ελλάδα είχε χαρακτήρα προσωρινό, την επόμενη δεκαετία παίρνει πια χαρακτηριστικά μόνιμης οικογενειακής εγκατάστασης. Σε αντίθεση με άλλες μεταναστευτικές ομάδες, η μετανάστευση για τους Αλβανούς αποτελεί οικογενειακή υπόθεση, δεδομένου του ότι όλοι οι μετανάστες δεύτερης γενιάς ανέφεραν ότι σταδιακά όλα τα μέλη της οικογένειας τους ήρθαν στην Ελλάδα. Τόσο οι γυναίκες όσο και οι άνδρες οι οποίοι ήταν γονείς, βρίσκονταν σχεδόν πάντα μαζί με τα παιδιά τους στην Ελλάδα, συνεπώς στην αλβανική περίπτωση η μετανάστευση προς την Ελλάδα ήταν

[5] Έρευνα της IOM 1995 στην Αλβανία διαπίστωσε ότι από τους ερωτώμενους οι οποίοι είχαν συγγενείς στο εξωτερικό, οι περισσότεροι συγγενείς βρισκόντουσαν στην Ελλάδα ωστόσο η Ελλάδα δεν αξιολογήθηκε ως επιθυμητή χώρα μετανάστευσης.

«οικογενειακή υπόθεση» (Καβουνίδη, 2003). Όπως αναφέρουν και οι King –Vullnetari, η Αλβανική μετανάστευση έχει στις περισσότερες περιπτώσεις τη μορφή μόνιμης οικογενειακής εγκατάστασης, όπως άλλωστε συμβαίνει και στους άλλους μεταναστευτικούς προορισμούς των Αλβανών. Οι μετανάστες αυτοί εγκαταστάθηκαν, εργάστηκαν, δημιούργησαν οικογένειες στην Ελλάδα, με αποτέλεσμα σήμερα να υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός παιδιών των μεταναστών στην χώρα, η λεγόμενη «δεύτερη γενιά μεταναστών», που μεγαλώνει, σπουδάζει, και εργάζεται στην Ελλάδα.

2.2 Μεγαλώνοντας στην Ελλάδα

Μετά την έλευση (ή ακόμα και τη γέννηση) των παιδιών αυτών στην Ελλάδα, ξεκινά ένα νέο 'ταξίδι΄ για εκείνους, αυτό της προσαρμογής και της σταδιακής ένταξης στην ελληνική κοινωνία. Στις σελίδες που ακολουθούν, ρίχνεται φως στη ζωή και το τόπο που μεγάλωσαν τα παιδιά αυτά στην Αλβανία. Μέσω αυτής της διαδικασίας επιδιώκεται να αναδειχθούν οι ισχυροί ή σθεναροί δεσμοί που διατηρούσαν τα παιδιά αυτά με τη χώρα και το τόπο τους, αναδεικνύοντας συναισθηματικά κατάλοιπα που πιθανώς λειτούργησαν ανασταλτικά στη γρήγορη ενσωμάτωσή τους στη χώρα υποδοχής. Τελευταίο στοιχείο με το οποίο πραγματεύεται το εν λόγω υποκεφάλαιο είναι η ανάδειξη των δυσκολιών αναφορικά με τη νέα γλώσσα και τους συντελεστές υποστήριξης στη διαδικασία εκμάθησης της.

Όπως είπαμε, τα παιδιά που συγκροτούν τη δεύτερη γενιά μεταναστών, γεννιούνται στην Ελλάδα ή ακολουθούν σ' αυτή τους γονείς τους σε μικρή ηλικία. Επομένως, είναι επακόλουθο πολλά από τα παιδιά αυτά να μην έχουν έντονες αναμνήσεις και πολυάριθμα προσωπικά βιώματα από την χώρα καταγωγής τους.

Οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς που συμμετείχαν στην εν λόγω έρευνα, γεννήθηκαν στην Αλβανία και μετανάστευσαν στην Ελλάδα σε μικρή ηλικία μεταξύ ενός έως δεκαπέντε ετών. Εξετάζοντας το εμπειρικό υλικό (συνεντεύξεις), αρκετοί από αυτούς όταν ρωτήθηκαν για τον τόπο γέννησης τους (περιγραφή - αναμνήσεις) αλλά και για τη ζωή τους στην Αλβανία (προσωπικά βιώματα) ανέφεραν ότι δεν θυμούνται ή δεν γνωρίζουν ιδιαίτερα την χώρα καταγωγής τους.

Η Ιωάννα ήρθε στην Ελλάδα μόλις ενάμισι ετών. Αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Δεν θυμάμαι σχεδόν τίποτα, έφυγα πολύ μικρή. Σίγουρα ξέρω παραπάνω πράγματα να πω από ότι ένας Έλληνας και λιγότερο από όσα ένας που έχει ζήσει εκεί. Ξέρω ότι είναι πιο δύσκολη η ζωή εκεί από ότι στην Ελλάδα, ότι οι μισθοί είναι πολύ μικροί, υπάρχουν βέβαια και πλούσιοι.

Δεν έχω προσωπικά βιώματα, ίσως μόνο από τα καλοκαίρια μου όταν πάω, ήμουν μόλις ενάμισι όταν έφυγα από εκεί».

Στο ίδιο αφηγηματικό πλαίσιο η Βίλμα 24 χρονών λέει:

«….πλέον βασικά η αλήθεια είναι ότι εγώ σκέφτομαι πώς είναι η Αλβανία και πως ζουν οι άνθρωποι εκεί διότι δεν το έχω ζήσει αυτό. Εγώ μόνο στην Ελλάδα έχω ζήσει…. Έφυγα ενός χρονών, δεν έχω αναμνήσεις από εκεί».

Για την Ιωάννα και τη Βίλμα η Αλβανία είναι ένας 'άγνωστος' τόπος, τον οποίο δεν έχουν γνωρίσει και δεν έχουν βιώσει. Η Ιωάννα παρουσιάζει τον εαυτό της ως έναν εξωτερικό παρατηρητή, γνωρίζει όπως λέει περισσότερα πράγματα για την Αλβανία από ότι ένας Έλληνας, που πιθανώς να μην έχει επισκεφθεί τη χώρα ποτέ και λιγότερα από ένα γηγενή που βιώνει καθημερινά τον τόπο. Από την άλλη η Βίλμα αποστασιοποιείται ακόμα περισσότερο. Επομένως και οι δύο τους γνωρίζουν τη χώρα τους μόνο μέσα από οικογενειακές διηγήσεις ή από περιστασιακές επισκέψεις για διακοπές.

'Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Πολυκανδριώτη (2002), οι έννοιες 'ταυτότητα' και μνήμη είναι αλληλένδετες, καθώς η 'ταυτότητα' αναδύεται μέσα από την συλλογική μνήμη και στηρίζεται σε αναπαραστάσεις που είναι κοινές στα μέλη μιας ομάδας, αναπαραστάσεις σχετικές με την προέλευση, τις ρίζες, την ιστορία και τη φύση της ομάδας αυτής. Ωστόσο η Ιωάννα και η Βίλμα δεν υπήρξαν ουσιαστικά μέλη της ομάδας αυτής (αλβανικής κοινότητας).

Εν τούτοις μία διαφορετική εικόνα παρουσιάζεται από την Ιωάννα:

«Γεννήθηκα στην Αλβανία, στους Αγίους Σαράντα. Είναι μια πόλη παραθαλάσσια, την αγαπώ, είναι ένα μέρος που το βλέπω ακόμα και στα όνειρά μου, πάω σχεδόν κάθε καλοκαίρι. Όποιος με ρωτάει είμαι περήφανη να λέω από πού είμαι. Μένανε και οι παππούδες μου εκεί μέχρι πριν κάποια χρόνια και ήταν άλλος ένας λόγος για να πηγαίνω».

Η αίσθηση και μόνο ύπαρξης οικογενειακών δεσμών με ένα άλλο έθνος είναι ικανή να δημιουργήσει χαλαρές ή σημαντικές ταυτίσεις. Οι οικογενειακοί/εθνικοί δεσμοί είναι ισχυροί ακόμα και γι' αυτούς που απλά τους μαθαίνουν χωρίς να τους βιώνουν. Ωστόσο, αυτές οι ταυτίσεις δεν είναι σημαντικότερες από τη χώρα στην οποία τα παιδιά αυτά μεγαλώνουν.

Για παράδειγμα, σχετική εμπειρική έρευνα του Τομέα Ψυχολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (2010) αναφέρει ότι τα παιδιά των μεταναστών δεύτερης γενιάς νιώθουν εγγύτερα προς την ελληνική κοινωνία και την ελληνική κουλτούρα,

διότι δεν έχουν προσωπικά βιώματα και αναμνήσεις από τη χώρα καταγωγής της οικογένειας τους.

Άλλοι ερωτώμενοι ανέφεραν αναμνήσεις και προσωπικά βιώματα από τη χώρα καταγωγής τους, οι οποίοι μετανάστευσαν σε μεγαλύτερη ηλικία από την Ιωάννα και τη Βίλμα. Στις αφηγήσεις τους, η πλειονότητα των ερωτώμενων περιέγραψαν μία χαρούμενη ζωή για τα λίγα χρόνια που έζησαν στην Αλβανία, αν και όπως σημείωσαν μερικοί από αυτούς υπήρχαν οικονομικές δυσκολίες. Ορισμένοι παρακολούθησαν τάξεις στο αλβανικό σχολείο ενώ άλλοι ξεκίνησαν τη σχολική τους ζωή στη χώρα υποδοχής.

Στην Ελλάδα τα παιδιά αυτά καλούνται να μάθουν μια ξένη γλώσσα, να προσαρμοστούν σε ένα νέο κοινωνικό περιβάλλον και να ενταχθούν σε ένα διαφορετικό εκπαιδευτικό σύστημα. Όσον αφορά την εκμάθηση της νέας γλώσσας έχει διαπιστωθεί σε έρευνα του Πανεπιστήμιου Αθηνών (2010), ότι τα παιδιά των μεταναστών δεύτερης γενιάς μαθαίνουν τη γλώσσα της χώρας εγκατάστασης περίπου με τον ίδιο αυθόρμητο τρόπο που μαθαίνει ένα παιδί τη μητρική του γλώσσα.

Στην πλειονότητα τους οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς ανέφεραν ότι έμαθαν σχετικά εύκολα και σε μικρό χρονικό διάστημα την ελληνική γλώσσα κυρίως στο σχολείο, από την τηλεόραση, από φίλους ελληνικής καταγωγής αλλά και συγγενείς τους που έμεναν ήδη στην Ελλάδα.

Χαρακτηριστικά η Άντα, 32 χρονών περιγράφει:

«Στο πρώτο εξάμηνο είχα μάθει τα ελληνικά. Όταν ήρθα στην Ελλάδα ξαναπήγα πρώτη δημοτικού και έχασα και μια σχολική χρονιά. Ήμουν πολύ μικρή για αυτό τα έμαθα τόσο γρήγορα πιστεύω, από το σχολείο, από την τηλεόραση, από τους φίλους στην γειτονιά, εξάλλου στο Βόλο έκανα παρέα με Έλληνες γιατί δεν υπήρχαν τότε πολύ μετανάστες από την Αλβανία εκεί».

Η ενσωμάτωση της δεύτερης γενιάς μεταναστών αποτελεί ένα εξαιρετικά σημαντικό πολιτικό διακύβευμα που αντιμετωπίζουν σήμερα οι πολυπολιτισμικές ευρωπαϊκές κοινωνίες.

Καθώς οι ισχυρές ευρωπαϊκές ταυτότητες – συγκροτημένες εθνοκεντρικές κοινωνίες μετατρέπονται σταδιακά σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες, με έντονα ωστόσο εθνικά χαρακτηριστικά που προσπαθούν να διατηρήσουν και να «επιβάλουν» στις δεύτερες γενιές μεταναστών που κοινωνικοποιούνται εντός των εθνικών θεσμών κυρίως με την συμμετοχή τους στην εκπαίδευση (Μπάγκαβος Χ. & Παπαδοπούλου Δ., ο.π σελ 62).

Το ποσοστό των παιδιών των μεταναστών στο σχολικό πληθυσμό της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αγγίζει το 10% περίπου του συνόλου, σε κάποιες περιοχές

υπερβαίνει το 40% και σε άλλες, κυρίως αυτές της Αθήνας αγγίζει το 80% (Χαλιάπα, 2009, σ.28). Μάλιστα εικάζεται ότι ξεπερνούν το 5% των φοιτητών στα ΑΕΙ. Σύμφωνα με έρευνα του ΕΚΚΕ[6] διαπιστώνεται ότι το 54,7 % των ατόμων δεύτερης γενιάς μεταναστών (που συμπεριελήφθησαν στο δείγμα) συμμετέχουν στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ως μαθητές ή σπουδαστές (Πίνακας 1.4). Το γεγονός αυτό συνάδει με τα ευρήματα άλλων προγενέστερων ερευνών, σύμφωνα με τα οποία, τα περισσότερα άτομα της δεύτερης γενιάς συμμετέχουν στο εκπαιδευτικό σύστημα καθώς οι οικογένειες των μεταναστών αντισταθμίζουν την έλλειψη των πολιτισμικών και κοινωνικών πόρων με μια «υπερεπένδυση» στον τομέα της εκπαίδευσης. Οι γονείς μετανάστες συνήθως επενδύουν κατά προτεραιότητα στην εκπαίδευση των παιδιών τους και η σχολική επιτυχία θεωρείται παράγοντας κοινωνικής επιτυχίας και ανόδου (Χαλιάπα, 2009).

		Ηλικιακές ομάδες			
		15-21 ετών	22-31 ετών	32-40 ετών	Σύνολο
Μαθητής ή σπουδαστής	Ναι	79,3%	28,8%	5,6%	54,7%
	Όχι	20,7%	71,2%	94,4%	45,3%
Σύνολο		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 1.4: Συμμετοχή στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ανά ηλικιακές ομάδες. Πηγή: (ΕΚΚΕ, 2014)

Ειδικότερα σύμφωνα με την έρευνα του ΕΚΚΕ, στις μικρότερες ηλικίες των 15-21 ετών τα παιδιά των μεταναστών, συμμετέχουν στη συντριπτική τους πλειοψηφία κατά 79,3% στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Η συμμετοχή στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα αξιολογείται ως σχετικά υψηλή (28,8%) και στις ηλικίες των 22 - 31 ετών.

Το ποσοστό των παιδιών των μεταναστών που συμμετέχουν στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα διαφοροποιείται σημαντικά ανάμεσα στα δύο φύλα. Η συμμετοχή των γυναικών μεταναστών δεύτερης γενιάς στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι σημαντικά μεγαλύτερη από την αντίστοιχη συμμετοχή των ανδρών (Άνδρες: 48,1%, Γυναίκες: 61,4%).

		Φύλο		
		Άνδρας	Γυναίκα	Σύνολο
Μαθητής ή Σπουδαστής	Ναι	48,1%	61,4%	54,7%
	Όχι	51,9%	38,6%	45,3%

[6] Η Μελέτη εκπονήθηκε στο πλαίσιο της Δράσης 2.2./09 του Ετήσιου Προγράμματος 2009 του Ευρωπαϊκού Ταμείου Ένταξης Υπηκόων Τρίτων Χωρών, με θέμα «Ενσωμάτωση της δεύτερης γενιάς μεταναστών στην ελληνική κοινωνία».

Σύνολο	100,0%	100,0%	100,%

Πίνακας 1.5: Συμμετοχή στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ανά φύλο. Πηγή: (ΕΚΚΕ, 2014)

Σύμφωνα με την ίδια έρευνα, η υπηκοότητα δεν φαίνεται να διαφοροποιεί σημαντικά τη συμμετοχή των παιδιών των μεταναστών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα (Πίνακας 1.6). Με εξαίρεση τους μετανάστες δεύτερης γενιάς με υπηκοότητα από Αφρικανικές χώρες (83,5%), σε όλες τις άλλες περιπτώσεις η συμμετοχή κυμαίνεται με μικρές αποκλίσεις γύρω από τον αντίστοιχο μέσο όρο του δείγματος.

Μαθητής ή σπουδαστής	**Υπηκοότητα**						
	Ελληνική	Αλβανική	Χώρες Αφρικής	Πρώην Ανατολικές Χώρες	Λοιπές Χώρες	Άγνωστη υπ /τα	Σύνολο
Ναι	51,6%	50,2%	83,5%	48,8%	54,8%	100,0%	54,7%
Όχι	48,4%	49,8%	16,5%	51,2%	45,2%	0,0%	45,3%
Σύνολο	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Πίνακας 1.6: Συμμετοχή στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ανά υπηκοότητα. (Μαθητής ή σπουδαστής). Πηγή: (ΕΚΚΕ, 2014)

Όσον αφορά τους Αλβανούς μετανάστες δεύτερης γενιάς, το 2009 υπήρχαν 79.500 περίπου Αλβανοί μαθητές στα ελληνικά σχολεία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Μιχαήλ 2014). Ειδικότερα, εμπειρική έρευνα του Πανεπιστημίου Αθηνών (2010) αναφέρει ότι τα παιδιά δεύτερης γενιάς εντάσσονται στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα από την αρχή της σχολικής τους ζωής, στοιχεία που συνηγορούν στη σύναψη ισχυρότερων δεσμών με τη χώρα υποδοχής.

Οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς που συμμετείχαν στην έρευνα, μετανάστευσαν στην Ελλάδα σε μικρή ηλικία (μεταξύ ενός έως δεκαπέντε ετών). Όλοι εντάχθηκαν άμεσα στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, μερικοί από αυτούς από την αρχή της σχολικής τους ζωής (οι μικρότεροι σε ηλικία που μετανάστευσαν στην Ελλάδα), άλλοι συνέχισαν τη σχολική τάξη στην οποία φοιτούσαν στην Αλβανία και άλλοι επανέλαβαν την τάξη ώστε να μάθουν καλύτερα την ελληνική γλώσσα.

Η φοίτηση στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα για τους Αλβανούς μετανάστες δεύτερης γενιάς υπόκειται σε μια ουσιαστική διάκριση. Για όσους γεννιούνται στην Ελλάδα ή έρχονται σε μικρή ηλικία, η εκκίνηση της σχολικής ζωής είναι ίδια με των γηγενών. Για τα παιδιά που γεννήθηκαν στην Αλβανία και μετακινήθηκαν στην Ελλάδα σε μεταγενέστερο χρόνο, η σχολική ζωή ξεκινά με άνισες προϋποθέσεις.

Όπως αναφέρει και ο Αργιάν, 28 χρονών:

«…Στην Αλβανία είχα τελειώσει και την 5η δημοτικού, τον Σεπτέμβρη όμως του 1999 που ήρθαμε στην Ελλάδα δεν γράφτηκα αμέσως στην 6η δημοτικού γιατί δεν ήξερα καλά την γλώσσα. Το πρώτο τετράμηνο, μέχρι τον Δεκέμβρη παρακολουθούσα τα μαθήματα της Α' δημοτικού ενώ από τον Ιανουάριο μπήκα στην 6η δημοτικού και έτσι δεν έχασα και χρονιά».

Άλλοι διηγούνται:

«Στο σχολείο είχαμε μια καθηγήτρια η οποία τις ώρες της μουσικής, γυμναστικής κτλ., (είμασταν τέσσερα παιδιά που είχαμε έρθει από Αλβανία), μας μάθαινε ελληνικά. Λιβαδειά πήγα νηπιαγωγείο γιατί δεν ήξερα την γλώσσα, όταν ήρθαμε στην Αθήνα επειδή ήμουν μεγάλη πια με βάλανε κατευθείαν τρίτη δημοτικού. Δεν έχω κάνει ούτε πρώτη, ούτε δευτέρα δημοτικού» (Αθανασία, 25 ετών)

«Τον πρώτο μήνα έκανα το βιβλίο της πρώτης τάξης, την αλφάβητο κτλ. αλλά τα έμαθα πολύ γρήγορα και συνέχισα κανονικά την δεύτερη τάξη μαζί με τα άλλα παιδιά. Προσαρμόστηκα πολύ γρήγορα, ίσως επειδή ήμουν μικρή» (Νατάσα, 26 ετών)

Γενικά, η ελληνική κοινωνία θέσπισε εναλλακτικούς τρόπους ενσωμάτωσής των μεταναστών που αφορούσαν τη δημιουργία τάξεων υποδοχής. Η εν λόγω προσπάθεια στόχευε στην καλλιέργεια των δεξιοτήτων που είχαν αποκτήσει οι μαθητές στο προηγούμενο σχολικό περιβάλλον και την απόκτηση εφοδίων τα οποία θα ήταν απαραίτητα για τη μελλοντική μορφωτική και επαγγελματική τους εξέλιξη. Ωστόσο, οι τάξεις αυτές δεν λειτούργησαν καθότι η πλειονότητα των μαθητών από χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) εγγράφηκαν σε ξένα σχολεία ενώ οι αλλοδαποί μαθητές από χώρες εκτός της ΕΕ, παρακολούθησαν τάξεις υποδοχής που ιδρύθηκαν βάσει προγενέστερου νόμου.

Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα αν και ανέτοιμο να υποδεχτεί τα παιδιά αυτά, κατόρθωσε να πετύχει την ομαλή ενσωμάτωση των μαθητών αυτών σε ικανοποιητικό βαθμό, όπως συμπεραίνουμε και από τις αφηγήσεις τους. Η Νατάσα όπως σχολιάστηκε παραπάνω, το πρώτο μήνα διδάχτηκε το βιβλίο της πρώτης τάξης του δημοτικού (μιας και δεν γνώριζε καλά την ελληνική γλώσσα) και εν συνέχεια μπήκε στην δευτέρα δημοτικού, παρόμοια εμπειρία είχε και ο Αργιάν. Οι ίδιοι αποκτούσαν σχετικά γρήγορα ικανή επάρκεια στην ελληνική γλώσσα. Οι έξι από τους δέκα που συμμετείχαν στην έρευνα είναι ήδη απόφοιτοι Α.Ε.Ι, αν και για μερικούς από αυτούς η ανεπαρκής γνώση της ελληνικής γλώσσας είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια σχολικών τάξεων.

Αξίζει να αναφέρουμε ότι στην Ελλάδα η ένταξη των παιδιών των μεταναστών στο εκπαιδευτικό σύστημα γίνεται ανεξάρτητα από την κατοχή ή μη άδειας διαμονής των γονέων. Μέσα από τις αφηγήσεις των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς διαφαίνεται ότι εντάχθηκαν ομαλά στο σχολικό σύστημα καθώς το ίδιο το σχολείο (οι εκπαιδευτικοί) εφάρμοσαν εναλλακτικούς τρόπους ένταξης κατά τα πρώτα στάδια φοίτησης τους. Τα παραπάνω έρχονται σε πλήρη αντίθεση με το τρόπο που μέχρι προσφάτως η ελληνική πολιτεία αντιμετώπιζε τη γενιά αυτή, αφού με το πέρας των σπουδών τους οι ίδιοι δεν πληρούσαν τις προϋποθέσεις νόμιμης διαμονής στη χώρα.

2.3 Βιώματα από το σχολείο

Η εκπαίδευση αποτελεί έναν από τους βασικότερους συντελεστές κοινωνικής ενσωμάτωσης των παιδιών των μεταναστών, η οποία συνδέεται με την κοινωνική και πολιτισμική κοινωνικοποίησή τους στην κοινωνία υποδοχής, που αρχικά συντελείται στο σχολείο, στις ομάδες συνομηλίκων, στη γειτονιά. Υπό αυτό το πρίσμα, το εκπαιδευτικό σύστημα εκτός από μέσο απόκτησης γνώσεων αποτελεί και τόπο ανάπτυξης διαδικασιών κοινωνικοποίησης (Χαλιάπα, 2009:32).

Στα πλαίσια της έρευνας, ένας από τους βασικότερους θεματικούς άξονες των συνεντεύξεων ήταν οι σχολικές εμπειρίες των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα. Όπως προαναφέρθηκε, οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις μετανάστευσαν στην Ελλάδα σε μικρή ηλικία (μεταξύ ενός έως δεκαπέντε ετών). Όλοι εντάχθηκαν άμεσα στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, μερικοί από αυτούς από την αρχή της σχολικής τους ζωής (οι μικρότεροι σε ηλικία που μετανάστευσαν στην Ελλάδα), άλλοι συνέχισαν τη σχολική τάξη στην οποία φοιτούσαν στην Αλβανία και άλλοι επανέλαβαν την τάξη ώστε να μάθουν καλύτερα την ελληνική γλώσσα.

Η ένταξη σε μια ομάδα είναι σημαντική για τον αυτοπροσδιορισμό, ο τρόπος με τον οποίο η ομάδα μεταχειρίζεται τα μέλη που επιδιώκουν να ενταχθούν σε αυτήν, εκφράζει ένα μήνυμα σχετικά με τη θέση που κατέχουν στην κοινωνική δομή. Επομένως, ο τρόπος με τον οποίο οι συμμαθητές και οι καθηγητές αντιμετωπίζουν το μετανάστη δεύτερης γενιάς κατά την ένταξή του στο σχολικό περιβάλλον, επιταχύνει ή επιβραδύνει την ενσωμάτωση του. Σύμφωνα με τον Berry (1997), η επαφή σε ομάδες ατόμων από διαφορετικές κουλτούρες έχει ως αποτέλεσμα μια σειρά από αμοιβαίες μεταβολές που χαρακτηρίζουν το βαθμό του επιπολιτισμού ή την απουσία του.

Για όσους η έναρξη της σχολικής φοίτησης λάμβανε χώρα στην Ελλάδα, η προσαρμογή στο σχολείο παρουσίαζε μια ομαλή πορεία, ίδια σχεδόν με των γηγενών. Αναφορές για ισότιμη

αντιμετώπιση έγιναν από την πλειονότητα των ερωτώμενων, οι οποίοι υπερθεμάτισαν την αρμονική συμβίωση με τους συμμαθητές και τους καθηγητές τους, τονίζοντας ότι δεν υπήρχαν διακρίσεις. Ωστόσο, τα παιδιά που εισήχθησαν στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα σε μεγαλύτερες ηλικίες κάνουν λόγο για κάποιο βαθμό δυσκολία ένταξης τους στο σχολικό περιβάλλον κατά τα πρώτα στάδια, εξαιτίας της γλωσσικής ανεπάρκειας. Ένας εκ των ερωτώμενων αναφέρει:

«Πήγα εδώ στην 1η λυκείου, δεν είχα καμία δυσκολία μπορώ να πω διότι συνάντησα πολλά παιδιά που ήταν από την Αλβανία στο λύκειο που πήγα. Ήταν εύκολο να προσαρμοστώ και να δημιουργήσω παρέες πιστεύω. Με τους καθηγητές στην αρχή ήταν λίγο δύσκολα διότι δεν μπορούσα να μιλήσω τόσο καλά τα ελληνικά αλλά από κι και πέρα όλα κυλούσαν ομαλά» (Νίκος, 29 ετών)

Η σημασία της γλώσσας για την κοινωνικοποίηση του ατόμου είναι προφανής. Η γλωσσική ανεπάρκεια των παιδιών επιβραδύνει την ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων με τους Έλληνες συμμαθητές και τους καθηγητές. Ωστόσο η ύπαρξη ομοεθνών στο σχολείο διευκολύνει την ένταξη στο σχολικό περιβάλλον. Οι ομοεθνείς αποτελούν για τους Αλβανούς μετανάστες δεύτερης γενιάς έναν υποστηρικτικό δίκτυο, στο οποίο μπορούν εύκολα να ενταχθούν και εν συνέχεια να ενσωματωθούν στο σχολικό περιβάλλον.

Δεν λείπουν ωστόσο μεμονωμένα περιστατικά αποστροφής από τους ίδιους τους ομοεθνείς των παιδιών, όπως σημειώνεται και από την αφήγηση της Νατάσας:

«Η καθηγήτρια μου στην δευτέρα δημοτικού μου φερόταν πάρα πολύ καλά, συνέχεια με επαινούσε, αλλά και οι συμμαθητές μου το ίδιο με εξαίρεση τους συμπατριώτες μου που μου φερόντουσαν άσχημα, με λέγανε Αλβανίδα».

Γίνεται εμφανές ότι η ενθάρρυνση και η επικρότηση που λαμβάνει από το νέο σύστημα διεγείρει συναισθήματα αποστροφής από πλευράς των ομοεθνών της, οι οποίοι θίγουν το ζήτημα τις καταγωγής τους έχοντας επίγνωση των στερεοτυπικών αντιλήψεων που πιθανώς κυοφορούνται στη χώρα υποδοχής.

Πέραν του ανασταλτικού παράγοντα της γλωσσικής ανεπάρκεια όπως σημειώθηκε παραπάνω, τα παιδιά – μετανάστες που εισέρχονται σε μεγαλύτερη ηλικία στο νέο εκπαιδευτικό σύστημα δέχονται και μία διαφορετική αντιμετώπιση από πλευράς των γηγενών παιδιών. Σε αυτό το στάδιο, τα παιδιά των γηγενών αναγνωρίζουν καλύτερα τη διαφορετικότητα του ξένου στοιχείου και σε ένα βαθμό δυσκολεύονται να την κατανοήσουν

και εν τέλει την αποστρέφονται. Από την πλευρά των παιδιών – μεταναστών άλλοτε παρατηρείτε μία συνεχής εσωστρέφεια που τους ακολουθεί μέχρι την είσοδο τους στο γυμνάσιο (σε αυτό το στάδιο γνωρίζουν καλύτερα και τη γλώσσα), με εμφανή πικρία για τη σκληρή αντιμετώπιση που δέχτηκαν από τους συνομηλίκους τους και άλλοτε προβαίνουν σε υπεράσπιση της προσωπικότητας τους με απαντήσεις προς τους «κατήγορους» τους. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα από την αφήγηση του Αργιάν, που παρατίθενται παρακάτω.

«Στην 1η Γυμνασίου μόνο θυμάμαι, πριν με δεχτούν στην παρέα, κάποια παιδιά μου έλεγαν «δεν θα γίνεις Έλληνας ποτέ Αλβανέ, ε, Αλβανέ» αλλά μετά, με αυτά τα παιδιά, κάναμε παρέα! Τους έλεγα ότι δεν θέλω να γίνω Έλληνας, σε μια ηλικία 14 ετών δεν είχα μπει καν στην διαδικασία αυτή».

Από την άλλη, η Αθανασία 25 ετών, μιλάει για την δική της εμπειρία προσαρμογής σε αγροτικό και αστικό περιβάλλον, περιγράφοντας τις εκ διαμέτρου διαφορές στις συμπεριφορές των ατόμων.

«Έχει διαφορά το χωριό (Λιβαδειά) με την Αθήνα. Στο χωριό με βλέπανε περίεργα, σαν ξένη, δεν ξέρανε και τα παιδιά εκεί πιστεύω, δεν ερχόντουσαν δίπλα μου να παίξουμε, δεν μιλούσα και τη γλώσσα, δεν με είχε πλησιάσει κάποιο παιδί για να έκανα παρέα μαζί του. Στην Αθήνα ήταν διαφορετικά διότι στο σχολείο που πήγα, υπήρχαν ήδη κάποια παιδιά που είχαν έρθει από την Αλβανία, υπήρχαν και παιδιά από άλλες χώρες. Και οι καθηγητές και οι συμμαθητές είχαν εξοικειωθεί με το φαινόμενο αυτό πιστεύω. Στο δημοτικό ο καθηγητής που είχαμε ήταν πολύ καλός, θυμάμαι μου είχε πει να διαβάσω κάτι στην τάξη και με είχαν χειροκροτήσει όλα τα παιδιά, με είχαν κάνει να νιώθω οικία, καμία σχέση με το χωριό, είναι τελείως διαφορετική η νοοτροπία του χωριού από την Αθήνα».

Στην Αθήνα η ενσωμάτωση στην σχολική κοινότητα είναι πιο εύκολη. Η Αθανασία, με εμπειρία τόσο σε αστικές όσο και αγροτικές περιοχές της Ελλάδας διακρίνει έντονα τις διαφορές ανάμεσα σε χωριό και πόλη. Στις μικρές κοινότητες της ελληνικής υπαίθρου το άτομο είναι συνδεδεμένο με την κοινωνική ομάδα στην κοινωνία του χωριού. Στην Λιβαδειά η Αθανασία είναι η μόνη 'ξένη', κανείς συμμαθητής δεν την προσεγγίζει για να αναπτύξουν φιλικές σχέσεις, η γλωσσική ανεπάρκεια είναι ένας ακόμη παράγοντας που επιδρά αρνητικά στην ένταξη της. Στην Αθήνα όμως η ένταξη στο σχολικό περιβάλλον είναι πιο εύκολη. Οι

ομοεθνείς είναι έναν υποστηρικτικό δίκτυο για την ανάπτυξη φιλικών σχέσεων με τους Έλληνες συμμαθητές, όπως παρατηρήσαμε και παραπάνω.

Η κοινωνία υποδοχής (το σχολείο) είναι ο βασικός ‘’άλλος΄ απέναντι στο οποίο τοποθετείτε ο Αλβανός μετανάστης δευτέρας γενιάς, η στάση των ‘άλλων’ είναι καταλυτικός παράγοντας στη διαμόρφωση του τρόπου και του βαθμού με τον οποίο ενσωματώνεται η Αθανασία . Το ‘*χειροκρότημα*’ είναι η αποδοχή από τον κοινωνικό περίγυρο που επιδρά θετικά στην ένταξή της και ενδεχομένως αυξάνει την επιθυμία της για ενσωμάτωση στην κοινωνία υποδοχής.

Σύμφωνα με έρευνα του Παντείου Πανεπιστημίου (2007) τα παιδιά μεταναστών – κατά την κρίση των γονέων τους- μεταξύ των άλλων έχουν ενταχθεί πλήρως στο εκπαιδευτικό σύστημα και ήδη οι παρέες που κάνουν είναι πολυεθνικές (Κατερέλος, 2007,σελ.31-32). Η επιθυμία των μεταναστών δεύτερης γενιάς να σχετιστούν φιλικά με Έλληνες, με ομοεθνείς ή και με αλλοεθνείς δίνει πληροφορίες για τον πολιτισμικό τους προσανατολισμό.

Οι φιλικές σχέσεις αποτελούν ένα δείκτη ένταξης των μεταναστών, καθώς συνδέονται με τις ατομικές στρατηγικές επιπολιτισμού και τον πολιτισμικό προσανατολισμό των ερωτώμενων. Η επιλογή υιοθέτησης του Ελληνικού τρόπου ζωής, ο βαθμός διατήρησης του εθνοτικού τρόπου ζωής ή ο συγκερασμός των δύο, μας δίνουν πληροφορίες για τις προοπτικές επιτυχούς ενσωμάτωσης των μεταναστών στην Ελληνική κοινωνία (Berry 2007, 2009). Σύμφωνα με των Berry (1997), η επαφή ανάμεσα σε ομάδες ατόμων από διαφορετικές κουλτούρες έχει ως αποτέλεσμα, μια σειρά από αμοιβαίες μεταβολές που χαρακτηρίζουν το βαθμό του επιπολιτισμού ή την απουσία του. Η εναρμόνιση, δηλαδή η διατήρηση των αξιών και πεποιθήσεων του πολιτισμού προέλευσης και η ταυτόχρονη υιοθέτηση των αξιών του πολιτισμού υποδοχής αποτελεί την πληρέστερη εκδοχή της διαδικασίας του επιπολιτισμού.

Όλοι οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς που συμμετείχαν στην έρευνα ανέφεραν ότι οι παρέες τους εντός και εκτός σχολείου ήταν πολυεθνικές. Στην πλειονότητα τους υποστήριξαν ότι έκαναν παρέα με ομοεθνείς τους και Έλληνες αλλά και αλλοεθνείς (μερικοί από αυτούς) και υποστήριξαν ότι δεν επιδίωκαν να κάνουν παρέα με άτομα συγκεκριμένης εθνικότητας. Από τις αφηγήσεις τους συμπεραίνουμε ότι κοινωνικοποιούνταν εύκολα με τους Έλληνες τόσο μέσα στο σχολείο όσο και έξω από αυτό.

Ο Αργιάν αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Με τους πάντες έκανα παρέα, στο σχολείο όμως, συγκεκριμένα στο γυμνάσιο, τύχαινε να μην υπήρχαν παιδιά από την χώρα μου, άρα έκανα παρέα περισσότερο με Έλληνες. […] Στην 2α γυμνασίου άρχισα να γνωρίζω τα «αλάνια» του σχολείου οι οποίοι ήταν ελληνικής καταγωγής. Φεύγαμε κρυφά από το σχολείο θυμάμαι και καπνίζαμε, στο βουνό που ήταν δίπλα στο γυμνάσιο

μας, ήμασταν περίπου 6 άτομα στην παρέα αυτή, αγόρια- κορίτσια, όλοι Έλληνες, μόνο εγώ ήμουν Αλβανός. Εκτός σχολείου είχα άλλες παρέες, είχα γνωρίσει κάποια παιδιά στην πλατεία της γειτονίας μου, ομοεθνείς μου, με τους οποίους κάνουμε ακόμα και σήμερα παρέα. Γενικά εκτός σχολείου έκανα παρέα με τους πάντες, όλων των εθνικοτήτων χωρίς διακρίσεις, στο σχολείο τύχαινε να μην υπάρχουν ομοεθνείς μου και έκανα παρέα με ελληνόπουλα. Γενικά εκτός σχολείου δεν είχα θέματα, δεν τσακωνόμουν με Έλληνες, πιο πολύ με ομοεθνείς μου θα έλεγα, οι οποίοι είχαν άλλες αντιλήψεις από τις δικές μου. Ήθελαν φασαρίες και απαιτούσαν να μην κάνω παρέα με Έλληνες και άλλους, ερχόμασταν σε κόντρα και μου έλεγαν ότι το έπαιζα Έλληνας επειδή έκανα παρέα με όλους και Έλληνες και Αλβανούς. Στο λύκειο συνέβη το αντίθετο, τα περισσότερα παιδιά ήταν από την Αλβανία και έτσι έτυχε να κάνω παρέα με ομοεθνείς μου αλλά παράλληλα συνέχισα να κάνω παρέα και με τους φίλους μου (Έλληνες) από το γυμνάσιο αν και δεν πήγαμε στο ίδιο λύκειο, έκανα παρέα ταυτόχρονα με όλους. Στο λύκειο ήμουν και πρόεδρος της τάξης δύο χρονιές θυμάμαι».

Οι παρέες του Αργιάν κατά τη διάρκεια της φοίτησής του στο ελληνικό σχολείο εναλλάσσονται. Στο γυμνάσιο με Έλληνες και στο λύκειο με Αλβανούς, όπως αναφέρει. Εκτός σχολείου οι ομοεθνείς του τον κατηγορούν και τον χαρακτηρίζουν ως «Έλληνα» μιας και οι παρέες του είναι ανάμεικτες. Ο χαρακτηρισμός αυτός εκ μέρος των ομοεθνών του φαίνεται να υποδηλώνει ενδο-κοινοτικό ανταγωνισμό σε δυο επίπεδα: στο ποιος έχει επιτύχει καλύτερη ενσωμάτωση και στο ποιος διατηρεί την 'αλβανικότητα' του. Ο χαρακτηρισμός που του αποδίδουν οι ομοεθνείς του αναδεικνύει εν μέρη την επιτυχή ενσωμάτωση του στην ελληνική κοινότητα. Ο μεικτός προσανατολισμός, στις φιλικές του σχέσεις, δεν απαρνείται τα στοιχεία ταυτότητας του πολιτισμού προέλευσης, αντίθετα γεφυρώνει δύο κουλτούρες.

Ενδιαφέρον έχει η τοποθέτηση της Ιωάννας, παρακάτω διηγείται:

«Έκανα παρέα και με Αλβανούς και με Έλληνες. Μερικές φορές όμως ένιωθα ότι με τα παιδιά που ήταν αλβανικής καταγωγής μπορούσα να συνεννοηθώ λίγο καλύτερα (και δεν εννοώ ως προς την γλώσσα) από ότι με τους Έλληνες οι οποίοι μου φαινόντουσαν λίγο πιο κακομαθημένοι. Ίσως επειδή και οι δυο (εγώ και τα παιδιά αλβανικής καταγωγής) βιώσαμε μετανάστευση, πόνο, αφήσαμε πίσω ανθρώπους δικούς μας, η οικονομική κατάσταση είτε είσαι Βορειοηπειρώτης (όπως ήμουν εγώ) είτε Αλβανός ήταν παρόμοια - φτωχή άρα διαφέραμε με τους Έλληνες οι οποίοι ήταν σίγουρα πιο ευκατάστατοι κτλ. από εμάς, αυτό με συνέδεε πιο πολύ με έναν Αλβανό πάρα με έναν Έλληνα. Έντονα από το δημοτικό θυμάμαι ότι ήθελα περισσότερα μολύβια και στυλό

στην κασετίνα μου και ζήλευα που ένα ελληνόπουλο τα είχε και εγώ δεν τα είχα, βέβαια τα βασικά δεν μου έλειπαν ποτέ».

Συμπληρώνει λέγοντας:

«Στο γυμνάσιο και στο λύκειο και γενικά μεγαλώνοντας πιστεύω ότι ο αριθμός των ατόμων που έκανα παρέα, αλβανικής καταγωγής, ήταν μεγαλύτερος. Θεωρώ ότι με τα παιδιά από την Αλβανία με συνέδεαν περισσότερα πράγματα (είχαμε ίδιο βιοτικό επίπεδο)».

Τα συναισθήματα σχετικής αποστέρησης που βιώνει η Ιωάννα, την ωθούν να ταυτιστεί περισσότερο με τους ομοεθνείς συμμαθητές της. Η έλλειψη κοινών εμπειριών δημιουργεί ένα αίσθημα μη ταύτισης με τα παιδιά των γηγενών, τα οποία παρουσιάζουν άγνοια των δυσκολίων που έζησαν εκείνα. Οι διαφορετικές συνθήκες διαβίωσης αντικρούουν τη νέα πραγματικότητα και ότι πρεσβεύει αυτή (παιδιά γηγενών), γεγονός που καθιστά για μερικούς δύσκολη τη συνύπαρξη με το νέο στοιχείο.

Όσον αφορά τη πολιτιστική συμμετοχή στην κοινωνία υποδοχής έχει λιγότερους περιορισμούς και προαπαιτούμενα. Όλοι οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς ανέφεραν ότι συμμετείχαν στις εκδηλώσεις στο σχολείο (παρελάσεις, εθνικές εορτές, εκδρομές κτλ.) αλλά και εκτός σχολείου οι περισσότεροι από αυτούς εκδήλωναν ενδιαφέρον για παρακολούθηση πολιτιστικών εκδηλώσεων (θέατρο, συναυλίες κτλ.) και άλλων δραστηριοτήτων (αθλήματα, κατηχητικό κτλ.)

3 Γλώσσα – Θρησκεία

3.1 Γλωσσική μετατόπιση – Διγλωσσία

Η γλώσσα αποτελεί στοιχείο της ταυτότητας ενός ατόμου, μαζί με άλλα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, όπως η κοινή καταγωγή, η θρησκεία, οι παραδόσεις, και σύμφωνα με τον Barth, όλα αυτά επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο κάποιος αντιλαμβάνεται τον εαυτό του (1969). Επομένως η 'γλωσσική προτίμηση' των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς αποτελεί προσδιοριστικό παράγοντα της 'ταυτότητάς' τους.

Η Μιχαήλ (2014) σε έρευνα της παρατηρεί ότι οι Αλβανοί γονείς ενθάρρυναν τα παιδιά τους να μαθαίνουν την ελληνική γλώσσα. Σταδιακά η υποχώρηση της αλβανικής γλώσσας συνέβαινε καθώς τα παιδιά μεγάλωναν και ενσωματώνονταν όλο και περισσότερο στην ελληνική κοινότητα. Οι ίδιοι οι γονείς ήταν θετικοί προς την γλωσσική αυτή μετατόπιση προς τα ελληνικά, μάλιστα θεωρούσαν ότι ήταν φυσικό και καλό για την μελλοντική κοινωνική κινητικότητα των παιδιών τους να αποκτήσουν καλή γνώση της ελληνικής γλώσσας.

Το φαινόμενο της γλωσσικής μετατόπισης, συνδέεται με την επιθυμία για κοινωνική κινητικότητα και ενσωμάτωση και σχετίζεται με τον τρόπο που η πρώτη γενιά Αλβανών μεταναστών διαχειρίζεται τα ζητήματα της εκπαίδευσης και γλώσσας σε σχέση με το πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον της χώρας υποδοχής (Μιχαήλ, 2010).

Όπως προαναφέραμε, τα παιδιά των μεταναστών δεύτερης γενιάς μαθαίνουν τη γλώσσα της χώρας εγκατάστασης περίπου με τον ίδιο αυθόρμητο τρόπο που μαθαίνει ένα παιδί τη μητρική του γλώσσα. Στην πλειονότητα τους οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς που συμμετείχαν στην έρευνα ανέφεραν ότι έμαθαν σχετικά εύκολα και σε μικρό χρονικό διάστημα την ελληνική γλώσσα κυρίως στο σχολείο, αλλά και από την τηλεόραση, από φίλους ελληνικής καταγωγής αλλά και συγγενείς τους που έμεναν ήδη στην Ελλάδα, οι οποίοι τους βοηθούσαν στην εκμάθηση των ελληνικών. Ωστόσο ένα από τα ευρήματα των συνεντεύξεων αποτελεί το γεγονός ότι όλοι οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς οι οποίοι φοίτησαν ή μη κάποια χρόνια σε σχολεία στην Αλβανία (τάξης του δημοτικού), γνωρίζουν την αλβανική γλώσσα.

Η Βίλμα ήρθε στην Ελλάδα μόλις ενός χρονών, παρακάτω αναφέρει:

«….Μιλάω αλβανικά και καταλαβαίνω τα πάντα, θα δυσκολευτώ όμως μερικές φορές να εκφράσω αυτό που έχω στο μυαλό μου, έτσι όπως ακριβώς θέλω να το πω διότι δεν έχω τόσο εμπλουτισμένο λεξιλόγιο. Οι γονείς μου άργησαν να μάθουν τα ελληνικά, μιλούσαν στο σπίτι

αλβανικά εδώ στην Ελλάδα και έτσι έμαθα τα αλβανικά. Μάθαινα παράλληλα ελληνικά στο νηπιαγωγείο και αλβανικά στο σπίτι».

Αν και η Βίλμα όταν μετανάστευσε στην Ελλάδα ήταν μόλις ενός χρονών, γνωρίζει την αλβανική γλώσσα, γεγονός που αποδεικνύει ότι η οικογένεια αποτελεί για τα παιδιά αυτά συνδετικό κρίκο με χαρακτηριστικά της χώρα καταγωγής τους. Η εκμάθηση της γλώσσας της χώρας προέλευσης και συγχρόνως της χώρας υποδοχής σημαίνει κοινωνικοποίηση και στα δυο συστήματα. Έτσι, στην περίπτωση της Βίλμας η διαδικασία κοινωνικοποίησης επηρεάζεται παράλληλα από την οικογένεια όπου μαθαίνει τα αλβανικά και από το νηπιαγωγείο (εν συνέχεια το σχολείο) όπου μαθαίνει τα ελληνικά. Σημαντική πρόκληση για τους μετανάστες δεύτερης γενιάς αποτελεί η ικανότητα να «κινούνται» μεταξύ δύο πολιτισμών και να διαπραγματεύονται τη διαμόρφωση της εθνοτικής τους ταυτότητας κατά τέτοιο τρόπο, ώστε αφενός να διατηρήσουν δεσμούς με την οικογένεια τους και αφετέρου να επιτύχουν πλήρη ένταξη στην χώρα υποδοχής (Lafromboise et al., 1993).

Ειδικότερα, από τις αφηγήσεις των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς προκύπτει μεν η γλωσσική μετατόπιση (προτίμηση) προς τα ελληνικά αλλά όχι και η εγκατάλειψη των αλβανικών. Στην πλειονότητα τους οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς υποστήριξαν ότι στο σπίτι τους μιλούν και τις δύο γλώσσες, σε μερικές περιπτώσεις τη μια εις βάρος της άλλης.

Ενδιαφέρον έχει ή τοποθέτηση της Ιωάννας η οποία δεν γνωρίζει την αλβανική γλώσσα:

«..οι γονείς μου μιλάνε καμία φορά αλβανικά όταν δεν θέλουν να καταλάβουμε εγώ και ο αδελφός μου τι λένε. Θα ήθελα να μάθω αλβανικά, ξέρω μόνο κάποια βασικά πράγματα. Αλλά όταν ήμουν μικρή δεν ήθελα και τόσο γιατί όταν έλεγαν Αλβανός σήμαινε 'βρισιά', όχι άλλο έθνος, για αυτό και δεν ήθελα να μάθω τότε, όταν ήμουν μικρή, αλλά τώρα θέλω. Οι γύρω μου με είχαν κάνει να μην θέλω να μάθω τα αλβανικά πιστεύω».

Με τον καιρό η λέξη 'Αλβανός' απέκτησε αρνητικές υποδηλώσεις, γεγονός που 'ανάγκασε' πολλούς Αλβανούς μετανάστες να απαρνηθούν χαρακτηριστικά της εθνικής τους ταυτότητας στην προσπάθεια τους να ενσωματωθούν στην κοινότητα υποδοχής. Ο στιγματισμός των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα και τα στερεότυπα που αυτό επέφερε στους ίδιους τους μετανάστες, αποτυπώνεται στο γεγονός άρνησης της εκμάθησης των Αλβανικών. Η επιθυμία ωστόσο που εκφράζει η Ιωάννα πλέον για την εκμάθηση των αλβανικών συσχετίζεται πιθανώς

με την επιτυχή ενσωμάτωση της στην ελληνική κοινωνία και την αποδοχή των Αλβανών από την ελληνική κοινότητα.

Η εμπειρία της εγκατάστασης στη Ελλάδα και οι φοίτηση των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς σε ελληνικά σχολεία, έχει ως αποτέλεσμα την υιοθέτηση εκ μέρους τους συγκεκριμένων γλωσσικών πρακτικών. Από τις αφηγήσεις των μεταναστών παρατηρούμε τη σαφή προτίμηση τους προς την χρήση της ελληνικής γλώσσας διότι τους είναι πιο εύκολο και πρακτικό, όπως υποστηρίζουν. Ενώ χρησιμοποιούν τα αλβανικά με τους γονείς ή παππούδες τους, οι οποίοι δεν γνωρίζουν καλά την ελληνική γλώσσα. Παρακάτω αναφέρουν:

«Πιο πολύ αλβανικά, αλλά μιλάμε και ελληνικά. Είναι πιο εύκολο πιστεύω για τους γονείς μου να μιλάνε αλβανικά και όταν ακούμε και εμείς αλβανικά απαντάμε στα αλβανικά. Πλέον δεν διαχωρίζω, ότι μου βγει εκείνη την στιγμή, δεν σκέφτομαι αν μιλάω ελληνικά ή αλβανικά». (Νίκος, 29 ετών)

«Μιλάμε και ελληνικά και αλβανικά διότι ο πατέρας μου δεν ξέρει ελληνικά. Σε μένα και στον αδελφό μου μας είναι πιο εύκολα τα ελληνικά, αλλά μιλάμε και τις δύο γλώσσες». (Ελένη, 27 ετών)

«Οι γονείς μου μιλάνε πιο πολύ αλβανικά. Πάντα μου μιλάνε στα αλβανικά και τους απαντώ ελληνικά συνήθως. Με τα αδέλφια μου μόνο ελληνικά μιλάω, με τους γονείς μου μόνο μιλάω αλβανικά. Μου είναι πιο εύκολο να απαντάω στα ελληνικά, θα απαντήσω αλβανικά στη γιαγιά μου που δεν ξέρει ελληνικά για παράδειγμα. Είναι πρακτικό το θέμα». (Βίλμα, 24 ετών)

Ο Gogonas (2009) επισημαίνει ότι η αλβανική εθνογλωσσολογική ομάδα υφίσταται γρήγορη γλωσσική μετατόπιση, καθώς οι νεαροί ομιλητές επιδεικνύουν σαφή προτίμηση προς την χρήση της ελληνικής γλώσσας στις μεταξύ τους επαφές ενώ την περιορίζουν όταν μιλούν με μεγαλύτερους τους (γονείς, παππούδες). Όπως αναφέρει και η Βίλμα, *«θα απαντήσω αλβανικά στην γιαγιά μου που δεν ξέρει ελληνικά».*

Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι αν και η γλώσσα υπήρξε το βασικότερο ενωτικό στοιχείο για τον αλβανικό εθνικισμό και το ζήτημα της γλώσσας έγινε βασικό πολιτικό αίτημα (Misha, 2002:41), οι Αλβανοί μετανάστες δεν επιδεικνύουν καμία αντίσταση στο φαινόμενο της εγκατάλειψης της μητρικής τους γλώσσας. Η γλωσσική μετατόπιση προς την ελληνική γλώσσα δεν φαίνεται ωστόσο να συνοδεύεται από απαξίωση της αλβανικής γλώσσας από τους

Αλβανούς μετανάστες δεύτερης γενιάς που συμμετείχαν στην έρευνα. Η επικράτηση δε της ελληνικής γλώσσας σε βάρος της αλβανικής και η σταδιακή γλωσσική μετατόπιση που συντελείται προς τα ελληνικά είναι συνέπεια της επιθυμίας των γονέων για κοινωνική κινητικότητα των παιδιών τους στην Ελλάδα, του στιγματισμού της αλβανικής γλώσσας αλλά και της ρευστότητας της αλβανικής εθνοτικής ταυτότητας που χαρακτηρίζει τους Αλβανούς γονείς (michail, 2008a, 2008b' gogonas, 2007, 2009).

Εξάλλου, η γλωσσική σύγκλιση (Edwards, 1989) αντικατοπτρίζει την επιθυμία του μετανάστη δεύτερης γενιάς για αποδοχή από το κυρίαρχο γλωσσικό περιβάλλον και του αποφέρει προσωπικά οφέλη, έναν ορισμό της ταυτότητας του που να συμβαδίζει με εκείνη των μελών της ευρύτερης ομάδας.

3.2 Βάφτιση, μετονομασία

Ο 'Αλβανισμός' προπαγανδίστηκε ως ένα είδος «κοσμικής θρησκείας» και υπό τον κομμουνισμό έγινε «η πιο ριζοσπαστική προσπάθεια να εξοβελιστεί η θρησκεία από την πολιτική αρένα» όταν ο Ενβέρ Χότζα δημιούργησε το πρώτο «άθεο» κράτος στον κόσμο» (Duijzings, 2002:62). Κατά τη διακυβέρνηση του Χότζα (1946-1985) απαγορεύτηκε επίσημα η θρησκευτική λατρεία και η διάθεση θρησκευτικών βιβλίων και εικόνων. Ο Χότζας οδήγησε την Αλβανία στην αθεΐα: ήταν το πρώτο κράτος που αυτοανακηρύχτηκε επίσημα πλήρως αθεϊστικό (M. Vickers o.p σελ. 270). Τον Μάιο του 1990, μια σημαντική στροφή που πραγματοποίησε ο Ραμίζ Αλία, ήταν η ανοχή της θρησκευτικής λατρείας αν και επίσημα το κράτος εξακολουθούσε να είναι αθεϊστικό. Από το 1992 μέχρι σήμερα οι κάτοικοι της Αλβανίας απολαμβάνουν το δικαίωμα της ανεξιθρησκείας: μουσουλμανικής, καθολικής ή ορθόδοξης πίστης.

Υιοθετώντας τα εξωτερικά τουλάχιστον χαρακτηριστικά γνωρίσματα των πιστών της ορθοδοξίας, οι Αλβανοί εμφανίζουν μια πλασματική θρησκευτική ομογενοποίηση αλλάζοντας ακόμα και το όνομα τους, στην Ελλάδα. Το όνομα συνιστά στοιχείο της προσωπικής ταυτότητας και δείκτη ένταξης σε μια συλλογικότητα: γιατί η επιλογή του ονόματος συνιστά στρατηγική δημόσιας προβολής του εαυτού και ταυτόχρονα στρατηγική κατασκευής της συλλογικής ταυτότητας (Γεωργούλας, 1997, σελ. 91-99).

Οι στερεοτυπικές ταυτοποιήσεις οδήγησαν πολλούς Αλβανούς μετανάστες να υιοθετήσουν στρατηγικές για την αντιμετώπισή τους προκειμένου να αποφύγουν τον αποκλεισμό και να ενισχύσουν την εμπιστοσύνη από πλευράς της κοινότητας υποδοχής (Mai & Schwandner – Sievers, 2003). Στην Ελλάδα, η ανάγκη να υπερβούν ένα περιθωριοποιημένο status και την ίδια στιγμή να πετύχουν προσωπικούς και οικογενειακούς στόχους έχει οδηγήσει τους Αλβανούς

μετανάστες στο να υιοθετήσουν στρατηγικές ενσωμάτωσης σε δύο επίπεδα, ένα ιδιωτικό κι ένα δημόσιο (Μιχαήλ, 2014, σελ. 25). Στο δημόσιο επίπεδο, οι βασικές στρατηγικές ενσωμάτωσης είναι η μετονομασία, η βάπτιση (Doja, 2000', Hart, 1999', Hatziprokopiou, 2003', Michail, 2008a' 2008b' 2009', Νιτσιάκος, 2002', Αλεξάκης, 2006) και η σταδιακή μετατόπιση από την αλβανική προς την ελληνική γλώσσα (Michail, 2008a' Michail, 2008b' Gogonas 2009' Michail, 2009), όπως διαπιστώσαμε και παραπάνω. Οι Αλβανοί μετανάστες αλλάζουν τα ονόματα τους στην Ελλάδα, βαφτίζουν τα παιδιά τους Χριστιανούς Ορθόδοξους και σε ορισμένες περιπτώσεις βαφτίζονται και οι ίδιοι (Μιχαήλ, 2014).

Εξετάζοντας το εμπειρικό υλικό (συνεντεύξεις) παρατηρούμε ότι όλοι οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς έχουν βαπτιστεί στην Ελλάδα και μερικοί από αυτούς έχουν αλλάξει ή επιθυμούν να αλλάξουν το όνομα τους στο μέλλον. Η μετονομασία αναφέρεται ως παράδοση στους Αλβανούς ήδη από την εποχή της Τουρκοκρατίας, αλλά και κατά τη διάρκεια του κομμουνιστικού καθεστώτος και σχολιάζεται σε σχέση με το ζήτημα της διαπραγμάτευσης της ταυτότητας από μέρους τους.

«Ναι βαφτίστηκα όταν πήγαινα γυμνάσιο, όταν πήγαινα κατηχητικό, εκεί γνώρισα και το νονό μου, ήταν καθηγητής εκεί. Πήρα το όνομα του παππού μου, το λέγανε Γιάννη, είμαστε χριστιανοί ορθόδοξοι, τον πατέρα μου το λένε Γιώργη. Όταν γεννήθηκα εγώ στην Αλβανία υπήρχε κομμουνισμός και απαγορευόντουσαν τα θρησκευτικά ονόματα, έτσι οι γονείς μου με ονόμασα Αργιάν, αντί για Γιάννης (είναι το Γιάννης στα αλβανικά), γι' αυτό εδώ βαφτίστηκα Γιάννης. Στο διαβατήριο το έχω Αργιάν, αν και κάποια στιγμή σκέφτομαι να το αλλάξω γιατί οι περισσότεροι με γνωρίζουν με το όνομα Γιάννης». (Αργιάν, 28 ετών)

«Οι γονείς μου θέλανε να με ονομάσουν Ιωάννα εξαρχής, αλλά επειδή το σύστημα στην Αλβανία τότε δεν το επέτρεπε, γιατί ήταν ελληνικό όνομα, έπρεπε να το κάνουν όσο πιο αλβανικό γίνεται (Γιονίλντα)». (Ιωάννα, 25 ετών)

Κατά την διακυβέρνηση του Χότζα η απόδοση του ονόματος υπάκουε σε περιορισμούς. Η απόδοση ενός ονόματος γινόταν ακόμα και από κρατικούς καταλόγους ονομάτων. Ο συγκεκριμένος τρόπος ονοματοθεσίας αποτελούσε έναν έμμεσο τρόπο παρέμβασης του κράτους στο ορισμό της ατομικής ταυτότητας και αποσκοπούσε στην αποκοπή του ονόματος από τις θρησκευτικές ρίζες. Μια θετική ωστόσο πλευρά της αθεϊστικής τακτικής του Χότζα

ήταν η δημιουργία μιας κοινωνίας που ο ένας αποδεχόταν τον άλλον ανεξάρτητα από την θρησκεία.

Όπως ανέφερε και ο Αργιάν:

«Αυτό που μου κάνει εντύπωση και θυμάμαι από το Μπεράτ, είναι ότι δεν υπήρχε ρατσισμός σε θέματα θρησκείας. Υπάρχουν τέσσερεις θρησκείες στην Αλβανία, στην πόλη είχαμε και εκκλησίες και τζαμί».

Συνεχίζοντας σε σχέση με την ονοματοδοσία, η εύρεση του νονού/ας τις περισσότερες φορές επιτυγχάνεται μέσο της συναναστροφής τους με Έλληνες, δημόσιας – κοινωνικής τους ζωής.

Η Γανιέλα 25 χρονών διηγείται:

«Ναι έχω βαφτιστεί […] ήθελα να βαφτιστώ Άννα αλλά επειδή τη νονά μου τη λέγανε Μαρία το κάναμε Άννα - Μαρία. Η διευθύντρια του δημοτικού σχολείου μου βρήκε τη νονά, ήξερε ότι ήμουν αβάφτιστη και γνώριζε τη νονά μου και έτσι βαφτίστηκα, εξάλλου ήμουν χριστιανή. Ο αδελφός μου έχει αλλάξει το όνομά του, εγώ για κάποιο λόγο δεν το άλλαξα (στο διαβατήριο εννοώ) αλλά οι φίλοι μου με φωνάζουν Άννα. Είναι πιο πρακτικό το Άννα, αλλά μου αρέσουν και τα δυο (Άννα, Γανιέλα) ονόματα οπότε…απλά δεν το έκανα».

Για τη Γανιέλα το σχολείο επιτελεί διπλό ρόλο στην ένταξή της στην ελληνική κοινότητα. Η διευθύντρια του σχολείου συμβάλει στην ΄θρησκευτική’ της ενσωμάτωση, μιας και η θρησκευτικότητα είναι κύριο συστατικό στοιχείο της ελληνικής κοινωνίας. Συγκεκριμένα, η χριστιανική ορθόδοξη παράδοση αποτελεί συστατικό στοιχείο της πρόσληψης της Ελληνικής εθνικής ταυτότητας, γεγονός που δημιουργεί την επιθυμία από μέρους των γηγενών να βαφτίσουν τα παιδιά των μεταναστών.

Η βάφτιση, η μετονομασία (κουμπαριές κτλ.) αποτέλεσαν στρατηγικές ένταξης της Αλβανικής κοινότητας στην ελληνική κοινωνία, μια στρατηγική αφομοίωσης από την πρώτη γενιά. Υιοθετώντας τα εξωτερικά τουλάχιστον χαρακτηριστικά γνωρίσματα των πιστών της ορθοδοξίας, οι Αλβανοί μετανάστες δεν απορρίπτουν μια ευκαιρία ενσωμάτωσης - ένταξης στην ελληνική κοινωνία.

«Ναι, δούλευε η μητέρα μου στη νονά μου και έτσι είχε πει να με βαφτίσει. Δεν έχω αλλάξει το όνομα μου στην ταυτότητα, είναι ολόκληρη διαδικασία αλλά ναι, με φωνάζουν και με το βαφτιστικό μου όνομα. Παρόλο που είμασταν μουσουλμάνοι, εκείνη εξέφρασε την επιθυμία να με βαφτίσει και δεχτήκαμε, δεν είχαν θέμα οι γονείς μου ούτε και εγώ. Με την έννοια του

βαφτισμού, όσων αφορά τους γονείς μου, πιστεύω ότι το σκεφτόντουσαν πιο πολύ όχι ότι θα γίνω χριστιανή, πιο πολύ το σκεφτόντουσαν ώστε να έχω έναν άνθρωπο να με φροντίζει, να με βοηθάει, να νοιάζεται για μένα κτλ. με αυτή την έννοια, το «νονά», πιστεύω το εκλάβαμε εμείς…». (Αθανασία, 25 ετών)

Το γεγονός ωστόσο της βάφτισης δεν το εκλαμβάνουν ως μια ριζική αλλαγή της πίστης τους αλλά ως ένα γνώρισμα που θα τους επωφελήσει και ουσιαστικά θα συμβάλει στην ενσωμάτωση και την αποδοχή τους από την ελληνική κοινότητα. Οι γονείς της Αθανασίας στην προσπάθεια σύμπλευσης με το γηγενές στοιχείο 'υιοθετούν' τους θρησκευτικούς 'κανόνες' της κυρίαρχης κοινότητας.

Η ευκολία με την οποία οι Αλβανοί βαφτίζονται αποτελεί ένα φαινόμενο το οποίο ερμηνεύεται από τη χαλαρή σχέση τους με τη θρησκεία γενικότερα. Εν μέρη η στάση τους ερμηνεύεται από τον μειωμένο ρόλο που έπαιξε η θρησκεία στη διαμόρφωση του αλβανικού εθνικισμού, καθότι οι Αλβανοί ασπάζονται τρεις διαφορετικές πίστες: το Ισλάμ, την Ορθοδοξία και τον Ρωμαιοκαθολικισμό.

Ωστόσο ενδιαφέρον αποτελεί το γεγονός ότι όλοι οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς εξέφρασαν την επιθυμία να διατηρήσουν και τα δύο ονόματα (βαφτιστικό και 'αλβανικό') γεγονός που δείχνει, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε, την πολυπολιτισμική τους 'διάθεση', την διατήρηση και των δυο τους 'ταυτοτήτων'.

«Ναι , βαφτίστηκα όταν πήγαινα δημοτικό. Όλοι με φωνάζουν με το βαφτιστικό μου όνομα, θα ήθελα να προσθέσω και το βαφτιστικό μου όνομα στην ταυτότητα μου όχι όμως να αφαιρέσω το άλλο μου όνομα. Δεν υπάρχει λόγος, είναι εξάλλου το όνομα που μου έδωσαν οι γονείς μου, μου αρέσουν και τα δύο». (Νατάσα, 26 ετών)

«Ναι έχω βαφτιστεί αλλά δεν έχω αλλάξει το όνομα μου. Απλώς πρόσθεσα και το βαφτιστικό μου όνομα στην ταυτότητα μου, δεν υπήρχε λόγος να αφαιρέσω το όνομα που μου έδωσαν οι γονείς μου. Έχω και τα δύο ονόματα στην ταυτότητα. Το βαφτιστικό το πρόσθεσα γιατί είναι πιο οικείο, πιο πρακτικό για την Ελλάδα. Εδώ τα ονόματα είναι σχεδόν τα ίδια (Μαρία, Γιάννης, Γιώργος κτλ.) στην Αλβανία είναι πιο περίεργα και διαφορετικά τα ονόματα αλλά από την στιγμή που ζω εδώ ίσως για αυτό και προτιμώ να με φωνάζουν με το βαφτιστικό μου όνομα μιας και τους είναι πιο εύκολο». (Δήμητρα, 27 ετών)

Η επιθυμία διατήρησης και τον δύο ονομάτων που εκφράζουν οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς απορρέει από την ανάγκη διατήρησης δεσμών με την οικογένεια και παράλληλα με την Ελλάδα. Η οικογένεια είναι ο πρωταρχικός χώρος στον οποίο το άτομο κοινωνικοποιείται, το 'αλβανικό' όνομα συνδέεται με την οικογένεια, είναι το όνομα που τους έδωσαν οι γονείς τους, όπως αναφέρουν. Από την άλλη το βαφτιστικό όνομα τους συνδέει με την Ελλάδα, τον τόπο στον οποίοι προσπαθούν να ενσωματωθούν. Όπως αναφέρουν, στην Ελλάδα τα ονόματα είναι σχεδόν όλα τα ίδια επομένως η χρήση του αλβανικού ονόματος ενδεχόμενος να τους στοχοποιήσει. Οι ίδιοι αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους μέσα από την οικογένεια και τον τόπο που βιώνουν καθημερινά επομένως η άρνηση ενός εκ τον δυο ονομάτων μοιάζει αδύνατον.

Όπως προαναφέραμε, οι ερωτώμενοι ομιλούν και τις δύο γλώσσες, αλβανικά και ελληνικά. Ωστόσο για μερικούς από αυτούς η προτίμηση των ελληνικών και του βαφτιστικού τους ονόματος συνάδει ενδεχομένως με τη γρήγορη ενσωμάτωση που επιδιώκουν στην ελληνική κοινωνία. Τέλος, όλοι οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς που συμμετείχαν στην έρευνα, ανέφεραν ότι έχουν βαφτιστεί στην Ελλάδα και χρησιμοποιούν το βαφτιστικό τους όνομα μιας και είναι πιο πρακτικό, «*όλοι τους γνωρίζουν με το βαφτιστικό τους όνομα*» όπως είπαν χαρακτηριστικά. Στην αρχή της συνέντευξης, μερικοί από αυτούς συστήθηκαν και με τα δύο τους ονόματα και άλλοι μόνο με το βαφτιστικό τους όνομα.

4 Οι περιπέτειες της δεύτερης γενιάς σε σχέση με την κτήση της ιθαγένειας

4.1 Εισαγωγή

Σε αυτό το κομμάτι της εργασίας εξετάζεται το νομικό πλαίσιο απόκτησης της ελληνικής υπηκοότητας και αναλύονται οι αφηγήσεις των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς που άπτονται ζητήματα κτήσης της ιθαγένειας. Όπως αναφέρεται και στον τίτλο γίνεται μια προσπάθεια περιγραφής των περιπετειών της δεύτερης γενιάς σε σχέση με την κτήση της ιθαγένειας.

Στην παρούσα εργασία δεν γίνεται προσπάθεια καθορισμού της 'ταυτότητας' των μεταναστών δεύτερης γενιάς, τόσο εξαιτίας του πολυδιάστατου χαρακτήρα της όσο και της ανάγκης 'προσδιορισμού' του όρου από τους ίδιους τους μετανάστες. Δηλαδή, ο σκοπός της έρευνας είναι η σκιαγράφηση της 'ταυτότητας' των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς, όπως εκείνοι την αντιλαμβάνονται - προσδιορίζουν. Συγκεκριμένα, οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς ρωτήθηκαν εάν αισθάνονται περισσότερο «Έλληνες», «Αλβανοί» ή «κανένα από τα δύο ιδιαίτερα», θίγοντας έτσι το ζήτημα της εθνικής ταυτότητας.

Ο όρος εθνικότητα (εθνική ταυτότητα) χρησιμοποιείτε συχνά εναλλακτικά της έννοιας της εθνότητας και αναφέρεται στην ιδιότητα που κατέχει το μέλος σε ένα εθνικό κράτος ή σε μια ομάδα. Ο όρος εθνικότητα, ανάλογα με την αναφορά στο έθνος ως ομάδα που ορίζεται από την κοινή καταγωγή ή την πολιτική ένταξη, μπορεί να εξισωθεί με την έννοια της υπηκοότητας. Η υπηκοότητα αναφέρεται στο εθνικό κράτος και αφορά τη σχέση του ατόμου – πολίτη με αυτή την οργάνωση, μέσω της οποίας κατοχυρώνονται δικαιώματα και ορίζονται τα καθήκοντα του πολίτη. Στην ελληνική γλώσσα, ο όρος υπηκοότητα συμπίπτει με αυτόν της ιθαγένειας. Μια από τις κύριες λειτουργίες των εν λόγω κατηγοριών, είναι η απόδοση μιας κοινωνικής θέσης στα άτομα και ως εκ τούτου η συμβολή στη διαμόρφωση της ταυτότητας των ατόμων (Χρυσοχόου, 2011).

Η αφήγηση της 'ταυτότητας', του 'ανήκειν', συνδέεται άμεσα και με τους όρους βάσει των οποίων οι «άλλοι» ετεροπροσδιορίζουν την ταυτότητα του υποκειμένου (δηλ. του μετανάστη) τόσο σε επίπεδο κοινωνικό (σχέσεις αλλοδαπών - γηγενών) όσο και σε επίπεδο πολιτειακό (αναγνώριση πολιτειακών δικαιωμάτων στους αλλοδαπούς από το κράτος διαμονής) (Ricoeur, 2008, σελ.412). Επομένως, η χορήγηση της ελληνικής ιθαγένειας στους μετανάστες δεύτερης γενιάς διασφαλίζει την ισότιμη συμμετοχή τους στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή της χώρας συμβάλλοντας παράλληλα εν μέρει στην διαμόρφωση της ταυτότητας τους και

ενδεχομένως στην απόδοση μιας ξεκάθαρης 'εθνικής ταυτότητας'. Εξάλλου η απόκτηση της υπηκοότητας συμβάλει στην ενδυνάμωση της ιδιότητας του μετανάστη ως μέλους της πολιτείας και καθοριστικά στην ενσωμάτωσή του (Vermeulen, 2002). Με την απόκτηση της ιθαγένειας ο μετανάστης γίνεται πολίτης του κράτους και ουσιαστικά αποκτάει τα ίδια δικαιώματα με τους γηγενείς.

4.2 Νόμος 3838/2010 – 1ος Νόμος για τη χορήγηση ιθαγένειας στη δεύτερη γενιά μεταναστών

Όπως έχει σημειωθεί και στο πρώτο κεφάλαιο, οι νομοθετικές πρωτοβουλίες στην Ελλάδα αντιμετώπισαν μόνο μια πτυχή του μεταναστευτικού ζητήματος και συγκεκριμένα τη νομιμοποίηση της παραμονής και της εργασίας των οικονομικών μεταναστών. Το κράτος ωστόσο δεν είχε προβεί σε στοχευμένες ενέργειες ένταξης των αλλοδαπών που βρέθηκαν στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια. Η κείμενη εθνική νομοθεσία δεν περιλάμβανε μέχρι προσφάτως κανέναν ορισμό για τους μετανάστες δεύτερης γενιάς, πέραν από τις έμμεσες αναφορές στις ρυθμίσεις που εισήχθησαν στο Ν. 3386/2005 σχετικά με το δικαίωμα διαμονής των ανήλικων τέκνων υπηκόων τρίτων χωρών και το δικαίωμα απόκτησης της άδειας επί μακρόν διαμένοντος (Καψάλης, 2007, σελ.72).

Ωστόσο το Μάρτιο του 2010 το ελληνικό κοινοβούλιο ψήφισε τον νόμο Ν.3838/2010 *«Σύγχρονες διατάξεις για την Ελληνική Ιθαγένεια και την πολιτική συμμετοχή των ομογενών και νομίμως διαμενόντων μεταναστών και άλλες ρυθμίσεις»*, εισάγοντας το στοιχείο της αρχής του δικαίου του εδάφους, δίνοντας έτσι για πρώτη φορά το δικαίωμα κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας στους μετανάστες δεύτερης γενιάς.[7] Με το νόμο Ν.3838/2010 (ΦΕΚ 49Α/24.3.2010) έγινε μια πιο συστηματική προσπάθεια για ισότιμη συμμετοχή στα κοινά, απονέμοντας την Ελληνική ιθαγένεια στους μετανάστες – υπό συγκεκριμένους όρους. Ο νέος τρόπος κτήσης της Ελληνικής ιθαγένειας γίνονταν:

- μέσω του κριτηρίου της γέννησης του αλλοδαπού στην Ελλάδα, οι οποίοι συνέχιζαν να ζουν στη χώρα (από γονείς που διαμέναν νόμιμα και μόνιμα και οι δυο στη χώρα επί πέντε τουλάχιστον συνεχή έτη) ή
- με τη φοίτηση σε ελληνικό σχολείο (έξι τουλάχιστον τάξεων)

[7] Από το 1955 η αρχή του εδάφους συρρικνώνεται και κυριαρχεί η αρχή του αίματος στο πλαίσιο διασφάλισης του εθνικού κράτους.

Με αυτόν τον τρόπο, δόθηκε η δυνατότητα στα παιδιά της λεγόμενης δεύτερης γενιάς μεταναστών να αποκτήσουν την ελληνική ιθαγένεια για πρώτη φορά ως αποτέλεσμα του γεγονότος της γέννησης ή της φοίτησης στην Ελλάδα. Με σχετική έγκαιρη κοινή δήλωση των γονέων του (εντός τριών χρόνων από τη γέννηση ή τη συμπλήρωση της εξάχρονης φοίτησης στο σχολείο), ο μετανάστης δεύτερης γενιάς αποκτούσε την ελληνική ιθαγένεια και πριν την ενηλικίωση του, εφόσον πληρούσε τις προϋποθέσεις κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας.

Στον εν λόγω νόμο εισήχθη ξανά η «αρχή του εδάφους» και η «αρχή του τόπου διαμονής» που ίσχυαν και στον πρώτο Κώδικα της Ελληνικής ιθαγένειας του 1835 του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Όμως το Δεκέμβρη του 2012, δέκα άρθρα του νόμου Ν.3838/2010 κρίθηκαν αντισυνταγματικά από την Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας με την υπ' αριθμό 460/2013 απόφαση, στη βάση του ότι θίγει την κατοχυρωμένη από το σύνταγμα αρχή του δικαίου του αίματος. Ωστόσο στην πραγματικότητα το Σύνταγμα και ειδικά το Άρθρο 4, δεν απόρριπτε ανοιχτά την αρχή του δικαίου του εδάφους. Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι το Άρθρο 1Α του νόμου δεν παρείχε εγγυήσεις ότι η «διαμονή» και μόνο ήταν αρκετή για να τεκμηριώσει κάποιος αληθινό δεσμό μεταξύ του αιτούντος ιθαγένειας και της Ελλάδας και ως συνέπεια ελλόχευε κίνδυνος για την εθνική κυριαρχία (Μιχαήλ, 2014.σελ.34). Η προϋπόθεση της εξαετούς φοίτησης κρίθηκε ότι αντίκειται στο Άρθρο 16 του Συντάγματος, που ορίζει ρητά ότι υποχρεωτική φοίτηση δεν μπορεί να είναι κάτω από εννέα χρόνια.

Από τα παραπάνω γίνεται εμφανές, ότι η ελληνική πολιτεία συνέχιζε να βλέπει το ζήτημα της ιθαγένειας μέσα από το πρίσμα της «εθνικής συνοχής», φοβούμενη ότι οι μαζικές αιτήσεις θα οδηγήσουν σε κοινωνική σύγκρουση και ένταση (Grossman, 2004). Αξίζει να αναφέρουμε ότι ο συνολικός αριθμός των αποφάσεων κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας λόγω γέννησης/φοίτησης στην Ελλάδα το 2011, κατ' εφαρμογή του Ν. 3838/2010, ανήλθε σε 3.103 και 5.543 το 2012, έως ότου ο νόμος κρίθηκε αντισυνταγματικός.

4.3 Νόμος 4332/2015 – Ο εν ενεργεία νόμος για την χορήγηση ιθαγένειας στη δεύτερη γενιά μεταναστών

Μετά την δημοσίευση της απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας προέκυψε η ανάγκη για επαναρρύθμιση των διατάξεων που κρίθηκαν αντισυνταγματικές. Έτσι στα τέλη του 2013, κατατέθηκε στη Βουλή σχέδιο νόμου για ένα νέο κώδικα «Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης», ο οποίος όμως απόκοβε τα παιδιά με μεταναστευτικό υπόβαθρο από την προοπτική της κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας.

Με τη ψήφιση του νόμου Ν.4332/2015, ο οποίος αποτελεί τομή στην κτήση της ελληνικής ιθαγένειας και πιο συγκεκριμένα με το Μέρος Πρώτο *«Τροποποίηση Διατάξεων Κώδικα*

Ελληνικής Ιθαγενείας» (άρθρα 1-3) επέρχονται τροποποιήσεις στο τρόπο κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας. Ο εν λόγω νόμος, ο οποίος βρίσκεται σε εφαρμογή, αποτελεί για τα παιδιά των μεταναστών μια 'δεύτερη ευκαιρία' για να αποκτήσουν την ελληνική ιθαγένεια. Οι τροποποιήσεις που φέρει ο νόμος αφορούν στη ρύθμιση της εκκρεμότητας της δυνατότητας κτήσης ιθαγένειας από τέκνα αλλοδαπών που γεννιούνται και φοιτούν στην Ελλάδα, καθώς και από αλλοδαπούς που έχουν αποφοιτήσει από ελληνικά σχολεία στην Ελλάδα ή από σχολές ΑΕΙ ή ΤΕΙ της χώρας. Τα παραπάνω εισήχθησαν μετά την έκδοση της υπ' αριθμό 460/2013 απόφασης της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας, βάσει της οποίας κρίθηκαν αντισυνταγματικές οι διατάξεις του άρθρου 1Α του Κώδικα Ελληνικής ιθαγένειας, όπως είχε εισαχθεί με το άρθρο 1 του Ν. 3838/2010 και του άρθρου 24 του Ν. 3838/2010.

Σύμφωνα με τον τελευταίο νόμο Ν.4332/2015, την Ελληνική ιθαγένεια δικαιούνται όσα παιδιά είναι:

(α) Απόφοιτοι από τμήμα ή σχολή Ελληνικού ΑΕΙ ή ΤΕΙ (κάτοχοι απολυτηρίου δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ελληνικού σχολείου στην Ελλάδα και πτυχίο ΑΕΙ ή ΤΕΙ) μετά από σχετική δήλωση - αίτηση των ιδίων, εντός αποκλειστικής προθεσμίας τριών ετών από την ημερομηνία αποφοίτησής τους από ΑΕΙ ή ΤΕΙ.

(β) Όσοι έχουν φοιτήσει σε ελληνικό σχολείο στην Ελλάδα (επιτυχής παρακολούθηση είτε εννέα τάξεων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είτε έξι τάξεων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης). Κατά το χρόνο υποβολής της αίτησης – δήλωσης, προϋπόθεση αποτελεί η νόμιμη διαμονή του αιτούντα ανήλικου ή ενήλικου, όπως ίσχυε και στο Ν.3838/2010.

(γ) Αλλά και όσοι έχουν γεννηθεί και φοιτήσει σε ελληνικό σχολείο στην Ελλάδα (εγγραφή του τέκνου στην Α΄ τάξη ελληνικού σχολείου της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης) και εξακολουθούν να φοιτούν συνεχόμενα κατά το χρόνο υποβολής της κοινής δήλωσης - αίτησης των γονέων τους. Η νόμιμη διαμονή εκ μέρους και των δύο γονέων του τέκνου (κατοχή οριστικού τίτλου νόμιμης διαμονής σε ισχύ) κατά το χρόνο υποβολής της κοινής αίτησης - δήλωσης αποτελεί προϋπόθεση.

Εν κατακλείδι, από μια «κλειστή» έννοια της υπηκοότητας, ο νόμος 3838/2010 προβαίνει στο άνοιγμα αυτής, με την εισαγωγή στοιχείων εδάφους ως προς την απόδοση ιθαγένειας. Το Συμβούλιο της Επικρατείας κρίνοντας τον νόμο αντισυνταγματικό θέτει ζητήματα σχετικά με το βαθμό «γνήσιου δεσμού» που αναπτύσσουν οι μετανάστες με το έθνος και αφήνει μετέωρους αρκετά από τα παιδιά που ήδη καταθέτουν τα σχετικά απαιτούμενα δικαιολογητικά. Εν συνέχεια, ο νόμος 4332/2015 επέρχεται σε μια προσπάθεια εξισορρόπησης των κριτηρίων

κτήσεις της ιθαγένειας. Ο νέος νόμος θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι σε ένα βαθμό δεν επηρεάζει ιδιαίτερα την γενιά η οποία έχει αποφοιτήσει ήδη από τα ελληνικά σχολεία και πανεπιστήμια μιας και συμπεριέχει την προϋπόθεση της εξαετούς φοίτησης σε ελληνικό σχολείο που ίσχυε και στο νόμο του 2010, ωστόσο περιορίζεται αποκλειστικά στην παρακολούθηση έξι τάξεων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Το σημείο στο οποίο διαπιστώνεται αλλαγή στις προϋποθέσεις κτήσης της ιθαγένειας αφορά το κριτήριο της γέννησης στην Ελλάδα. Στον νόμο του 2010 η γέννηση και η νόμιμη και μόνιμη διαμονή των γονέων για πέντε έτη αρκούσε για την κτήση της ιθαγένειας από τους μετανάστες δεύτερης γενιάς. Η προϋπόθεση που θέτει ο νέος νόμος επιβραδύνει όμως την απόδοση ιθαγένειας στη «νέα γενιά μεταναστών». Η γέννηση και η εγγραφή στο σχολείο, στην πρώτη δημοτικού, μαζί με το κριτήριο της νόμιμης διαμονής των γονέων αποτελεί το «γνήσιο δεσμό» των παιδιών με το έθνος (ως εκδήλωση της απόφασης της οικογένειας να ζήσει στην Ελλάδα). Τα χρονικά πλαίσια που θέτει ο νέος νόμος για την κτήση της ιθαγένειας λόγο γέννησης στη χώρα απαιτούν τη συμπλήρωση από τον έναν εκ των δύο γονέων πέντε συνεχών ετών νόμιμης διαμονής (πριν την γέννηση του παιδιού) ή δεκαετή συνεχή νόμιμη διαμονή στη χώρα ενός εκ των γονέων εάν το παιδί γεννηθεί πριν την συμπλήρωση των πέντε χρόνων νόμιμης διαμονής του γονέα. Δεδομένου αυτού, στην περίπτωση αυτή τα χρονικά πλαίσια που τίθενται είναι μεγάλα και ικανοποιητικά από την οπτική γωνία δημιουργίας γνήσιου δεσμού των παιδιών με το έθνος.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό, ότι η ιθαγένεια /ιδιότητα του πολίτη αποτελεί το νομικό δεσμό που συνδέει τους πολίτες με το κράτος και ουσιαστικά καθορίζει τη σχέση του ατόμου με το κράτος που διαβιώνει. Συνεπώς, η χορήγηση της ελληνικής ιθαγένειας στους μετανάστες δεύτερης γενιάς διασφαλίζει την ισότιμη συμμετοχή τους στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή της χώρας, συμβάλλοντας παράλληλα εν μέρη στην διαμόρφωση της ταυτότητας τους και ενδεχομένως στην απόδοση μιας ξεκάθαρης ‘εθνικής ταυτότητας’.

4.4 Μια νέα ιθαγένεια

Αν και η χορήγηση ελληνικής ιθαγένειας στους μετανάστες δεύτερης γενιάς έχει αποτελέσει πολιτικό ζήτημα, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι λόγοι για τους οποίους τα παιδιά αυτά επιθυμούν τη χορήγηση της ελληνικής ιθαγένειας. Από τις αφηγήσεις τους συμπεραίνουμε ότι οι ίδιοι δεν συνδέονται συναισθηματικά με το γεγονός αυτό. Για τους περισσότερους η κτήση της ιθαγένειας σχετίζεται αποκλειστικά με την αναγνώριση δικαιωμάτων, μέσω των οποίων θα τους επιτραπεί η πρόσβαση σε αγαθά του κράτους.

Χαρακτηριστικό απόσπασμα αποτελεί η αφήγηση του Αργιάν στην ερώτηση περί κατοχή ή μη της ελληνικής ιθαγένειας:

«..θέλω, για να ξεμπερδέψω από τα χαρτιά που φτιάχνω κάθε χρόνο και για να μπορώ να ταξιδέψω και να εργαστώ και αλλού. Δεν είμαι εθνικιστής, πατριώτης κτλ. Δεν υπάρχουν αυτά για μένα, η χώρα μας είναι η Γη, κανονικά δεν πρέπει να υπάρχουν σύνορα αυτά είναι εθνικιστικά, ρατσιστικά, δημιουργούν μίσος στον κόσμο. Δικαιούμαι να πάρω την ελληνική ιθαγένεια αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι θα γίνω και πατριώτης κτλ. με στερεότυπες απόψεις εννοώ, ούτε για την Ελλάδα ούτε για καμία άλλη χώρα. Έχω αλβανικό διαβατήριο αλλά το μόνο που με συνδέει είναι η φωτογραφία τίποτα άλλο».

Η καταλυτική επίδραση του ξεριζωμού σταδιακά έχει καθιερώσει ένα νέο μοντέλο σκέψης αναφορικά με τις έννοιες ταυτότητα, εθνικότητα 'στο τρόπο θεώρησης των πραγμάτων' των παιδιών δεύτερης γενιάς. Βρίσκονται σε ένα στάδιο απομυθοποίησης το οποίο δρα πραγματιστικά, απομυζώντας κάθε εθνικιστικό συναισθηματισμό. Η αντίληψη που προέρχεται από δύο τόπους', οδηγεί στη δημιουργία ενός τρίτου «τόπου», ευρύτερου και πολυεκδοχικού. Σημείο αναφοράς της αφήγησης του Αργιάν αποτελεί η έκφραση «*η χώρα μας είναι η Γη*». Αυτού του είδους η αυτοτοποθέτηση δεν ανήκει αποκλειστικά σε κανένα κλειστό νοηματικό χώρο εθνικής αφήγησης αλλά θεωρεί ότι είναι κομμάτι αυτού του κόσμου (Δαμανάκης, Κωνσταντινίδης, Τάμης, 2014). Παρόμοια είναι και η τοποθέτηση του Νίκου, ο οποίος σχολιάζει για το ζήτημα της ιθαγένειας:

«Όχι δεν την έχω αποκτήσει αλλά θα ήθελα, σου δίνει την δυνατότητα να ταξιδέψεις στην Ευρώπη πιο ελεύθερα, να δουλέψεις σε μια άλλη χώρα κτλ. Είναι σαν να έχεις ένα δεύτερο πτυχίο. Δεν το βλέπω συναισθηματικά το όλο θέμα με την απόκτηση της ιθαγένειας, δεν θα γίνω Έλληνας κτλ. Δεν πιστεύω στο «είσαι Έλληνας», «είσαι Αλβανός», «είσαι Ιταλός», εγώ πιστεύω στο ότι «είσαι Άνθρωπος». Οι ταυτότητες ξεχωρίζουν τους ανθρώπους. Έχοντας –αποκτώντας την ελληνική ταυτότητα δεν μπορώ να πω ότι είμαι Έλληνας, την θέλω απλώς επειδή μου δίνει περισσότερες ευκαιρίες –δικαιώματα, είναι απλώς ένα χαρτί το οποίο μπορούν να στο δώσουν παντού αν ζήσεις 20 χρόνια, οπουδήποτε στον κόσμο. Δεν είναι κάτι σπουδαίο το να πάρεις ελληνική ταυτότητα ή γερμανική ή οποιαδήποτε άλλη, είναι απλώς ένα χαρτί».

Το γεγονός της κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας για το Νίκο δεν συνάδει με την απόδοση μίας ταυτότητας. Αξιολογεί ότι το ειδικό βάρος της απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας

αντιστοιχείται με την απόκτηση ενός 'δεύτερου πτυχίου', το οποίο θα του επιτρέψει την πρόσβαση σε μία σειρά πλήθους δικαιωμάτων.

Οι μετανάστες δεύτερης γενιάς επιθυμούν την κατοχύρωση δικαιωμάτων (ελληνική υπηκοότητα) στη νέα χώρα με στόχο την απόκτηση νομικών διευκολύνσεων που παρέχονται στο εσωτερικό αλλά και εκτός της χώρας. Κοινό σημείο αναφοράς στις αφηγήσεις των συνεντευξιαζόμενων αποτελεί η πρόθεση τους για απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου στο εξωτερικό, η ανεμπόδιστη μετακίνηση τους από και εκτός της χώρας υποδοχής για σκοπούς αναψυχής και η εύρεση καλύτερης εργασίας σε άλλη χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης λόγω της εντεινόμενης κρίσης που μαίνεται στη Ελλάδα του 2017. Τέλος η Νατάσα θίγει το ζήτημα της δυσανάλογης κατανομής δικαιωμάτων και υποχρεώσεων απέναντι στους μετανάστες δεύτερης γενιάς. Συγκεκριμένα σχολιάζει τα παρακάτω:

«Δεν έχω αποκτήσει ακόμα την ιθαγένεια αλλά θα ήθελα για την διευκόλυνση μου. Νιώθω περισσότερο Ελληνίδα από Αλβανίδα, τα περισσότερα χρόνια της ζωής μου είμαι εδώ. Ζω 20 χρόνια εδώ, όλες οι αναμνήσεις μου είναι από εδώ, σχολείο, πανεπιστήμιο, εφηβεία οπότε θεωρώ ότι θα έπρεπε να έχω ήδη ελληνική υπηκοότητα. Δεν γίνεται να έχω μεγαλώσει εδώ, να έχω πληρώσει εδώ φόρους κτλ. και να μην έχω τα ίδια δικαιώματα με έναν Έλληνα πολίτη. Ελληνίδα δεν θα γίνω, πολίτης της Ελλάδας θα γίνω, η καταγωγή μου είναι αλβανική, το αν εγώ μέσα μου νιώθω περισσότερο Ελληνίδα από ότι Αλβανίδα είναι άλλο θέμα. Θέλω διπλή υπηκοότητα δεν υπάρχει λόγος να αναιρεθεί η μία. Νιώθω μέσα μου Ελληνίδα δεν περιμένω την ταυτότητα-ένα χαρτί για να μου πει πως θα νιώσω, δεν με καθορίζει η ταυτότητα που θα αποκτήσω. Μέσα μου νιώθω ήδη περισσότερο Ελληνίδα δεν περιμένω να αποκτήσω την ελληνική ιθαγένεια για να μου επιβεβαιώσει αυτό που νιώθω».

Ένα κομβικό στοιχείο που αφορά στο σύνολο των συνεντευξιαζόμενων είναι ότι η αφήγηση της αυτοτοποθέτησης είναι μία αφήγηση περιγραφική και όχι μονοσήμαντη. Αναφέρονται στη χώρα καταγωγής με ορθολογικά κριτήρια, σε μία προσπάθεια να δηλώσουν το τι είναι, αλλά δεν τους αρκεί αυτή η αναφορά και συμπληρώνεται από στοιχεία που συνδέονται με τη χώρα διαμονής και το σύγχρονο βίωμα, το οποίο προσδιορίζει τον Εαυτό και δεν τον εγκλωβίζει.(Δαμανάκης κ.ά., 2014) Συχνά σχολιάζεται, όπως και από την Νατάσα παραπάνω, «*έχω Αλβανική καταγωγή αλλά νιώθω περισσότερο Ελληνίδα*». Πρόσθετα οι ίδιοι επισημαίνουν ότι η ζωή τους εξελίσσεται στην νέα κοινωνία, δημιουργώντας περισσότερα βιώματα και νιώθοντας εγγύτερα με την Ελλάδα. Θεωρούν ότι το δικαίωμα απόκτησης ιθαγένειας

δικαιωματικά θα έπρεπε να είχε παραχωρηθεί σε εκείνους μετά την πολυετή παραμονή τους στη χώρα, όπως θα συνέβαινε οπουδήποτε αλλού.

Εν κατακλείδι μέσα από τις αφηγήσεις των παιδιών αναδεικνύεται ο πολλαπλός ρόλος που διαδραματίζει η κτήση της νέας ιθαγένειας για τους μετανάστες δεύτερης γενιάς. Κυρίαρχη θέση κατέχει η χρηστική ιδιότητα της νέας ιθαγένειας, μέσω της οποίας υλοποιείται η πρόσβαση σε αγαθά του ίδιου του κράτους αλλά και εκτός αυτού. Επιπλέον η πολυετή παραμονή των παιδιών στη χώρα αναδεικνύει μία δεύτερη διάσταση η οποία αιτιολογεί την επιθυμία κτήσης της ιθαγένειας και αφορά τη δικαιωματική παραχώρηση της. Τέλος μέσω των συνεντεύξεων των μεταναστών αναδύεται μία κοσμοπολίτικη χρήση της νέας ιθαγένειας που απορρέει από την ανάγκη τους να γνωρίσουν νέους πολιτισμούς.

Ένα άλλο δικαίωμα που απορρέει μέσω της απόκτησης της ιθαγένειας είναι η πολιτική συμμετοχή των μεταναστών, η οποία καθορίζεται από τα περιθώρια του εκάστοτε θεσμικού πλαισίου. Οι μετανάστες δεύτερης γενιάς, οι οποίοι δεν έχουν αποκτήσει την ελληνική ιθαγένεια, δεν έχουν και το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτική ζωή του τόπου. Έτσι απέχουν από την πολιτική κουλτούρα και τις ιδιομορφίες του πολιτικού συστήματος της Ελλάδας, αφού το θεσμικό πλαίσιο θέτει περιορισμούς για τη συμμετοχή τους. Ωστόσο οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς, στα πλαίσια της ερευνάς, ρωτήθηκαν αν επιθυμούν να ψηφίσουν στην Ελλάδα (εάν είχαν το δικαίωμα συμμετοχής) και εάν έχουν ψηφίσει στην Αλβανία, μιας και εκεί έχουν το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτική ζωή της χώρας. Οι περισσότεροι ανέφεραν ότι δεν έχουν ψηφίσει ποτέ, ούτε στην Ελλάδα, αλλά ούτε και στην Αλβανία. Ο Αργιάν αναφέρει:

«Όχι, ποτέ στην ζωή μου και είμαι 28 χρονών . Ναι θα ήθελα για να μπω στο παραβάν. Ούτε στην Αλβανία έχω ψηφίσει και δεν θέλω και να ψηφίσω εκεί, ζω εδώ δεν με ενδιαφέρει το τι γίνεται εκεί. Πιστεύω ότι στον τόπο που ζεις και πληρώνεις φόρους εκεί πρέπει και να έχεις το δικαίωμα να ψηφίζεις».

Αλλά και η Γανιέλα σχολίασε:

«Δεν έχω ψηφίσει ποτέ στην ζωή μου, ούτε στην Αλβανία, δεν ζω εκεί, ποιον να ψηφίσω κάποιον που δεν ξέρω καν! Στην ουσία δεν ξέρω τι γίνεται εκεί, ούτως ή άλλος είναι πολύ διεφθαρμένοι και εκεί και εδώ, οπότε.. ! Εδώ στην Ελλάδα θα ήθελα να ψηφίσω».

Παρά το γεγονός ότι όλοι οι μετέχοντες στην έρευνα έχουν δικαίωμα ψήφου στην Αλβανία, οι ίδιοι εκφράζουν μία άρνηση συμμετοχής στις εκλογές της χώρας προέλευσης, καθότι έχει

κοπεί η συνεχής επαφή και σύνδεση με αυτή. Εν τούτοις, για την Ελλάδα ορισμένοι εκδηλώνουν θερμά τη διάθεση τους για συμμετοχή στην εκλογική διαδικασία, μιας και όπως αναφέρουν, «εδώ ζουν, πληρώνουν φόρους κτλ.», χωρίς βέβαια να παραλείπουν να εκφράσουν την απαξίωση τους για τα πολιτικά συστήματα και των δύο χωρών. Ακολουθούν χαρακτηριστικά αποσπάσματα των απόψεων των συνεντευξιαζόμενων για το ζήτημα της ψήφου στις δύο χώρες.

«…Δεν με ενδιαφέρει καθόλου, είναι μια διεφθαρμένη χώρα αλλά από ότι κατάλαβα και η Ελλάδα διεφθαρμένη είναι απλός εδώ κλέβανε χρήμα με 'τρόπο' τόσα χρόνια ενώ στην Αλβανία τα κλέβουν μπροστά στα μάτια σου. Την κάθε χώρα την κάνουν οι άνθρωποί της». (Δήμητρα, 27 ετών)

Η Νατάσα, 26 χρονών σχολιάζει:

«..το να ψηφίσω στην Ελλάδα είναι ένα δικαίωμα το οποίο θα έπρεπε να έχω από την στιγμή που είμαι φορολογούμενος πολίτης και ζω εδώ 20 χρόνια. Γιατί να μην έχω «λόγο» και εγώ να ψηφίσω στην Ελλάδα! Δεν έχω ψηφίσει στην Αλβανία διότι δεν με ενδιαφέρει, δεν ζω εκεί. Επειδή ζω εδώ θα ήθελα να ψηφίσω εδώ. Θέλω και τις δύο ταυτότητες, αλλά δεν θέλω να ψηφίσω και στις δύο χώρες. Από τη στιγμή που δεν ζω εκεί (Αλβανία) δεν μπορώ εγώ να ψηφίσω και να καθορίσω την τύχη των πολιτών εκεί, από την στιγμή που δεν είμαι εκεί, δεν έχω το δικαίωμα».

Ενώ η Δήμητρα εκφράζει την εξής άποψη:

«Όχι δεν έχω ψηφίσει ποτέ μου, ούτε στην Αλβανία. Θα ήθελα να ψηφίσω στις ελληνικές εκλογές για την εμπειρία και μόνο, γιατί εδώ που φτάσαμε δεν αξίζει να ψηφίσεις κανέναν πλέον. Όσο για την Αλβανία, πιστεύω ότι δεν υπάρχει λόγος να πάω να ψηφίσω εκεί (αν και έχω το δικαίωμα) μιας και δεν ζω εκεί».

Από τα παραπάνω, γίνεται εμφανής η έκδηλη ανάγκη του συνόλου των ερωτηθέντων να λάβουν την αναγνώριση τους κράτους υποδοχής μέσω της παραχώρησης του δικαιώματος του «εκλέγειν». Θεωρούν ότι η πολυετή παραμονή τους στη χώρα, σε συνδυασμό με την υποχρεωτική επιβολή – καταβολή φόρων, συνάδουν με τη κατοχύρωση πλήθους νομικών δικαιωμάτων που θα επισφραγίσουν την αναγνώριση τους από το κράτος υποδοχής.

5 Συνύπαρξη και αφηγήσεις του 'ανήκειν'

5.1 Αντιφάσεις και προβληματισμοί

Ενώ οι άνθρωποι που μετακινούνται σε μία νέα χώρα χρειάζεται να αντιμετωπίσουν την καινοτομία του περιβάλλοντος στο οποίο εγκαθίστανται, εκείνοι που ανήκουν σε κυρίαρχες πολιτισμικές ομάδες χρειάζεται να αντιμετωπίσουν την καινοτομία που αντιπροσωπεύουν οι πρώτοι (μετανάστες δεύτερης γενιάς). Οι άνθρωποι που ανήκουν στην κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα πρέπει να προσαρμοστούν στη διαφορετικότητα που συνοδεύει τους νεοφερμένους. Η εξοικείωση τους αφορά τόσο την διαφορετικότητα των πεποιθήσεων και πρακτικών, η οποία ενδέχεται να αφορά θεμελιώδεις αξίες και θρησκευτικές πεποιθήσεις, όσο και την ένδυση, τη διατροφή και τη συμπεριφορά. Υπό το πρίσμα αυτό, το περιβάλλον γίνεται και για τους ίδιους «μη οικείο» και η διαχείριση του προκύπτει μέσω της κατασκευής θεωριών κοινής λογικής ή κοινωνικών αναπαραστάσεων. Οι θεωρίες διαφοροποιούνται ανάλογα με τις διαφορετικές πεποιθήσεις των ανθρώπων, την υπαγωγή τους σε διαφορετικές ομάδες (ηλικία, φύλο, κοινωνικό-οικονομική κατάσταση κ.λπ.) και τις αντιλήψεις τους για την έννοια της διαφορετικότητας και του έθνους. Βάσει αυτών των θεωριών διαμορφώνονται οι αναπαραστάσεις για την μετανάστευση, τα στερεότυπα και ο ρατσισμός ως μία ιδιαίτερη μορφή προκατάληψης. (Χρυσοχόου, 2011)

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη που διενέργησαν οι οικονομολόγοι Bauer, Lofstrom και Zimmermann (2000), βάσει της οποίας αναλύθηκαν τα δεδομένα από δώδεκα χώρες του ΟΟΣΑ με σκοπό την ανάλυση των στάσεων του πληθυσμού της κάθε χώρας υποδοχής απέναντι στους μετανάστες. Τα συμπεράσματα που εξάχθηκαν σημειώνουν αρχικά ότι οι διαφορετικές στάσεις απέναντι στο ζήτημα της μετανάστευσης συνδέονται σίγουρα με διαφορετικές πολιτικές ενώ σε δεύτερο επίπεδο σχετίζονται με τη μεταναστευτική παράδοση και ιστορία (δηλαδή εάν πρόκειται για μία χώρα με πρόσφατη ή παλιά ιστορία στη μετανάστευση, εάν υποδέχεται εξειδικευμένους μετανάστες, αιτούντες ασύλου ή οικονομικούς μετανάστες). Την εν λόγω έρευνα χρησιμοποίησε ο Pettigrew (1998a) με σκοπό την ανάλυση της, βάσει μίας κοινωνιοψυχολογικής οπτικής. Τα αποτελέσματα ανέδειξαν μία σαφή διαφοροποίηση των στάσεων προκατάληψης ανάλογα με το είδος των πολιτικών που εφαρμόζονται ή τη χώρα προέλευσης των μεταναστών και τις ιστορικές σχέσεις με την κοινωνία υποδοχής. Συνεπώς, τα διαφορετικά κοινωνικό-ιστορικά πλαίσια οργανώνουν με διαφορετικό τρόπο τις αναπαραστάσεις των ανθρώπων για τη μετανάστευση.(Χρυσοχόου, 2011)

Εστιάζοντας στην περίπτωση της πολιτισμικής ομάδας των Αλβανών που εισήλθαν ως οικονομικοί κυρίως μετανάστες στην Ελλάδα, παρατηρείται μία προσέγγιση προς την εν λόγω ομάδα βάσει στερεοτύπων που σχετίζονται άμεσα με την στάση που διατηρεί το ίδιο το κράτος προς αυτούς. Η Ελλάδα ως μία χώρα υποδοχής που δέχεται με μαζικότητα οικονομικούς μετανάστες καθυστερεί την νομιμοποίηση τους, ορθώνοντας εμπόδια μέσω συγκεκριμένων κριτηρίων που θα πρέπει να πληρούν. Η εν προκειμένη στάση μη αποδοχής και αναγνώρισης τους από το κράτος, διαμορφώνει συμπεριφορές στο σύνολο της κοινωνίας που στηρίζονται σε εθνοτικές προκαταλήψεις και οι οποίες εκκολάπτουν το ρατσισμό. Επιπλέον, η μαζικότητα που χαρακτηρίζει τη μετακίνηση του Αλβανικού πληθυσμού στον ελλαδικό χώρο επιδρά αρνητικά στην αποτελεσματική αφομοίωση τους από το σύστημα αλλά και από την ίδια την κοινωνία που τους υποδέχεται. Αν και στις αφηγήσεις τους οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς ανέφεραν ότι η καταγωγή τους όντως αποτελεί χαρακτηριστικό 'ρατσιστικής' αντιμετώπισης από τους Έλληνες, ωστόσο οι ίδιοι δεν μπορούν να ανασύρουν από τη μνήμη τους κάποιο «επώδυνο» περιστατικό ρατσισμού λόγο καταγωγής ή θρησκείας. Συγκεκριμένα ο Αργιάν αναφέρει:

«..Γενικότερα δεν έχω νιώσει ρατσισμό μεγάλο στην ζωή μου, βέβαια υπήρχαν και κάποιες συμπεριφορές που με πείραζαν διότι τα μικρά τα παιδιά συμπεριφέρονται σκληρά μερικές φορές αλλά τίποτα το σοβαρό. Στην πρώτη γυμνασίου μόνο θυμάμαι πριν με δεχτούν στην παρέα, κάποια παιδιά μου έλεγαν «δεν θα γίνεις Έλληνας ποτέ Αλβανέ, Αλβανέ» αλλά μετά, με αυτά τα παιδιά, κάναμε παρέα! Τους έλεγα ότι δεν θέλω να γίνω Έλληνας, σε μια ηλικία 14 ετών δεν είχα μπει καν στη διαδικασία αυτή. Πιστεύω μου το έλεγαν διότι ήταν της μόδας τότε, σαν σύνθημα,.. με τα παιδιά αυτά κάνουμε ακόμα και σήμερα παρέα!»

Όπως έχει σημειωθεί και σε προηγούμενο κεφάλαιο, τα παιδιά της χώρας υποδοχής που έρχονται σε επαφή με το «ξένο» σε σχετικά μεγαλύτερη ηλικία δυσκολεύονται να κατανοήσουν και να αποδεχτούν την διαφορετικότητα ως ένα φυσικό στοιχείο του περιβάλλοντος τους. Σε αυτό συμβάλει η επίδραση των στερεοτύπων της κοινωνίας που γίνονται καλύτερα αντιληπτά στα παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας από ότι στα πρώιμα στάδια ανάπτυξης του παιδιού. Συνέπεια της δυσκολίας διαχείρισης του νέου στοιχείου είναι η αντίδραση και η απόρριψη του, χρησιμοποιώντας ως στοιχείο αποκλεισμού την καταγωγή, η οποία αποτελεί τη βάση για τη παραγωγή εθνοτικών στερεοτύπων. Ιδιαίτερα αντιληπτό το φαινόμενο αυτό γίνεται μέσα από την αφήγηση της Γιανέλας:

«Σε μένα προσωπικά δεν θυμάμαι κάτι, σε παιδιά όμως που ερχόντουσαν σε μεγαλύτερες τάξεις, στην 5η στην 6η δημοτικού σχολιάζανε ..'να ήρθε ο Αλβανός' κτλ. Όχι απέναντι μου, σε άλλα παιδιά που ερχόντουσαν σε μεγαλύτερη ηλικία στην Ελλάδα. Με μένα είχαν ξεχάσει ότι ήμουν από την Αλβανία, με είχαν αποδεχτεί πιστεύω γιατί πήγα μικρή.»

Ένα άλλο χαρακτηριστικό απόσπασμα που απεικονίζει τις συμπεριφορές που δέχονται οι μετανάστες δεύτερης γενιάς από μερίδα του πληθυσμού της χώρας υποδοχής είναι το ακόλουθο:

«Εγώ τον ρατσισμό (και πάλι λίγο) τον ένιωσα στο πανεπιστήμιο που έτυχε να γνωρίσω δυο Χρυσαυγίτες, οι οποίοι δεν γνωρίζανε από πού είμαι και οι οποίοι εν τέλει προσπάθησαν να μου αποδείξουν ότι δεν έχουν θέμα με εμένα, απλά με τους ομοεθνείς μου (Αλβανούς)!»

Γίνεται κατανοητό από τα παραπάνω αποσπάσματα ότι οι μετανάστες λαμβάνουν την αποδοχή και απόρριψη ταυτόχρονα από το κοινωνικό τους περίγυρο. Κάτι το οποίο δεν προέρχεται κατά ανάγκη από τους ίδιους, αλλά εξαιτίας της ταυτότητας που εκείνοι πρεσβεύουν. Η λειτουργία των στερεοτυπικών αντιλήψεων που έχουν εδραιωθεί εντός της κοινωνίας δρα ενστικτωδώς στη συμπεριφορά των ατόμων της χώρας υποδοχής, ωστόσο γίνεται αντιληπτό και από τους ίδιους ότι το πρόβλημα δεν είναι ο άνθρωπος ως μονάδα αλλά μία στρεβλή αντίληψη για την ομάδα στην οποία ανήκει το άτομο (Αλβανοί μετανάστες).

Γενικά μιλώντας, οι μετανάστες δεύτερης γενιάς σημείωσαν στην πλειονότητα τους ότι παρά το γεγονός ότι οι ίδιοι δεν δέχτηκαν έντονη ρατσιστική συμπεριφορά λόγω της καταγωγής τους, ανέφεραν ωστόσο ότι στην ελληνική κοινωνία υπάρχουν ρατσιστικά στερεότυπα για τους Αλβανούς. Χαρακτηριστικά όπως αναφέρει η Βίλμα:

«Όχι, γενικά μου έχουν πει πολλοί ότι έχουν πρόβλημα ή μιλάνε άσχημα μπροστά μου για τους Αλβανούς, αλλά μου λένε ότι δεν έχουν μαζί μου θέμα και οι φίλοι μου οι Έλληνες μου το λένε αυτό….Ότι μπορεί να έχουν θέμα με τους Αλβανούς αλλά με μένα όχι, με θεωρούσαν «δική τους» αλλά εμένα με ενοχλούσε αυτό που έλεγαν».

Ειδικότερα, για κάποιους από τους συνεντευξιαζόμενους η εν λόγω στάση της κοινωνίας έγινε ιδιαίτερα έκδηλη κατά το στάδιο ανεύρεσης εργασίας. Κάτι το οποίο τους ώθησε να αποκρύπτουν την ταυτότητα τους είτε για την αποφυγή διακρίσεων είτε και για την αποφυγή απώλειας μίας θέσης εργασίας. Παρακάτω παρατίθενται ορισμένα αποσπάσματα από τους συνεντευξιαζόμενους που δεν απέκρυψαν την καταγωγή τους από το εν δυνάμει αφεντικό τους.

Η Βίλμα σχολιάζει:

«Στο σχολείο γενικά δεν έχω αντιμετωπίσει κάποιο πρόβλημα σε δουλειές όμως ναι. Για παράδειγμα, αν κάποιος είναι ρατσιστής δεν πρόκειται να σε προσλάβει στην δουλειά. Είχα πάει σε μια καφετέρια για δουλειά, στην συνέντευξη είχε ενθουσιαστεί και ήταν έτοιμος να με προσλάβει και όταν έμαθε την καταγωγή άλλαξε το πρόσωπό του. Μου είπε ότι θα με ενημερώσει και δεν με ενημέρωσε ποτέ».

Στο ίδιο αφηγηματικό πλαίσιο ο Νίκος αναφέρει:

«Εκτός σχολείου στις δουλειές που εργαζόμουν ένιωθα ότι τα αφεντικά συμπεριφερόντουσαν διαφορετικά στους Έλληνες και διαφορετικά στους ξένους. Δούλευες πιο πολύ ενώ έπαιρνες την ίδια αμοιβή με τους Έλληνες ή δούλευες περισσότερες ώρες λόγω εθνικότητας πιστεύω. Εκτός αυτού ήταν και δύσκολα να βρεις δουλειά, προτιμούσαν να προσλάβουν Έλληνες από ότι Αλβανούς διότι όταν πήγαινα σε συνεντεύξεις και έλεγες για την προϋπηρεσία σου όλα ήταν καλά, μέχρι τη στιγμή που έλεγα από πού είμαι και μετά ένιωθα κάτι.. το ένιωθα επειδή έβλεπα ότι άλλαζε η συμπεριφορά του, η φάτσα του κατά την ώρα της συνέντευξης, η έκφρασή του».

Η πλειονότητα των συνεντευξιαζόμενων ανέφερε ότι αισθάνονταν την ύπαρξη του στερεότυπου «Αλβανός» στη συλλογική συνείδηση της κοινωνίας υποδοχής. Η ύπαρξη τέτοιου είδους στερεοτύπων λειτούργησαν ως ανασταλτικός παράγοντας στη δημόσια παραδοχή της ταυτότητας τους (σε περιπτώσεις όπως αυτές στις οποίες κρίνονταν ζητήματα εργασίας αλλά και διαπροσωπικών σχέσεων), φοβούμενοι μία απόρριψη που δεν συνάδει με τους ίδιους ως άτομα αλλά ως μία εσφαλμένα αρνητική στάση απέναντι σε μία εθνοτική ομάδα. Πολλοί επεσήμαναν την παρότρυνση που λάμβαναν από πολλούς Έλληνες φίλους, ακόμη και σε μία περίπτωση από εργοδότη, ώστε να παρουσιάζονται με ελληνική ή ιταλική ιθαγένεια. Όσοι επέλεξαν να γνωστοποιήσουν την αληθινή τους ταυτότητα, σχολίασαν ότι σε πολλές περιπτώσεις γίνονταν θύματα ρατσιστικής συμπεριφοράς και διακρίσεων από τους γηγενείς. Επιπλέον τα μέλη της κοινωνίας υποδοχής που έχουν συνάψει διαπροσωπικές σχέσεις μαζί τους, αντιλαμβανόμενοι την άδικη στοχοποίηση που γίνεται προς την εθνοτική ομάδα των Αλβανών, τους συμβουλεύουν για το πως θα πρέπει να διαχειριστούν το ζήτημα της ταυτότητας τους ώστε να αποφύγουν μία διακριτική συμπεριφορά.

Πέραν όμως του εργασιακού χώρου, στο πλαίσιο των συνεντεύξεων, ζητήθηκε από τους συνεντευξιαζόμενους να σχολιάσουν εν γένει την συμπεριφορά των μελών της κοινωνίας προς τους ίδιους, δηλαδή αν θεωρούν ότι τους έχουν βοηθήσει με κάποιο τρόπο οι Έλληνες και ποια είναι η συνολική τους εκτίμηση που έχουν εκλάβει σε προσωπικό επίπεδο. Οι απαντήσεις που

δόθηκαν στην πλειοψηφία τους καταδεικνύουν μία θετική αντιμετώπιση από πλευράς των γηγενών όταν πρόκειται για τη σύναψη στενών διαπροσωπικών σχέσεων. Η διαρκής συνύπαρξη μεταξύ της δεύτερης γενιάς μεταναστών και των μελών της κοινωνίας εμφανίζεται να απαλείφει τυχόν έντονα στοιχεία διαχωρισμού, αναπτύσσοντας στενές διαπροσωπικές σχέσεις που χαρακτηρίζονται από υποστήριξη και αλληλεγγύη. Παραδείγματα που αναδεικνύουν μία πιο στενή αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο ομάδων παρατίθενται ακολούθως.

Η Ελένη σχολιάζει:

«Ναι και στη Θεσσαλονίκη πάρα πολύ, μας δίναν τρόφιμα, ρούχα, βοηθούσαν την μητέρα μου να βρουν δουλειά και εμένα προσωπικά οι καθηγητές. Στην Τρίπολη θυμάμαι μας βοηθούσε μια κυρία Ελληνίδα για να φτιάξουμε τα χαρτιά».

Επιπλέον αναφορές που παρουσιάζουν τις στενές συσχετίσεις μεταξύ γηγενών και μεταναστών σημειώνονται μέσα από τις αφηγήσεις της Βίλμας και της Αθανασίας:

«Θυμάμαι όταν ήμασταν μικρές στην πολυκατοικία που μέναμε μας βοηθούσανε, μας φέρνανε δώρα, μας νοιαζόντουσαν. Ακόμα και αίμα είχαν έρθει να δώσουνε όταν η μητέρα μου είχε ένα θέμα υγείας, ερχόντουσαν και στο νοσοκομείο, ρωτάγανε συνέχεια».

«Ναι, πρώτη –πρώτη η νονά μου, ήμασταν τυχεροί. Παρόλο που είμασταν μουσουλμάνοι εκείνη εξέφρασε την επιθυμία να με βαφτίσει και δεχτήκαμε, δεν είχαν θέμα οι γονείς μου ούτε και εγώ. ….όσον αφορά τους γονείς μου πιστεύω ότι το σκεφτόντουσαν πιο πολύ όχι ότι θα γίνω χριστιανή, πιο πολύ το σκεφτόντουσαν ώστε να έχω έναν άνθρωπο να με φροντίζει, να με βοηθάει, να νοιάζεται για μένα κτλ. με αυτή την έννοια, το «νονά», πιστεύω το εκλάβαμε εμείς και εγώ όμως ήμουν πάντα δίπλα της. Γενικά μας έχουν βοηθήσει οι Έλληνες, αρκετά πιστεύω την οικογένειά μου.»

Όπως γίνεται αντιληπτό οι παραπάνω αναφορές περιγράφουν την ανάπτυξη πιο στενών σχέσεων μεταξύ των μελών της κοινωνίας υποδοχής και των νεοφερμένων. Η στήριξη που δόθηκε σε οικογένειες μεταναστών είναι εμφανής από την πλειονότητα των συνεντεύξεων τόσο με την παροχή υλικών αγαθών στα πρώτα στάδια ενσωμάτωσης τους στη νέα χώρα, όσο και με την πρόσθετη παροχή βοήθειας σε περιστατικά που η αλληλεγγύη μεταξύ των ανθρώπων είναι απαραίτητη. Επιπρόσθετα, ένα άλλο στοιχείο που χαρακτηρίζει τις μεταξύ σχέσεις των γηγενών με τους μετανάστες αφορά τη δημιουργία της «κουμπαριάς». Στις αφηγήσεις των συνεντευξιαζόμενων επισημάνθηκε η ανάγκη των Ελλήνων να βαφτίσουν τα παιδιά των Αλβανών μεταναστών ώστε να λάβουν ελληνικό όνομα και χριστιανικό θρήσκευμα

αναπτύσσοντας εν τέλει με αυτό το τρόπο στενότερους δεσμούς, όπως σημειώθηκε και σε προηγούμενο υποκεφάλαιο. Ωστόσο μια διφορούμενη αφήγηση για τη φύση του Έλληνα ως ταυτόχρονα «ρατσιστή και αλληλέγγυου» γίνεται από ορισμένους εκ των συνεντευξιαζόμενων.

Η Γιανέλα σχολιάζει:

«Ναι εννοείτε, οι Έλληνες έχουν κάτι ..είναι ταυτόχρονα και φιλόξενοι και ρατσιστές. Είναι λίγο πιο κλειστόμυαλοι σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες πιστεύω…. Πάντως παλιά ήταν πιο πολύ ρατσιστές, οι Έλληνες πιστεύω τώρα κάπως μας έχουν αποδεχτεί, πιστεύω πλέον μισούν τους Πακιστανούς κτλ. Περισσότερο, αλλά πάντα «ο Αλβανός» θα είναι ο 'κακός' για την Ελλάδα».

Γίνεται επομένως αντιληπτή και από τους ίδιους τους μετανάστες, μία διφορούμενη συμπεριφορά από πλευράς των γηγενών, η οποία ταλαντεύεται μεταξύ συναισθημάτων αλληλεγγύης και αποστροφής προς το «ξένο». Ωστόσο η πολυετή παραμονή των μεταναστών στη χώρα τείνει να μειώνει σταδιακά τη διακριτή συμπεριφορά προς αυτούς. Όπως σημειώνουν ορισμένοι από τους συνεντευξιαζόμενους οι γηγενείς πλέον παρουσιάζουν έντονα μια αποστροφή προς την εθνοτική ομάδα των Πακιστανών, χωρίς ωστόσο να εξαλείφεται εξ ολοκλήρου η στερεοτυπική εικόνα του «κακού Αλβανού» στην κοινωνία υποδοχής.

Μετά την καταγραφή των απόψεων των μεταναστών δεύτερης γενιάς για θέματα που αφορούν πρώτον την κοινωνική ισότητα, δεύτερον την αντιμετώπιση – προσφορά βοήθειας των γηγενών προς εκείνους, τίθεται ως τελευταίο ζήτημα η περιγραφή της στάση της πολιτείας προς αυτούς. Ιδιαίτερη επισήμανση έγινε σχετικά με το αν αισθάνονται αδικημένοι από την ελληνική πολιτεία και σε ποιο τομέα κατά την άποψη τους συμβαίνει αυτό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αφήγηση της Νατάσας:

«Ναι, δεν μου δίνει τα ίδια δικαιώματα με έναν Έλληνα πολίτη. Στο πανεπιστήμιο πληρούσα τις προϋποθέσεις για να πάρω 1000 ευρώ για τη στέγαση (επίδομα) διότι νοίκιαζα σπίτι σε άλλη πόλη. Εν τέλει δεν δικαιούμουν το επίδομα διότι δεν ήμουν Έλληνας πολίτης, αλλά τους γονείς μου φορολογούσε κανονικά η ελληνική πολιτεία. Εγώ δούλευα παράλληλα με τη σχολή και η Ελλάδα μου έπαιρνε κανονικότατα φόρο. Για ποιο λόγο εγώ να μην έπαιρνα το επίδομα στέγασης;! Δεν έχω βιώσει ρατσισμό από τους Έλληνες,.. από την πολιτεία όμως ναι».

Η ολιγωρία από μέρους της ελληνικής κοινωνίας κρίνεται από την πλειονότητα των συνεντευξιαζόμενων ως ένα δείγμα παραγκωνισμού και αδιαφορίας προς αυτούς, με έκδηλη

την απογοήτευση τους εξαιτίας των ανισομερών δικαιωμάτων που κατέχουν στη χώρα υποδοχής. Η μη απόδοση της ελληνικής ιθαγένειας τους αποτρέπει από τη διεκδίκηση πλήθους επιδομάτων του δημοσίου, με χαρακτηριστικό το παράδειγμα που θίγεται μέσω της διήγησης της Νατάσας, η οποία αναγκάστηκε να εργαστεί κατά τη διάρκεια των σπουδών της καθώς δεν δικαιούταν το επίδομα για την ελάφρυνση των σπουδαστικών της αναγκών, παρά του γεγονότος ότι η ίδια κατοικούσε σε διαφορετική πόλη από εκείνη των γονιών της. Η τελευταία αναφορά, όπως και της πλειονότητας των συνεντευξιαζόμενων κρίνει τη στάση του ‘’κράτους που νομοθετεί’’ ρατσιστική απέναντι στους μετανάστες που εισήλθαν στη χώρα πριν από 20 χρόνια και συνεχίζει να τους αντιμετωπίζει ως ξένους μη έχοντος κανενός δικαιώματος προς αυτή. Από τα παραπάνω γίνεται λοιπόν εμφανές, ότι η ιθαγένεια συνδέεται άμεσα με την πρόσβαση των ατόμων στα δημόσια αγαθά ενός κράτους.

Στο ίδιο αφηγηματικό πλαίσιο ανήκει τα αποσπάσματα των όσων αναφέρουν ο Νίκος και ο Αργιάν:

«Ναι όσον αφορά τα δικαιώματα μας , τα χαρτιά (την ιθαγένεια). Αν μας έδιναν τα απαραίτητα έγγραφα θα γινόταν αυτό που ήθελαν εκείνοι, οι περισσότεροι μετανάστες θα φεύγαμε σε άλλες χώρες για δουλειά. Θα έφευγα αν είχα τα απαραίτητα έγγραφα».

«Ναι γιατί μας θεωρούν ανθρώπους δεύτερης κατηγορίας, δεν έχουμε τα ίδια δικαιώματα. Σε γενικές γραμμές πιστεύω ότι η Ελλάδα είναι ρατσιστική χώρα, το κράτος, παρόλο που εγώ προσωπικά δεν έχω βιώσει ρατσισμό ιδιαίτερα».

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι η πλειονότητα των παιδιών δεύτερης γενιάς νιώθουν αδικημένοι αναφορικά με τη μη αναγνώριση των νομικών δικαιωμάτων τους και ειδικότερα με την απόκτηση της ιθαγένειας. Οι απόψεις των μεταναστών συγκλίνουν στο ότι η ελληνική κοινωνία τους αντιμετωπίζει ισότιμα με τους Έλληνες πολίτες ως προς τις υποχρεώσεις τους και άνισα ως προς τα δικαιώματα τους. Η μη κατοχύρωση της ελληνικής ιθαγένειας τους αποκόπτει από την ευκαιρία αναζήτησης εργασίας στο εξωτερικό καθώς και της δυνατότητας παρακολούθησης πανεπιστημιακών σπουδών σε άλλη Ευρωπαϊκή χώρα.

5.2 Η επαφή με τη χώρα καταγωγής

Μία πτυχή του φαινομένου της μετανάστευσης η οποία εξετάζεται συχνά από διάφορους ερευνητές, αφορά τη μελέτη της επαφής των μεταναστών με τη χώρα καταγωγής. Η εξέταση αυτής της παραμέτρου στοχεύει να αναδείξει το τρόπο με τον οποίο συμβάλλουν οι σχέσεις που διατηρούν οι μετανάστες με την χώρα καταγωγής και πως αυτές επιδρούν στη διαμόρφωση

της νέας ταυτότητας και στη ζωή τους γενικότερα. Σε γενικές γραμμές, το φαινόμενο αυτό στη διεθνή βιβλιογραφία έχει ονομαστεί ως δια-εθνισμός.

Στην περίπτωση της πρώτης γενιάς μεταναστών, χαρακτηριστική μορφή διασύνδεσης με την χώρα καταγωγής αποτέλεσε η ροή εμβασμάτων τόσο για την οικονομική υποστήριξη των μελών που παρέμειναν στην Αλβανία όσο και για την επιδιόρθωση των κατοικιών τους με σκοπό τη μελλοντική τους επιστροφή στην πατρίδα. Ωστόσο μετά την κατάρρευση των παρα-τραπεζικών συστημάτων, γνωστές ως 'πυραμίδες', τα σχέδια επιστροφής ματαιώθηκαν για πολλούς. Επιπλέον με την κορύφωση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, η μετακίνηση εμβασμάτων περιορίστηκε σημαντικά καθώς και οι επισκέψεις σε συγγενείς στην χώρα καταγωγής, περιορίζοντας τις συναντήσεις μόνο σε περιπτώσεις κοινωνικών υποχρεώσεων (γάμους, βαφτίσια κτλ.).

Ωστόσο για τα παιδιά που μεγάλωσαν ή γεννήθηκαν στην Ελλάδα η σύνδεση και η επαφή με την χώρα καταγωγής διαφοροποιείται σημαντικά. Συγκεκριμένα σε ερώτηση για το αν ενδιαφέρονται να μαθαίνουν νέα και εξελίξεις για την Αλβανία μέσω τηλεόρασης ή διαδικτύου οι περισσότεροι αναφέρουν ότι δεν τους απασχολεί ιδιαίτερα το ζήτημα, εστιάζοντας περισσότερο σε νέα που αφορούν το τόπο καταγωγής τους. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του Αργιάν:

«Με ενδιαφέρει μόνο το τι γίνεται στην πόλη μου (Μπεράτ), να διατηρηθεί η ομορφιά της πόλης, δεν με ενδιαφέρει καθόλου η Αλβανία. Αλβανική τηλεόραση-κανάλια δεν παρακολουθώ, ενημερώνομαι μέσω ίντερνετ για ότι μαθαίνω άμα τύχει. Θεωρώ ανούσιο να ενημερώνεσαι για μια χώρα που καν δεν ζεις εκεί, περισσότερο με ενδιαφέρει το τι γίνεται στην Ελλάδα. Εδώ πληρώνω φόρους, εδώ είναι οι παρέες μου, εδώ ζω. Όπου γης και πατρίς. Όπου ζεις εκεί είναι η χώρα σου και αυτό πρέπει να σε ενδιαφέρει, το ότι έχω αναμνήσεις από έναν τόπο (Αλβανία) είναι άλλο θέμα. Εάν φύγω από την Ελλάδα και πάω σε άλλη χώρα και οι δύο αυτές χώρες θα είναι στις αναμνήσεις μου, την Ελλάδα όμως την έχω πιο πάνω από την Αλβανία γιατί έχω ζήσει περισσότερα πράγματα εδώ από ότι εκεί».

Από τα παραπάνω, γίνεται εμφανής η αποποίηση του εθνικού Αλβανικού στοιχείου από τη σκέψη των παιδιών της δεύτερης γενιάς. Η απομάκρυνση από τη χώρα καταγωγής σε μικρή ηλικία ή ακόμη η γέννηση στη νέα χώρα, αναγκάζει τα παιδιά της δεύτερης γενιάς μεταναστών να ακολουθήσουν μία νέα πορεία μακριά από ότι προσδιορίζει την χώρα καταγωγής και την προηγούμενη τους ταυτότητα. Αυτό συντελεί σταδιακά στη δημιουργία ενός χάσματος με το παλαιό στοιχείο (χώρα προέλευσης) και την εστίαση στο νέο περιβάλλον (χώρα υποδοχής). Η

μακρόχρονη διαμονή δημιουργεί στενότερους δεσμούς με την Ελλάδα, εξαιτίας περισσότερων βιωμάτων και ανάπτυξης σχέσεων με οικεία πρόσωπα.

Η Νατάσα εκφράζει ακόμα πιο έντονα τη διαφοροποίηση της από τα στοιχεία της ταυτότητας, που η ίδια προσδίδει, στους συμπατριώτες της που έχουν παραμένει στην Αλβανία.

«Για ένα λόγο θα με ενδιέφερε το τι γίνεται στην Αλβανία, επειδή ζουν εκεί οι παππούδες μου και επειδή έχω και κάποια περιουσιακά στοιχεία εκεί. Η Αλβανία δεν μου λέει τίποτα εμένα προσωπικά, δεν με συγκινεί καθόλου. Η αλήθεια είναι ότι δεν συμπαθώ ιδιαίτερα τους συμπατριώτες μου, πολλοί έχουν μια νοοτροπία που δεν μου αρέσει. Επειδή πάω διακοπές το καλοκαίρι οι περισσότεροι ντόπιοι έχουν μια περίεργη νοοτροπία καμία σχέση με τους Αλβανούς που ξέρω εδώ στην Ελλάδα. Δεν την αγαπάω την Αλβανία, δεν μου έχει προσφέρει ποτέ κάτι για να ενδιαφερθώ για το τι γίνεται εκεί κτλ.».

Από τα λεγόμενα της Νατάσας γίνεται αντιληπτό ότι η ίδια έχει ενσωματωθεί σε μία νέα κοινωνία, με εμφανή την παρουσία των ευρωπαϊκών χαρακτηριστικών στη νοοτροπία που η ίδια έχει υιοθετήσει. Αυτό έχει συνέπεια να καθιστά δυσπροσάρμοστη την επαφή της με το σύστημα που κυριαρχεί στη χώρα καταγωγής. Επομένως οι μετανάστες δεύτερης γενιάς, αποστρεφόμενοι τη διαφορετικότητα που εύκολα εντοπίζουν μεταξύ των ιδίων και των συμπατριωτών τους, επισημαίνουν ότι τα πολιτικά γεγονότα και η απουσία μέριμνας εν γένει από πλευράς της χώρας τους, συντελεί στην αιτιολόγηση της απομάκρυνσης τους από εκείνη. Στο ίδιο αφηγηματικό πλαίσιο κινείται και η αφήγηση της Βίλμα, η οποία αναφέρει:

«Με ενδιαφέρει τι γίνεται σε οποιαδήποτε χώρα. Δεν θα ανοίξω ποτέ την τηλεόραση για να δω ειδήσεις στην Αλβανία αλλά γενικά αν έχει συμβεί κάτι σοβαρό, θα ενημερωθώ. Με ενδιαφέρει πιο πολύ να ενημερωθώ για τα γεγονότα τις Ελλάδα διότι εδώ ζω, με αφορά άμεσα ότι συμβαίνει εδώ».

Ομοίως και η Βίλμα επισημαίνει την ανάγκη να εστιάσει στο παρόν και στο περιβάλλον που έχει ενταχθεί και ζει, παραμερίζοντας σε μεγάλο βαθμό ότι τους συνδέει με το παλιό στοιχείο. Η ένταξη και η σταδιακή αφομοίωση από την κοινωνία υποδοχής διαμορφώνει μία νέα ταυτότητα η οποία υπερκαλύπτει σταδιακά την παλαιά και χαλαρώνει τους δεσμούς με την κοινωνία προέλευσης. Οι σπάνιες επισκέψεις στη χώρα καταγωγής λόγω κοινωνικών υποχρεώσεων ή επαφή με λιγοστούς συγγενείς αποτελούν τις μοναδικές αιτίες διατήρησης

σχέσεων με το παλαιό στοιχείο. Σημείο αναφοράς που περιγράφει εν γένει τη στάση των συνεντευξιαζόμενων προς το θέμα αυτό είναι το απόσπασμα από τη διήγηση της Βίλμας.

«Έχω πάει πέντε φορές στην ζωή μου, μόνο για διακοπές. Συνήθως πάω με την οικογένεια μου όταν έχουν κάποιες δουλειές (χαρτιά, κηδείες, γάμους). Έχω συγγενείς εκεί αλλά δεν θα πάω μόνο και μόνο για αυτόν τον λόγο. Δεν θέλω να πάω πιο συχνά, δεν έχω κάτι να δω. Δεν μου λείπει η Αλβανία, κάτι που δεν έχεις ζήσει δεν μπορεί να σου λείψει».

Η έλλειψη βιωμάτων και πραγματικής σύνδεσης με τη χώρα καταγωγής απομακρύνει τα παιδιά της δεύτερης γενιάς από τη διατήρηση ουσιαστικών επαφών με την Αλβανία. Το θυμικό στοιχείο φαίνεται να μην επιδρά στον προσδιορισμό της αίσθησης του 'ανήκειν' για τα παιδιά αυτά, εξαιτίας των περιορισμένων τους αναμνήσεων. Διερευνώντας στη συνέχεια τις απόψεις που διατηρούν τα παιδιά δεύτερης γενιάς για την Αλβανία, γίνεται αντιληπτό ότι οι αναπαραστάσεις που έχουν για τη ζωή στην Αλβανία, το κοινωνικό και πολιτικό σύστημα της χώρας και τη νοοτροπία των ομογενών που έχουν παραμείνει εκεί, σχετίζεται άμεσα με την αποστασιοποίηση τους από εκείνην. Συγκεκριμένα η Αθανασία αναφέρει:

«Όσο μεγαλώνω και βλέπω ξεκάθαρα τα πράγματα, ευχαριστώ τους γονείς μου που φύγαμε, είναι δύσκολη η ζωή εκεί, είμαι απογοητευμένη από την Αλβανία. Συναισθηματικά εκεί έχω τις πρώτες μου αναμνήσεις, οι συγγενείς μου, ο τόπος μου, αλλά σήμερα 'βλέποντας' από μακριά την Αλβανία δεν έχω και την καλύτερη άποψη, μπορεί να είναι ο τόπος μου αλλά δεν μου έχει προσφέρει και τίποτα»!

Παρατηρώντας πλέον ως εξωτερικός παρατηρητής και μέλος μίας νέας κοινωνίας, η Αθανασία περιορίζει κάθε συναισθηματικό δεσμό για το τόπο καταγωγής της καθώς αντιλαμβάνεται τις δυσκολίες που ενυπάρχουν στο παλαιό σύστημα. Μέσα από το αίσθημα επιβίωσης αναγκάζεται να δει πραγματιστικά την απόφαση μετανάστευσης των γονιών της. Γενικά η πλειονότητα των συνεντευξιαζόμενων θίγει το αίσθημα αδιαφορίας που βίωσαν από πλευράς της χώρας καταγωγής τους, κάτι το οποίο επιδρά έντονα στην αποποίηση της αλβανικής τους ταυτότητας. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα λόγια της Ελένης, η οποία δηλώνει για την Αλβανία:

«Σαν χώρα που δεν αγαπάει τα παιδιά της και δεν δίνει ευκαιρίες, έχω μια αδιάφορη άποψη. Δεν τη σκέφτομαι την Αλβανία, μου είναι αδιάφορη».

Η αδιαφορία που εξέλαβε από το σύστημα της χώρας καταγωγής, δημιουργεί ανάλογα αισθήματα απόρριψης και αποστροφής για την Αλβανία. Η Ελένη αρνείται να οικειοποιηθεί την ταυτότητα μίας χώρας που δεν μεριμνά για την ανάπτυξη των μελών της κοινωνίας της. Απεναντίας οι ευκαιρίες ανάπτυξης που βρίσκει στο 'νέο έδαφος' δρουν καθοριστικά στην ταύτιση της με το νέο στοιχείο, προβαίνοντας σε συγκρίσεις και παραλληλισμούς μεταξύ της χώρας καταγωγής και της χώρας υποδοχής. Από την άλλη, η αφήγηση της Άντας που ακολουθεί, κρατά μία ουδέτερη στάση προβαίνοντας στην ανάδειξη στοιχείων παθογένειας που ενυπάρχουν στα συστήματα και των δύο χωρών. Συγκεκριμένα, για την άποψη που έχει γενικά για την Αλβανία αναφέρει:

«Όχι και την καλύτερη, γιατί είναι οι άνθρωποι που την κάνουν έτσι, δεν υπάρχει παιδεία, δεν υπάρχει κουλτούρα, εδώ δεν υπάρχει παιδεία στην Ελλάδα! Ο Αλβανός δεν θέλει να σε βλέπει καλύτερα από τον εαυτό του, μπορεί να σε βοηθήσει όταν είσαι χαμηλά αλλά… Μας έχουν βοηθήσει περισσότερο οι Έλληνες παρά οι Αλβανοί. Θέλω το καλό της Αλβανίας, να εξελιχθεί επιτέλους αλλά ως εκεί, είμαι εδώ»!

Το ζήτημα της έλλειψης κοινωνικής παιδείας και στα δύο συστήματα αποτελεί το βασικό τρόπο ανάγνωσης της πραγματικότητας για την Άντα. Περιγράφει νοοτροπίες που διατηρούνται στη συμπεριφορά των ομογενών της, οι οποίες δεν συνάδουν με το δικό της ιδεολογικό σύστημα αξιών. Παρά το γεγονός ότι δεν ταυτίζεται με τη νοοτροπία της κοινωνίας καταγωγής, επιθυμεί την ευημερία της χώρας εξαιτίας των ηθικών δεσμεύσεων που πιθανώς αισθάνεται για το τόπο γέννησης της. Ωστόσο η έκφραση «*αλλά ως εκεί, είμαι εδώ*» δίνει ένα ηχηρό μήνυμα διαχωρισμού από το παρελθόν και ότι πρεσβεύει τη χώρα καταγωγής, μετατοπίζοντας το βάρος στην πραγματικότητα που βιώνει εντός της νέας κοινωνίας και το μέλλον που η ίδια μπορεί να της προσφέρει.

Σημειώνεται ότι παρά τις αρνητικές δηλώσεις των μεταναστών για την χώρα προέλευσης, οι ίδιοι επιθυμούν την εξέλιξη της χώρα καταγωγής.

Από τις αφηγήσεις, διαπιστώνεται ένας υπερβολικά μικρός και ανύπαρκτος δια-εθνισμός στην οξεία κριτική της χώρας καταγωγής που απορρέει από τη συναισθηματική αποστασιοποίηση των συνεντευξιαζόμενων από αυτήν. Η αποστασιοποίηση αυτή θα μπορούσαμε ουσιαστικά να υποστηρίξουμε ότι οδηγεί στην αποξένωση των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς από την χώρα προέλευσης.

5.3 Ζητήματα ταυτότητας

Η ταυτότητα μετασχηματίζεται καθώς συγκροτείται μια αντίληψη του εαυτού, βασισμένη στην ένταξη του σε ένα ιστορικό συνεχές, από το παρελθόν (Αλβανία) στο παρόν (Ελλάδα), σε μια εξελικτική πορεία μεταναστευτικής εμπειρίας. Η ιδεολογική επικέντρωση στο παρόν (Ελλάδα) δε σημαίνει την πλήρη αδιαφορία για το παρελθόν (Αλβανία). Οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς υποστήριξαν ότι ο τρόπος ζωής, η νοοτροπία κτλ. της Ελλάδας τους ταιριάζει περισσότερο από αυτό της Αλβανίας, ωστόσο ομιλούν και τις δύο γλώσσες, επιθυμούν να διατηρήσουν και τα δύο ονόματα τους (βαφτιστικό, 'αλβανικό') και παρά την οικονομική κρίση που επικρατεί στην Ελλάδα οραματίζονται το μέλλον τους εδώ. Έτσι το παρόν αποκτά τη δική του βαρύτητα και δεν είναι αυτόνομο αλλά προσανατολισμένο στο μέλλον. Η ομάδα δημιουργεί στο παρόν της προϋποθέσεις για την ισχυρή της παρουσία στο τόπο εγκατάστασης.

Ο 'τόπος' είναι μια ισχυρή μεταφορά, μέσω της οποίας οι άνθρωποι μπορούν να κρίνουν, να αναστοχαστούν, να φανταστούν. Εικόνες του τόπου – ως στερεότυπα θέματα – εναλλάσσονται στο λόγο, δημιουργούν ταυτίσεις και διαφοροποιήσεις, αφήνοντας τη φαντασία των υποκειμένων (μεταναστών) να λειτουργήσει ως μέσο ενσωμάτωσης.

Ο Νίκος σημείωσε χαρακτηριστικά:

«…Την φανταζόμουν καλύτερη από την Αλβανία (την Ελλάδα) (μια καλύτερη ζωή). Δεν γνώριζα όμως πολλά πράγματα για την Ελλάδα…»

Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και το επόμενο απόσπασμα. Η Αθανασία αναφέρει:

«Την φανταζόμουν ότι δεν θα έχει καμία σχέση με την Αλβανία, ότι εδώ θα τα βρω όλα άφθονα, ότι θα είναι καθαρά, θα έχει ωραία σπίτια, μεγάλα, το είχα στο μυαλό μου σαν διακοπές, την φανταζόμουν πολύ ωραία. Είχε έρθει πρώτα ο θείος μου με τα ξαδέλφια μου εδώ και μας έλεγαν ότι ήταν καλά για 'αυτό την φανταζόμουν και έτσι ίσως».

Συμπληρώνει λέγοντας:

«…η γιαγιά μου απλώς είχε κάποιους συγγενής εδώ, είχε έρθει στην Ελλάδα αλλά δεν μου είχαν μιλήσει, δεν ήξερα ούτε την γλώσσα, γενικά τίποτα, απλά νόμιζα ότι θα πάω στον 'παράδεισο' δηλαδή καμία σχέση με την Αλβανία».

Εικόνες του τόπου – ως στερεότυπα θέματα – εναλλάσσονται στο λόγο, δημιουργούν ταυτίσεις και διαφοροποιήσεις, αφήνοντας τη φαντασία των υποκειμένων να λειτουργήσει ως

μέσο ενσωμάτωσης. Ο νέος 'τόπος' (Ελλάδα) για τους μετανάστες μοιάζει 'παράδεισος' πριν ακόμα εκείνοι μεταναστεύσουν, για άλλους είναι ένας άγνωστος προορισμός για τον οποίο γνωρίζουν ελάχιστα πράγματα, που σίγουρα όμως μοιάζει καλύτερος από τον τόπο αποστολής (Αλβανία). Η απάντηση της Αθανασίας δραματοποιεί τη σύγκριση των δύο τόπων (πριν ακόμα εκείνη έρθει σε επαφή με τον τόπο προορισμού - Ελλάδα) μεγαλώνοντας τη μεταξύ τους απόσταση. Η καθημερινή εμπειρία του νέου τόπου (Ελλάδας) συγκροτεί το πλαίσιο της σύγκρισης των δύο τόπων (Αλβανίας –Ελλάδας) μεγαλώνοντας τη μεταξύ τους απόσταση ακόμα περισσότερο.

Η Δήμητρα ανέφερε:

«…..Φανταζόμουν ότι όλοι οι πολίτες ήταν πλούσιοι και ότι βοηθούσαν πολύ τους μετανάστες. Όταν ερχόντουσαν οι συγγενείς μας που ζούσαν εδώ, στην Αλβανία, έφερναν πολλά πράγματα για αυτό ίσως είχα στο μυαλό μου ότι ήταν ωραία εδώ και καλύτερα από την Αλβανία».

Ο Rapport (1995) προσεγγίζει τις στερεοτυπικές απεικονίσεις των τόπων ως πολύ χρήσιμους γνωστικούς χάρτες που προσανατολίζουν τη δράση των υποκειμένων. Επιπλέον τα στερεότυπα αυτά κατασκευάζουν «χώρο» όπου τα υποκείμενα εντάσσονται, τοποθετούν εαυτούς, συγκροτούν ταυτότητες. Η Ελλάδα και η Αλβανία είναι οι δύο βασικοί για την εμπειρία των μεταναστών τόποι που κατασκευάζονται στη φαντασία ως στερεότυπα (Ελλάδα 'παράδεισος'- Αλβανία οπισθοδρόμηση, 'περίεργη νοοτροπία'), όπως αναφέρουν οι ίδιοι οι μετανάστες. Τα στερεότυπα συγκροτούν έναν κόσμο τον οποίο διασχίζουν με τη φαντασία τους, ταυτόχρονα ταυτίζονται με το ένα στερεότυπο, την Ελλάδα.

«Η Αλβανία πιστεύω ότι είναι μια παλιά Ελλάδα, έχει τις νοοτροπίες που είχαν οι Έλληνες παλιά, έχουνε πολλά κοινά. Οι άνθρωποι εκεί είναι πολύ πιο κλειστόμυαλοι π.χ. η νοοτροπία τους και η ιδεολογία τους είναι πιο οπισθοδρομική. Υπάρχουν ουσιαστικές διαφορές στην οικονομία και συνεχίζουν βαθιά στην παιδεία. Σε μια πόλη που δεν έχεις ζήσει - γνωρίσει δεν μπορείς να έχεις ουσιαστικά συναισθήματα, δεν είχα ποτέ δέσιμο ουσιαστικό με το Φιέρ». (Βίλμα)

Οι αρνητικές δηλώσεις για τον τόπο καταγωγής και το γεγονός ότι οι μετανάστες δεν επισκέπτονται τον τόπο (Αλβανία) τους ωστόσο δεν σημαίνει και την πλήρη αδιαφορία τους για την Αλβανία. Η νέα πραγματικότητα όμως που βιώνουν οι μετανάστες στον νέο τόπο μοιάζει να τους απομακρύνει από το παρελθόν. Ο νέος τόπος τους προσδίδει μια νέα ταυτότητα, η οποία μεταλλάσσει σταδιακά την ταυτότητα τους και τον τρόπο που ίδιοι την καθορίζουν.

Ουσιαστικά η διαμόρφωση της ταυτότητας των μεταναστών συντελείτε μεταξύ δύο τόπων, της χώρας καταγωγής και της χώρας υποδοχής, ανάμεσα στις οποίες αμφιταλαντεύονται «*η Αλβανία πιστεύω ότι είναι μια παλιά Ελλάδα*». Επίσης οι 'τόποι' κατηγοριοποιούνται και διαβαθμίζονται ανάλογα με το βαθμό που ανταποκρίνονται στις προσδοκίες των υποκειμένων. Στο παραπάνω απόσπασμα η Βίλμα αναφέρει «*υπάρχουν ουσιαστικές διαφορές στην οικονομία*». Το 'που' είναι καλύτερα να ζει κάποιος αποτελεί τον κεντρικό άξονα ενός λόγου που κατατάσσει ιεραρχικά τους 'τόπους'.

Ωστόσο ο μετανάστης βρίσκεται εγκλωβισμένος ανάμεσα στην κληρονομημένη ταυτότητα και στην επίκτητη ταυτότητα: η ταυτότητα καταγωγής είναι γέννημα του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο γεννήθηκε, η κοινωνική του ταυτότητα είναι προϊόν της κοινωνικής του διαδρομής (μεταναστευτικής εμπειρίας). Όπως σημειώνει ο Βερέμης, (2001, σελ. 18) η ταυτότητα κάθε ατόμου αποτελείται από επάλληλα στρώματα συνείδησης, νέα σχηματίζονται διαρκώς, ενώ παλαιότερα σκεπάζονται για να ξαναφανούν έπειτα από μια ιστορική δόνηση.

Εξετάζοντας το εμπειρικό υλικό θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι συντελείτε σταδιακά ο από-πολιτισμός (από την Αλβανία στην Ελλάδα) των μεταναστών, δηλαδή η απώλεια της κουλτούρας καταγωγής, σε επι-πολιτισμό στην απόκτηση μιας νέας κουλτούρας (χωράς υποδοχής). Ο επι-πολιτισμός επέρχεται φυσικά και αβίαστα για τους Αλβανούς μετανάστες δεύτερης γενιάς με την πάροδο του χρόνου και είναι μια διαδικασία έμμεσης μάθησης των αξιών, ιδεών, εννοιών που είναι διαθέσιμες στο περιβάλλοντα χώρο.

Ο επι-πολιτισμός αποτελεί ένα είδος προσαρμοστικής ικανότητας των ατόμων στο νέο πολιτισμικό περιβάλλον. Στην προσπάθεια αυτή της προσαρμογής (κοινωνικής, πολιτισμικής κτλ.) οι μετανάστες είτε θα αφομοιωθούν από τον πολιτισμό της μειονότητας είτε θα ενσωματωθούν στον κυρίαρχο πολιτισμό. Στην περίπτωση των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι συμβαίνει η δεύτερη εκδοχή κατά την οποία ο μετανάστης διατηρεί ορισμένα κεκτημένα χαρακτηριστικά όπως η γλώσσα και ταυτόχρονα δέχεται τις επιδράσεις της χώρας υποδοχής οδηγούμενος στο δια-πολιτισμό, δηλαδή στην απόκτηση ενός νέου πολιτιστικού κώδικα δίχως να έχει σημειωθεί απώλεια του παλιού.(Τοντόροφ, σελ.26) Είναι ένα ήδη κοινωνικοποιημένο άτομο που αναπροσαρμόζεται σε νέα δεδομένα και καταστάσεις, που υιοθετεί νέες στάσεις και αντιλήψεις. (Πυργιωτάκης, 1989)

Ο Gordon (1964) υποστηρίζει ότι τα μέλη των πολιτισμικών μειονοτήτων κατευθύνονται σιγά σιγά προς την αποδοχή της κουλτούρας της πλειονοτικής ομάδας. Η πορεία τους πραγματοποιείτε κατά μήκος ενός 'συνεχούς' το οποίο ξεκινά από την διατήρηση της δικής τους κουλτούρας και καταλήγει στην υιοθέτηση της κουλτούρας της πλειονοτικής ομάδας. Στο

μέσο αυτού βρίσκεται η υιοθέτηση και των δύο πολιτισμικών παραδόσεων (διπολιτισμός). Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό τα άτομα που υιοθετούν και τις δύο κουλτούρες διανύουν μια μεταβατική περίοδο και αν θέλουν να προσαρμοστούν επιτυχώς στο νέο περιβάλλον πρέπει να αφομοιωθούν στην νέα κουλτούρα.

Οι ομάδες γίνονται σημαντικές για τους ανθρώπους διότι τους παρέχουν την αίσθηση του ανήκειν και έναν τρόπο για να αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους, ωστόσο θα πρέπει τα άλλα μέλη της ομάδας, στην οποία το άτομο επιδιώκει να ενταχθεί να τον αναγνωρίσουν ως έναν από αυτά. Χαρακτηριστική είναι η απάντηση της Ιωάννας:

«Πιστεύω ότι είμαι μια ιδιαίτερη περίπτωση ατόμου γιατί ουσιαστικά ήμασταν και από εκεί Έλληνες, ήμαστε και εδώ Έλληνες, αλλά από εκεί (Αλβανία) υπήρχε ένας μικρός διαχωρισμός από τους Αλβανούς προς εμάς και εδώ πάλι το ίδιο. Είμαστε μια μειονότητα που απλά δεν έχουμε όνομα. Νιώθω ότι με την Αλβανία με συνδέει μόνο η πόλη μου, δεν με συνδέει η γλώσσα, η σημαία κτλ. δεν νιώθω κάτι άλλο, κάποιο συναίσθημα για την Αλβανία. Δεν νιώθω ούτε Ελληνίδα ούτε Αλβανίδα, νιώθω Βορειοηπειρώτισσα (μια ελληνική μειονότητα στην Αλβανία). Με την Αλβανία με συνδέει μόνο ο τόπος, το χώμα, δεν έχει να κάνει με τα πιστεύω. Νιώθω Ελληνίδα, αλλά επειδή νιώθω αδικημένη από τους Έλληνες (δεν σε αποδέχεται η Ελλάδα, το κράτος δεν έχει αποδεχτεί - αναγνωρίσει την μειονότητα αυτή της Αλβανίας όπως θα έπρεπε, τους Βορειοηπειρώτες, δεν έχουν κάποιο συμφέρον γι' αυτό) προτιμώ να είμαι Βορειοηπειρώτισσα που είναι κάτι ξεχωριστό. Ξεχωριστό από την Ελλάδα, ξεχωριστό από την Αλβανία».

Στην ουσία η Ιωάννα αισθάνεται ότι δεν ανήκει σε καμία 'ομάδα' αφού τόσο η Ελλάδα όσο και η Αλβανία δεν την 'αναγνωρίζουν', χαρακτηριστικά λέει «*..προτιμώ να είμαι Βορειοηπειρώτισσα που είναι κάτι ξεχωριστό. Ξεχωριστό από την Ελλάδα, ξεχωριστό από την Αλβανία*».

Στο ίδιο πλαίσιο κυμαίνεται και η στάση της Βίλμας η οποία σχολιάζει:

«Σκέφτομαι ότι θα μπορούσα να είμαι στην χώρα μου, να αντιμετώπιζα κάποιες δυσκολίες,…το να αντιμετωπίσω όμως καθημερινά ανθρώπους και να έχω στο μυαλό μου σαν δεύτερη σκέψη, ότι μπορεί να μην με θέλουν λόγω της καταγωγής μου… θα έλεγα ότι ούτως ή άλλως υπάρχουν δυσκολίες.. άρα τουλάχιστον να ήμουν στην πατρίδα μου. Δεν το έχω αντιμετωπίσει προσωπικά, αλλά το βλέπω καθημερινά. Και στην Ελλάδα που έχω 23 χρόνια, όσα χρόνια και να περάσουν θα είμαι μια ξένη και στην Αλβανία όταν πάω διακοπές σαν ξένη με αντιμετωπίζουν, είναι λες και δεν έχω πατρίδα. Γι' αυτό δεν θα ήθελα να είχα φύγει από την Αλβανία, για να νιώθω ότι

ανήκω κάπου. Εγώ νιώθω ότι ανήκω εδώ (Ελλάδα) το θέμα είναι όμως πως σε αντιμετωπίζουν, πως σε δέχονται οι άλλοι».

Η αίσθηση του ανήκειν για τους ανθρώπους σε μια ομάδα είναι σημαντική, διότι τους παρέχει έναν τρόπο για να αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους. Δεν θα πρέπει όμως να θεωρούμε ότι οι άνθρωποι οι οποίοι βρίσκονται σε ένα καινούργιο πολιτισμικό περιβάλλον είναι πλήρως ελεύθεροι όσον αφορά την επιλογή να εγκαταλείψουν την πολιτισμική τους ταυτότητα. Πολλοί παράγοντες επηρεάζουν τα μονοπάτια επιπολιτισμοποίησης που οι άνθρωποι ακολουθούν, ένας από αυτούς είναι και οι πρακτικές πολιτικές που θέτουν σε εφαρμογή οι κυβερνήσεις. Είναι προφανές ότι μέχρι προσφάτως η ελληνική πολιτεία συνέχιζε να βλέπει το ζήτημα της ιθαγένειας μέσα από το πρίσμα της «εθνικής συνοχής» φοβούμενη ότι οι μαζικές αιτήσεις θα οδηγούσαν σε κοινωνική σύγκρουση και ένταση (Grossman, 2004), όπως παρατηρήσαμε στο τρίτο κεφάλαιο. Η μη απόδοση ιθαγένειας από την ελληνική πολιτεία στους μετανάστες δεύτερης γενιάς δημιουργεί την αίσθηση απόρριψης από το κράτος και εν γένει από την κοινωνία, γεγονός που εν τέλει επηρεάζει την αφήγηση του «ανήκειν».

Ως προς την ταυτότητα (αν νιώθουν Έλληνες ή Αλβανοί) όλοι οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς υποστήριξαν ότι δεν νιώθουν ξεκάθαρα ένα από τα δύο. Χαρακτηριστική είναι η απάντηση της Γανιέλας:

«Δεν νιώθω ούτε Ελληνίδα, ούτε Αλβανίδα. Πιστεύω νιώθω 'κάτι' ανάμεσα στα δύο, 'κάτι' ανάμεσα σε αυτά τα δύο! Είναι σαν μια μάνα, μια μάνα που με γέννησε και μια που με μεγάλωσε. Για να καταλάβεις όταν πάω στην Αλβανία και ακούω κάτι αρνητικό για την Ελλάδα τσατίζομαι και όταν είμαι εδώ και ακούω κάτι για την Αλβανία με πονάει το ίδιο. Όταν ήρθα στην Ελλάδα δεν ήξερα καν ότι υπήρχανε 'πατρίδες', ότι υπήρχαν άλλες χώρες πέρα από την Αλβανία έλεγα ένας πλανήτης υπάρχει».

Η τοποθέτηση της ακολουθεί ένα παραλληλισμό για την ακριβή έκφραση της θέσης που κατέχουν οι δύο χώρες για εκείνην. Διαμοιράζει την εστίαση της ισάξια καθώς στην πρώτη ενυπάρχουν ηθικές δεσμεύσεις, ένας άρρηκτος δεσμός εξαιτίας του τόπου καταγωγής και από την άλλη η κοινωνική της ανάπτυξη σε μία χώρα που της προσφέρει περισσότερες ευκαιρίες για να ευημερήσει, δημιουργεί αναμφίβολα ένα δυνατό δεσμό που μπορεί να παρομοιαστεί με τη φροντίδα μίας θετής μητέρας.

Μερικοί από αυτούς προσδιόρισαν την «ταυτότητα» τους προς την «ελληνική» περισσότερο από ότι «αλβανική». Τέτοια αναφορά αποτελεί το απόσπασμα από την διήγηση της Νατάσας:

«Νιώθω περισσότερο Ελληνίδα, τα περισσότερα χρόνια της ζωής μου τα έχω ζήσει εδώ, η γλώσσα που ξέρω να μιλάω σαν μητρική είναι η ελληνική, η ιστορία που έχω μάθει είναι η ελληνική, το σχολείο και πανεπιστήμιο που έχω πάει είναι ελληνικό, οι άνθρωποι με τους οποίους συναναστρέφομαι είναι Έλληνες, η καταγωγή μου είναι αλβανική, το τι νιώθω με το τι ισχύει έχει μεγάλη διαφορά. Καμία ταυτότητα δεν καθορίζει αυτό που νιώθω ή που θα νιώσω ως ταυτότητα για μένα, δεν χρειάζομαι επιβεβαίωση για αυτό που νιώθω από μια ταυτότητα. Πολύ πιθανόν η ταυτότητα που νιώθει κάποιος να μεταβάλλεται με τον τόπο που ζει ή θα μπορούσε να ζήσει. Είναι άλλο η καταγωγή, άλλο το τι νιώθει κάποιος και άλλο η ταυτότητα κατά την άποψη μου. Η ελληνική ταυτότητα είναι απλώς ένα εργαλείο που θα μου διευκολύνει την ζωή».

Γίνεται κατανοητό ότι οι μετανάστες δεύτερης γενιάς εμπλέκονται σε μια διαρκή αναζήτηση του «ανήκειν» στην προσπάθεια να ξεπεράσουν την αναποφασιστικότητα της ταυτότητας τους, ωστόσο το γεγονός απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας δεν αποτελεί για αυτούς καθοριστικό παράγοντα προσδιορισμού της ταυτότητας τους, κάτι το οποίο συμπεραίνεται και από την αφήγηση της Νατάσας. Οι περισσότεροι όπως έχει επισημανθεί και σε προηγούμενο κεφάλαιο, ανέφεραν ότι επιθυμούν να αποκτήσουν την ελληνική ιθαγένεια για πρακτικούς λόγους διευκόλυνσης τους. Παρακάτω η Ελένη σημειώνει ότι μέσα από την δική της κοινωνική διαδρομή ταυτίζεται περισσότερο με την κληρονομημένη ταυτότητα της κοινωνίας υποδοχής και γι' αυτό αισθάνεται περισσότερο Ελληνίδα.

«Ελληνίδα, στο πώς νιώθω και στο πως σκέφτομαι νιώθω Ελληνίδα, σε καμία περίπτωση Αλβανίδα. Η καταγωγή μου δεν έχει αλλάξει, αλλά το γεγονός ότι θα αποκτήσω ελληνική ιθαγένεια με χαροποιεί ιδιαίτερα (τη θεωρώ δεδομένη εφόσον έχω μεγαλώσει εδώ). Έχω μεγαλώσει εδώ, έχω πάει σχολείο εδώ, έχω αποκτήσει περισσότερο την ελληνική νοοτροπία από την αλβανική. Την αγαπάω την Ελλάδα την βλέπω ως δεύτερη πατρίδα μου, μη σου πω ως πρώτη!» (Ελένη, 27 χρονών)

Ορισμένοι εκ των συνεντευξιαζόμενων διατηρούν μία πιο ουδέτερη στάση αναφορικά με τον προσδιορισμό της ταυτότητας τους. Χαρακτηριστικά η Βίλμα θεωρεί ότι η επίδραση της κληρονομημένης ταυτότητας (χώρα καταγωγής) ενυπάρχουν και συνθέτουν ακόμη την προσωπικότητα της, δεχόμενη φυσικά και την σημαντική αλληλεπίδραση του 'νέου' στοιχείου.

«Πιστεύω ότι πιο πολύ νιώθω σαν Ελληνίδα, έχω κάποια χαρακτηριστικά στοιχεία από την Αλβανία που μου τα έχουν περάσει οι γονείς μου, γιατί τα πάντα ξεκινάνε από την οικογένεια. Νιώθω πιο πολύ Ελληνίδα γιατί ζω εδώ 23 χρόνια, αλλά δεν νιώθω ξεκάθαρα Ελληνίδα. Ο τόπος

επηρεάζει την προσωπικότητα, τον χαρακτήρα, την κουλτούρα ενός ανθρώπου. Αλλιώς είναι στην Μεσόγειο, αλλιώς είναι στην Ασία, αλλά αυτή η διαφορετικότητα είναι και το ωραίο που σε κάνει να θες να γνωρίσεις και άλλους τόπους και άλλους λαούς. Κατάγομαι από αλλού απλώς δεν τον έχω γνωρίσει αυτόν τον τόπο (Αλβανία) άρα… Υπάρχουν φορές που σκέφτομαι ότι δεν ανήκω ούτε εδώ, ούτε εκεί διότι και εδώ και εκεί μπορεί να με θεωρούν ξένη».

Άλλοι εκθέτουν μία πιο ακραία στάση έναντι της ταυτότητας καταγωγής. Συγκεκριμένα η Άντα αποποιείται κάθε ταύτιση με ότι πρεσβεύει την Αλβανία. Η μη ικανοποίηση των προσδοκιών των υποκειμένων δρα ανασταλτικά και αποτρεπτικά στην αποδοχή και διατήρηση της στην νέα κοινωνία.

«Τείνω στο Ελληνίδα και στο κάτι άλλο, στο Αλβανίδα καθόλου. Δεν έχω ιδιαίτερα βιώματα από την Αλβανία, δεν μου πολύ αρέσει και η νοοτροπία της Αλβανίας. Ο τρόπος ζωής της Ελλάδας μου ταιριάζει περισσότερο. Νιώθω καλά εδώ που είμαι, ο πλανήτης δεν ανήκει σε έναν, ανήκει σε όλους, εκεί που είμαι καλά, από εκεί είμαι, το ότι γεννήθηκα κάπου δεν σημαίνει κάτι. Δεν κρύβω τίποτα αλλά αν με ρωτήσεις προτιμώ να είμαι Ελληνίδα, εδώ ζω, τα ελληνικά τα ξέρω καλύτερα, τελείωσα ελληνικό σχολείο, σπίτι στην Ελλάδα έχω, γιατί να νιώθω κάτι άλλο. Βάσει των βιωμάτων μου, σου απαντώ».

Τέλος, πολλές από τις απαντήσεις των συνεντευξιαζόμενων συγκλίνουν σε μία άλλη εκδοχή η οποία είναι ευρύτερη των προηγούμενων και δεν ταυτίζεται απόλυτα ούτε με την ταυτότητα καταγωγής αλλά ούτε και με εκείνης της χώρας υποδοχής. Τα μερικώς αφομοιωμένα μέλη της νέας κοινωνίας (μετανάστες) δέχονται σε μεγάλο βαθμό την επίδραση της ταυτότητας της νέας κοινωνίας, η οποία τους μεταλλάσσει σε ένα νέο κοινωνικό παράγωγο που δεν μπορεί να υιοθετήσει πλήρως καμία από τις δύο ταυτότητες. Η μεν κοινωνία υποδοχής δεν επιθυμεί την πλήρη αποδοχή τους για την διατήρηση μίας εθνικής συνοχής, ενώ η δε χώρα καταγωγής αντιλαμβάνεται τις νέες 'κοινωνικές προσμίξεις' που έχουν συντελεστεί κατά την παραμονή των υποκειμένων σε ένα διαφορετικό κοινωνικό πλαίσιο από το δικό τους, δηλαδή σε μία νέα κοινωνία. Έτσι, οι μετανάστες βρίσκονται στο μεταίχμιο μεταξύ αντίρροπων δυνάμεων που αδυνατούν να αναγνωρίσουν το υποκείμενο – μετανάστη ως δικό τους. Ωστόσο και οι ίδιοι μετανάστες από την πλευρά τους δυσκολεύονται να ταυτιστούν με το παλιό, όταν η επίδραση τους με το νέο έχει αλλάξει ανεπίστρεπτα την κοινωνική τους ταυτότητα. Η απουσία μίας κοινωνίας στην οποία οι μετανάστες αισθάνονται αποδεκτοί, αλλά και αντίστροφα, που οι ίδιοι να αισθάνονται ότι ταυτίζονται, δημιουργεί την ανάγκη ενός τρίτου 'τόπου', ευρύτερου από τους άλλους δύο. Αυτός ο τόπος δεν ενέχει κανένα κλειστό νοηματικό χώρο εθνικής αφήγησης,

τους περιλαμβάνει όλους και δεν απορρίπτει κανένα. Όλες οι κοινωνικές κατασκευές μίας εθνοτικής ομάδας καταλύονται εντός αυτού του τρίτου τόπου, διότι ακόμη και ο όρος του έθνους καταλύεται εντός αυτής. Οι μετανάστες κάνουν επίκληση στην πιο πρωτόλεια κοινωνική σύνθεση, απλώς είναι άνθρωποι αυτού του κόσμου.

Ο Νίκος λέει χαρακτηριστικά:

«Νιώθω μετανάστης, πηγαίνω στην Αλβανία και είμαι ξένος, έρχομαι στην Ελλάδα και είμαι ξένος! Για την ακρίβεια νιώθω Άνθρωπος και για αυτό δεν πιστεύω σε χώρες, νιώθω απλώς ότι είμαι από αυτόν τον πλανήτη, απλώς άνθρωπος χωρίς ταμπέλες. Με την λέξη άνθρωπος εννοώ ισότητα. Οι χώρες και οι καταγωγές αλλά και οι θρησκείες δημιουργούν ανισότητες, πολέμους , κρίσεις κτλ. μεταξύ των ανθρώπων διότι οι ταυτότητες σε καθορίζουν από την στιγμή που γεννιέσαι, καθορίζουν τα δικαιώματά σου. Θα προτιμούσα να μην υπήρχαν χώρες και σύνορα, να ήταν όλοι ίδιοι και ίσοι».

Στο ίδιο αφηγηματικό πλαίσιο ακολουθεί και το απόσπασμα από την αφήγηση της Αθανασίας:

«Το έχω σκεφτεί πολλές φορές αυτό, δεν αισθάνομαι ούτε Ελληνίδα ούτε Αλβανίδα, νιώθω ότι δεν έχω καμία πατρίδα, ελεύθερη - μετανάστης! Στην Αλβανία γεννήθηκα, έζησα λίγα χρόνια εκεί και ήρθα σε έναν άλλο τόπο (Ελλάδα). Από την Αλβανία δεν 'αποκόμισα' τίποτα άλλο, δεν έχω προσωπικά βιώματα από εκεί απλώς άκουγα πράγματα για την Αλβανία. Άρα δεν την αισθάνομαι την Αλβανία ξεκάθαρα πατρίδα μου, δεν μου έχει προσφέρει τίποτα. Από την άλλη δεν έχω γεννηθεί στην Ελλάδα απλά έχω ζήσει και έχω πάρει όλα τα βιώματα μου εδώ οπότε δεν μπορώ να αισθανθώ Ελληνίδα. Έχω μίση νοοτροπία ελληνική και μίση αλβανική διότι έχω τα βιώματα της μετανάστευσης μέσα μου. Δεν μπορώ να αισθανθώ ότι είμαι από κάποια χώρα. Είμαι από την Αλβανία αλλά δεν μπορείς να με πεις και Αλβανίδα, είμαι μόνο και μόνο επειδή έχω γεννηθεί εκεί, όχι ότι έχω ζήσει και έχω την νοοτροπία της. Μου είναι αδιάφορη η ερώτηση αυτή αν το καλό σκεφτώ, (Ελληνίδα ή Αλβανίδα) δεν είναι κάτι που με απασχολεί ιδιαίτερα μέσα μου και ούτε με κρατάει σε κάτι πίσω. Όπου και να ζούσα θα είμαι αυτή που είμαι. Όταν είσαι μετανάστης αισθάνεσαι ελεύθερος, χωρίς καμία ταυτότητα (εθνική), δεν υπερασπίζεσαι κανέναν, ούτε Αλβανούς, ούτε Έλληνες».

Ακολουθεί παρόμοια αφηγηματική τοποθέτηση από τη Δήμητρα:

«Νιώθω απλώς Άνθρωπος! Μπορεί την Ελλάδα να την αγαπώ πιο πολύ από την Αλβανία (παρά το γεγονός ότι είμαι από την Αλβανία) αλλά αυτό δεν θα με έκανε να νιώθω Ελληνίδα. Για

να καταλάβεις αν γινόταν πόλεμος δεν θα σκότωνα έναν άνθρωπο στο όνομα της Ελλάδας ή της Αλβανίας. Δεν έχω πατρίδα, ζω σε αυτόν τον πλανήτη, κανονικά δεν θα έπρεπε να υπάρχουν σύνορα. Πιστεύω ότι οι άνθρωποι δεν έχουν καταλάβει και δεν αντιλαμβάνονται σωστά τις διαφορετικές γλώσσες, χώρες, θρησκείες κτλ. που υπάρχουν στον πλανήτη μας. Τα χαρακτηριστικά αυτά πρέπει να αντιμετωπίζονται ως στοιχεία που μας προσδίδουν μια ιδιαιτερότητα, διαφορετικότητα, η οποία μας κάνει μοναδικούς όχι όμως και καλύτερους από τους άλλους. Η διαφορετικότητα μεταξύ των ανθρώπων η οποία μπορεί να είναι η καταγωγή, η γλώσσα, το χρώμα, η θρησκεία κοκ έχει χρησιμοποιηθεί ανέκαθεν πιστεύω ως σημείο και αφορμή σύγκρουσης μεταξύ των ανθρώπων παρά ως αιτία συμφιλίωσης μεταξύ τους. Ο μετανάστης πιστεύω είναι περισσότερο Άνθρωπος από τους άλλους. Διότι μπορεί να γνωρίσει κατά την διάρκεια της ζωής του διαφορετικές χώρες χωρίς στην ουσία να δεθεί με αυτές ιδιαίτερα ώστε να πάρει και τις προ καταληπτικές σκέψεις που ενδέχεται να έχει ένας μόνιμος κάτοικος μιας χώρας».

Συμπληρώνει λέγοντας:

«Όταν με ρωτάνε από που είμαι δεν ξέρω τι να τους πω…από που είναι κάποιος... όταν άλλου έχεις γεννηθεί.. αλλού έχεις ζήσει.. αλλού έχεις μεγαλώσει… και δεν ξέρεις καν που θα καταλήξεις να ζεις για το υπόλοιπο της ζωής σου». (Δήμητρα, 27 χρόνων)

Η μετανάστευση φέρνει αντιμέτωπους τους μετανάστες με το ζήτημα της 'ταυτότητας' καθώς οικεία σχήματα πρόσληψης του εαυτού υποχωρούν και στη θέση τους εισχωρούν νέες παραστάσεις και συμβολισμοί (Geschiere & Meyer 1998:609). Το ερώτημα 'ποιος είμαι' εκφράζει μια τέτοια ρήξη των οικείων σχημάτων σε ατομικό επίπεδο και μια κρίση 'ταυτότητας'.

Η ταυτότητα είναι ένα θέμα το οποίο αποκτά εξαιρετικά μεγάλη σημασία στο πλαίσιο των πολυπολιτισμικών κοινωνιών. Όπως υποστηρίζει ο Schonpflug (1997), η επιπολιτισμοποίηση μπορεί να θεωρηθεί μια διαδικασία ατομικής ανάπτυξης η οποία προκαλείται από τη μετανάστευση και κατά την οποία διαμορφώνονται οι ταυτότητες (εθνική, εθνοτική κτλ.). Κατά την διαδικασία αυτή συντελέστηκαν πολλές αναδιαμορφώσεις οι οποίες περιόρισαν στοιχεία της κληρονομημένης ταυτότητας των μεταναστών ενώ παράλληλα συνέβαλαν στον ενστερνισμό στοιχείων της κοινωνίας υποδοχής, αλλοιώνοντας εν γένει το τρόπο που προσδιόριζαν οι ίδιοι τους Εαυτούς. Η αφήγηση του 'ανήκειν' για τους Αλβανούς μετανάστες δεύτερης γενιάς παρουσιάζει μια πολύεπίπεδη διάσταση της ταυτότητας. Σε ένα αφαιρετικό επίπεδο της 'έννοιας εθνική ταυτότητα', η αφήγηση οδηγείται στην κοσμοπολίτικη ταυτότητα,

η οποία δεν ενέχει κανένα κλειστό νοηματικό χώρο εθνικής αφήγησης (είμαι Άνθρωπος του κόσμου). Από την άλλη, η ελληνική ταυτότητα εκφράζεται κατασκευάζοντας δύο υπο-ταυτότητες, την βιωματική ατομική ταυτότητα και την μη αναγνωρίσιμη νέα ελληνική ταυτότητα.

5.4 Ιστορίες μη κινητικότητας παρά την κρίση - Μέλλον

Η οικονομική κρίση το 2008, η οποία έγινε περισσότερο ορατή το 2009 στην Ελλάδα δεν άφησε ανεπηρέαστο τον μεταναστευτικό πληθυσμό. Από το 2010 έως το 2012 λιγότερες άδειες παραμονής ανανεώθηκαν, ενώ η ανεργία και η μερική απασχόληση μεταναστών από τρίτες χώρες αυξήθηκε ξεπερνώντας και αυτή των γηγενών για πρώτη φορά (Τριανταφυλλίδου, 2012). Η κρίση έπληξε σοβαρά τον κατασκευαστικό τομέα στον οποίο απασχολούνταν η πλειοψηφία των μεταναστών. Από την άλλη οι ελληνικές οικογένειες μείωσαν τα έξοδα τους με αποτέλεσμα πολλές γυναίκες μετανάστριες που εργάζονταν ως οικιακοί βοηθοί να μείνουν άνεργες. Για πολλούς από αυτούς τους μετανάστες η ανεργία επέφερε και την παράνομη διαμονή τους στην χώρα γεγονός που πολλούς από αυτούς τους ανάγκασαν να γυρίσουν πίσω στην Αλβανία πριν ξοδέψουν όλες τις οικονομίες τους.

Τις απόψεις τους για την κρίση εξέφρασαν οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς, καθώς το αίσθημα ανασφάλειας για το μέλλον τους λόγω της οικονομικής κρίσης είναι γεγονός. Η κρίση έχει επηρεάσει τη ζωή και τα σχέδια τους για το μέλλον, αλλά εκείνοι εξακολουθούν να θέλουν να παραμείνουν στην Ελλάδα. Το αίσθημα της ανασφάλειας αποτυπώνεται στην αφήγηση της Γανιέλας.

«Τότε είχαν όλοι δουλειές, δεν υπήρχε άγχος, είχαμε όνειρα ότι θα σπουδάσουμε και θα κάνουμε κάτι. Τώρα είναι όλα διαφορετικά δεν πίστευα ότι θα τελειώσω το πανεπιστήμιο σε εποχή κρίσης. Πλέον στέλνουμε 200 βιογραφικά και δεν μας προσλαμβάνει κανείς για δουλειά».

Ενώ ο Νίκος, 29 χρονών αναφέρει:

«…. Όταν πρωτοήρθα στην Ελλάδα είδα την διαφορά που είχε από την Αλβανία, ήταν μια ευρωπαϊκή χώρα και τώρα είναι σαν την Αλβανία περίπου. Η κατάσταση είναι δύσκολη και στις δυο αυτές χώρες αλλά με ενδιαφέρει περισσότερο η χώρα, η πόλη, η κοινωνία που ζω, δεν έχει σημασία από πού είμαι. Θα έλεγα ότι με ενδιαφέρει περισσότερο η Ελλάδα από ότι η Αλβανία αφού εδώ ζω. Εάν η κατάσταση γινόταν καλύτερη στην Αλβανία θα πήγαινα εκεί».

Από τις παραπάνω αφηγήσεις συμπεραίνουμε ότι η οικονομική κρίση αναδεικνύει προβληματισμούς για την δεύτερη γενιά, η οποία συσχετίζεται άμεσα με τη μελλοντική τους κινητικότητα. Η πλειονότητα των μεταναστών εκφράζουν τη δεκτικότητα τους για αποχώρηση από τη χώρα υποδοχής σε περίπτωση που οι συνθήκες διαβίωσης δυσχεράνουν σε τέτοιο βαθμό ώστε η επιβίωση τους δεν είναι εφικτή. Σημειώνουν ωστόσο ότι εξαιτίας της σύνδεσης που αισθάνονται για τη χώρα λόγω της κοινωνικής τους διαδρομής στη νέα κοινωνία, θα προέβαιναν σε μία τέτοια κίνηση υπό συνθήκες πλήρης αδυναμίας αυτοσυντήρησης. Παρακάτω η Ιωάννα αφηγείται:

«..θα ήθελα να ζώ εδώ, το να γυρίσω στην Αλβανία δεν μου έχει περάσει καν από το μυαλό. Το να μεταναστεύσω σε άλλη χώρα το έχω σκεφτεί αλλά δεν θα μπορούσα να φύγω έτσι εύκολα, δεν το θεωρώ όμως και απίθανο».

ενώ η Ελένη, 27 χρονών από το Μπεράτ λέει χαρακτηριστικά:

«Όταν πρωτοήρθα όλα ήταν μια χαρά, οικονομικά εννοώ, μας πρόσφερε αρκετά πράγματα που εμείς είχαμε στερηθεί, πιο πολύ υλικά αγαθά. Τώρα απλώς στεναχωριέμαι που επικρατεί αυτή η κατάσταση. Ακόμα όμως και τώρα στην Ελλάδα μπορώ να ζήσω, μου αρέσει η νοοτροπία εδώ. Δεν μου είναι αδιάφορη η Ελλάδα, διότι ζω εδώ, τη συμπονάω».

Το αίσθημα του 'ανήκειν' δρα ως συγκολλητικό στοιχείο με την κοινωνία υποδοχής σε δύσκολες οικονομικές διαδρομές. Η ταύτιση με τη χώρα που τους προσέφερε ευκαιρίες ευημερίας λειτουργεί ανταποδοτικά, διατηρώντας αισθήματα συμπαράστασης και συμπόνιας απέναντι στην κοινωνία που τους επέτρεψε την παραμονή τους όταν και οι ίδιοι την είχαν ανάγκη. Μία σχέση γονιού με παιδί εκτυλίσσεται μέσα από την αφήγηση της Ελένης, η οποία συνειδητοποιεί ότι η ένταξη της στη νέα κοινωνία της επέτρεψε να συμμετέχει σε ένα νέο πεδίο προσωπικής ανάπτυξης. Κατανοεί την 'στήριξη' που δέχθηκε από τη χώρα υποδοχής, όπως θα λάμβανε στήριξη από ένα γονιό σε περίπτωση μίας δύσκολης συνθήκης. Μετά τη ολοκλήρωση της δικής της προσωπικής ανάπτυξης, οι ρόλοι αντιστρέφονται και το 'οικονομικό γήρας' της κοινωνίας υποδοχής προκαλεί ένα αίσθημα ανταπόδοσης το οποίο θα μπορούσε να παραλληλιστεί με την ενστικτώδη υποχρέωση συμπαράστασης και φροντίδας που αισθάνεται ένα παιδί για το γονιό του, όταν εκείνος εισέρχεται στο στάδιο γήρατος.

Παρόμοια τοποθετείται και η Νατάσα, η οποία σχολιάζει:

«Όσο περνάνε τα χρόνια δένομαι πιο πολύ με την Ελλάδα αν και διανύουμε εποχή κρίσης, δύσκολα είναι για όλους μας. Όταν πρωτοήρθα ήμουν μικρή, η συνθήκες δεν ήταν ίδιες με τις

τωρινές, είμαι όμως κομμάτι της χώρας και επειδή διανύουμε εποχή κρίσης δεν πάει να πει ότι θα φύγω να γλιτώσω από την κρίση αυτή, θα επιδιώξω για ότι καλύτερο. Ο λόγος που θα σκεφτόμουν να φύγω είναι η δουλειά, άμα δεν μπορέσω να ζήσω αξιοπρεπώς, ναι θα φύγω. Δεν έχει αλλάξει κάτι μέσα μου επειδή η Ελλάδα έχει μπει σε μια κρίση».

Παρά την οικονομική κρίση που επικρατεί στην Ελλάδα η πλειοψηφία των ερωτώμενων ανέφερε ότι δεν επιθυμεί να επιστρέψει στην Αλβανία αλλά ούτε και να μεταναστεύσει σε άλλη χώρα. 'Ιδανικά' ανέφεραν ότι επιθυμούν την παραμονή τους στην Ελλάδα.

Χαρακτηριστική είναι η απάντηση του Αργιάν 28 χρονών:

«Ιδανικά θα ήθελα να ζήσω τον χειμώνα σε μια 'αναπτυγμένη χώρα' που θα μου προσφέρει υπηρεσίες, δουλειά, κράτος πρόνοιας κτλ. και το καλοκαίρι να ζω στην Ελλάδα. Αν είχα μια καλή δουλειά δεν νομίζω ότι θα σκεφτόμουν να φύγω από την Ελλάδα, αλλά θα ήθελα να κάνω πολλά ταξίδια».

Η αφήγηση του Αργιάν διατυπώνει την ανασφάλεια της επαγγελματικής του αποκατάστασης στη χώρα υποδοχής αλλά επισημαίνει ωστόσο την επιθυμία της παραμονής του στην Ελλάδα. Οι ήδη περιορισμένες θέσεις εργασίας για τους μετανάστες μειώθηκαν σημαντικά με την έλευση της οικονομικής κρίσης ξεκινώντας ένα νέο κύκλο ενδεχόμενης μετανάστευσης για τους μετανάστες δεύτερης γενιάς οι οποίοι καλούνται να λάβουν σημαντικές αποφάσεις για το μετέπειτα της ζωής τους.

Στο ίδιο αφηγηματικό πλαίσιο η Γανιέλα αναφέρει:

«Ιδανικά θα ήθελα να μείνω στην Ελλάδα, να έχω μια καλή δουλειά, να έχω ένα δικό μου σπίτι, να μην πληρώνω ενοίκιο και να έχω τους φίλους μου κοντά. Δεν θα ήθελα να φύγω σε άλλη χώρα, δεν θα ήθελα να ξαναζήσω μετανάστευση, να αποχωριστώ τη μητέρα μου όπως έκανε εκείνη με την γιαγιά μου. Αν όμως τα πράγματα συνεχίσουν έτσι θα προτιμούσα να πάω σε άλλη χώρα, όχι στην Αλβανία, γιατί και στην Αλβανία είμαι ξένη».

Ιδανικά οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς οραματίζονται το μέλλον τους στην Ελλάδα, με την προϋπόθεση όμως, όπως ανέφεραν, *«να έχουν μια καλή δουλειά».* Ο δισταγμός τους αναφορικά με την ενδεχόμενη αποχώρηση τους από την Ελλάδα ενέχει το στοιχείο της συναισθηματικής σύνδεσης με οικεία πρόσωπα που έχουν γνωρίσει και αναπτύξει σχέσεις στη χώρα υποδοχής ενώ σε δεύτερο επίπεδο προσπαθούν να αποφύγουν ένα νέο κύκλο μετανάστευσης, βιώνοντας για δεύτερη φορά αποχωρισμούς από πρόσωπα του στενού οικογενειακού περιβάλλοντος. Ωστόσο, σημείο αναφοράς στη διήγηση της Γιανέλας αποτελεί

η άρνηση της να επιστρέψει στη χώρα καταγωγής καθώς όπως η ίδια επισημαίνει, με την επιστροφή της εκεί θα αισθάνεται ξένη, πιο ξένη από ότι αν πήγαινε σε οποιαδήποτε άλλη χώρα. Όπως έχει σχολιαστεί και σε προηγούμενο υποκεφάλαιο η αφομοίωση των παιδιών από τη νέα κοινωνία έχει συντελέσει σε μία διαδικασία σταδιακής αναδιαμόρφωσης της κληρονομημένης ταυτότητας, η οποία προσεγγίζει περισσότερο την ταυτότητα της χώρας υποδοχής. Αν και δεν μπορούν να την συλλάβουν πλήρως, όπως ο γηγενής, εξαιτίας των εμποδίων που ορθώνει το πολιτικό σύστημα του κράτους στην Ελλάδα. Οι πολιτικές αντιστάσεις που συναντούν οι μετανάστες της δεύτερης γενιάς, συμβάλλουν τελικώς στην καθυστερούμενη αφομοίωση της ταυτότητας της χώρας υποδοχής από εκείνους. Αυτό έχει ως συνέπεια τη σημαντική απομάκρυνση από την ταυτότητα της χώρας καταγωγής τους, η οποία προκαλεί εν συνεχεία την αμφίδρομη άρνηση για επανένωση τόσο των μεταναστών της δεύτερης γενιάς με τους ομογενείς τους στην Αλβανία όσο και αντίστροφα. Ωστόσο η κυρίαρχη τάση κατά την άποψη των μεταναστών δεύτερης γενιάς καταδεικνύει ότι η δυσκολία αποδοχής πηγάζει από πλευράς των ομογενών τους στην Αλβανία, οι οποίοι πλέον τους αισθάνονται διαφορετικούς από εκείνους. Για το λόγο αυτό η Γιανέλα, όπως η ίδια αναφέρει, προτιμά να μετοικήσει σε οποιοδήποτε άλλη χώρα γιατί εκεί θα αισθάνεται λιγότερο ξένη από ότι στη χώρα καταγωγής της.

Εν τούτοις η Γιανέλα δεν αποτελεί εξαίρεση. Σχεδόν η πλειονότητα των συνεντευξιαζόμενων εξέφρασε την επιθυμία τους σχετικά με την πρόθεση αγοράς νέας κατοικίας στην Ελλάδα καθότι δεν σκοπεύουν να επιστρέψουν πίσω στη χώρα καταγωγής. Απεναντίας έδωσαν έμφαση στην επένδυση ακινήτου στη χώρα υποδοχής και την παραμονή τους στην Ελλάδα. Παρακάτω η Δήμητρα σχολιάζει:

«Ναι έχουμε στην Αλβανία, εδώ όχι αν και θα ήθελα παρόλο που δεν ξέρω αν τελικά θα ζήσω εδώ για πάντα. Θα προτιμούσα να πουλάγαμε το σπίτι στην Αλβανία και να αγοράσουμε ένα εδώ γιατί εκεί δεν σκέφτομαι ποτέ να γυρίσω και να ζήσω ούτως ή άλλως».

Η Μιχαήλ στην έρευνα της προχωρά σε μία συγκριτική ανάλυση της τακτικής που ακολούθησαν οι γονείς των παιδιών δεύτερης γενιάς με εκείνα. Από μέρους της πρώτης γενιάς καταγράφεται μεγαλύτερη σύνδεση με την πατρίδα και τις κοινωνικές σχέσεις τους στην Αλβανία και παρόλο που ενδιαφέρονται για το νομικό και κοινωνικό τους καθεστώς στην Ελλάδα, σημαντική αποτελεί η δημιουργία μίας θετικής εικόνας του απόδημου πίσω στην πατρίδα τους. Από την άλλη, η δεύτερη γενιά δεν μοιράζεται το 'μοντέλο' της αυτοπραγμάτωσης του επιτυχημένου μετανάστη με την πρώτη γενιά, ούτε τον ίδιο βαθμό

σύνδεσης με την χώρα καταγωγής. Οι Αλβανοί μετανάστες πρώτης και δεύτερης γενιάς παρουσιάζουν διαφορετικούς βαθμούς ανθεκτικότητας στην κρίση εξαιτίας του γεγονότος ότι δεν έχουν ακολουθήσει την ίδια διαδικασία ενσωμάτωσης. Η κρίση έχει επηρεάσει και τις δύο γενιές, ωστόσο το κίνητρο της δεύτερης να παραμείνει στην Ελλάδα είναι ισχυρότερο ενώ η αντοχή και επιμονή δηλώνεται ανοιχτά από τους ίδιους.(Μιχαήλ, 2014) Τα παιδιά της δεύτερης γενιάς Αλβανών μεταναστών εξέφρασαν μία απόσταση από τα σχέδια απόκτησης κατοικίας ή την πραγματοποίηση επενδύσεων στη χώρα καταγωγής ενώ δήλωσαν ότι σε περίπτωση ακραίας επιδείνωσης των συνθηκών διαβίωσης στην Ελλάδα θα οδηγηθούν σε εκ νέου μετανάστευση σε κάποια άλλη χώρα. Συγκεκριμένα στην ερώτηση που φαντάζονται να βρίσκονται σε πέντε χρόνια (ιδανικά/ρεαλιστικά), ο Αργιάν σχολιάζει:

«Πιστεύω ότι θα έχω αποκτήσει την ελληνική ιθαγένεια, θα έχω πάει φαντάρος και θα έχω ξεκινήσει τα πρώτα μου ταξίδια. Θέλω να πάω σε άλλες χώρες για δουλειά, για να μείνω, να ζήσω, να μάθω την κουλτούρα της χώρας και να σπουδάσω ίσως.. και αν είναι καλά να ζήσω εκεί ή να πάω σε κάποια άλλη χώρα. Σε 5 χρόνια πιστεύω ότι θα έχω φύγει από την Ελλάδα αν πάρω την ελληνική ιθαγένεια, θέλω να φύγω γιατί πλέον με την κρίση που υπάρχει δεν μας προσφέρονται ευκαιρίες. Αγαπώ την Ελλάδα σαν τόπο αλλά θέλω να φτιάξω την ζωή μου προς το καλύτερο, για μένα δεν υπάρχει πατρίδα, η πατρίδα μου είναι η Γη. Ρεαλιστικά δεν ξέρω που θα βρίσκομαι, κάπου στην Ευρώπη φαντάζομαι, ιδανικά θα ήθελα να είμαι στην Νέα Ζηλανδία».

Με δεδομένες τις συνθήκες που επικρατούν στη χώρα καταγωγής, τα παιδιά της δεύτερης γενιάς αποκλείουν την Αλβανία από το χάρτη των χωρών προορισμού τους για μελλοντική κινητικότητα. Το κοινωνικό – οικονομικό προφίλ στο οποίο οι Αλβανοί νέοι αποβλέπουν είναι της ανοδικής κινητικότητας, τόσο για την επίτευξη μεταπτυχιακών σπουδών όσο και ανεύρεση καλύτερων θέσεων εργασίας. Τα παιδιά δεύτερης γενιάς αντιλαμβάνονται την επιστροφή στην χώρα καταγωγής ως οπισθοδρόμηση, που θα ακυρώσει τις προσδοκίες των γονιών τους και την απόφαση τους να μεταναστεύσουν από την Αλβανία. Η συμπεριφορά αυτή έρχεται σε πλήρη αντίθεση με έρευνες σχετικά με την παλινόστηση στην Ελλάδα της δεύτερης γενιάς ελληνο – αμερικανών και ελληνο-γερμανών που εγκαταλείπουν μία άνετη ζωή με σκοπό να εγκατασταθούν στη προγονική πατρίδα μέσα από ένα ιδιαίτερο συναισθηματικό «μύθο/όνειρο επιστροφής» στις ρίζες, προς αναζήτηση οντολογικού νοήματος και «ανήκειν». Αυτό συμβαίνει διότι οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς φαίνεται να είναι ανθεκτικοί σε οποιεσδήποτε δυνάμεις έλξης που προέρχονται από προγονικούς δεσμούς προέλευσης.

Λειτουργούν με ένα πραγματιστικό τρόπο αυτοσυντήρησης και επιβίωσης παρά με ένα συναισθηματικό/συμβολικό τρόπο αναζήτησης εθνοτικής συμμετοχής.(Μιχαήλ, 2014)

Άλλη παρόμοια τοποθέτηση με εκείνη που αναφέρθηκε προηγουμένως από τον Αργιάν, είναι η αφήγηση του Νίκου ο οποίος αναφέρει:

«Ρεαλιστικά πιστεύω ότι θα αποκτήσω την ελληνική ιθαγένεια και θα μεταναστεύσω σε κάποια άλλη ευρωπαϊκή χώρα που θα μου προσφέρει μια σταθερή δουλεία. Ιδανικά θα ήθελα να μείνω όμως στην Ελλάδα αν είχα μια καλή δουλειά»

Από την άλλη η Νατάσα οραματίζεται το μέλλον της στην Ελλάδα, αναζητώντας ευκαιρίες εξέλιξης στην χώρα υποδοχής παρά τις όποιες οικονομικές δυσκολίες αντιμετωπίζει στην παρούσα φάση η χώρα. Ωστόσο παρατηρείται πλήρη επίγνωση και αποδοχή της υπάρχουσας οικονομικής κατάστασης στη χώρα, σχολιάζοντας ότι ρεαλιστικά ευελπιστεί σε μία μέτρια δουλειά που θα της αποφέρει τα προς το ζην.

«Ρεαλιστικά εδώ σε μια μέτρια δουλειά κάνοντας τα πρώτα βήματα για να μείνω μόνη μου. Ιδανικά εδώ με μια δουλειά πάνω στο αντικείμενο μου, να έχω ήδη ανεξαρτητοποιηθεί και να μένω μόνη μου και να ανεβαίνω κοινωνικά – επαγγελματικά».

Εν συγκρίσει με τις δύο προηγούμενες αναφορές των παιδιών που επιδιώκουν την κινητικότητα προς σημαντική βελτίωση της ζωής τους σε σχέση με το επίπεδο ζωής που έχουν στην Ελλάδα, η Νατάσα δεν επιθυμεί να βιώσει ένα νέο κύκλο μετανάστευσης.

Επιπρόσθετα, η Ελένη σχολιάζει μέσα από την αφήγηση της ότι η ανάπτυξη σχέσεων στην χώρα υποδοχής και η αίσθηση του «ανήκειν» είναι αρκετά ισχυρό ώστε να την απομακρύνει από την Ελλάδα.

«Θα ήθελα πάρα πολύ να μείνω εδώ, μου αρέσει η Ελλάδα, το κλίμα της, οι άνθρωποι της, οι φιλίες μου που έχω αποκτήσει εδώ κτλ. αλλά δεν ξέρω κατά πόσον θα φτιάξουν τα πράγματα. Να έχω την δυνατότητα να βρω μια καλύτερη δουλειά και να μείνω εδώ. Ρεαλιστικά πιστεύω ότι θα είμαι εδώ, ιδανικά εδώ πάλι, θα ήθελα με την προϋπόθεση να φτιάξει η οικονομική κατάσταση της χώρας».

Η φαντασία και τα σχέδια που κάνουν τα παιδιά της δεύτερης γενιάς για τη ζωή, τους κατευθύνει είτε προς μια ασφαλή μελλοντική ενσωμάτωση στην Ελλάδα είτε προς άλλους προορισμούς που πιστεύουν ότι θα μπορούσαν να ικανοποιήσουν αυτές τις προσδοκίες. Όλοι οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς διεκδικούν να ανήκουν στην Ελλάδα στη βάση της

μακροχρόνιας διαμονής τους, της εκπαίδευσης που έλαβαν από τα ελληνικά ιδρύματα και της κοινωνικοποίησής τους στη χώρα υποδοχής, χωρίς να απορρίπτουν τις αλβανικές ρίζες τους.

6 Συμπεράσματα

Η παρούσα έρευνα επικεντρώθηκε στη μελέτη του ζητήματος της ταυτότητας των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς στην Ελλάδα και στους παράγοντες που επιδρούν στον τρόπο που οι ίδιοι την καθορίζουν (επιπολιτισμοποίηση). Οι συμμετέχοντες στην εν λόγο έρευνα γεννημένοι στην Αλβανία, μετοικούν στην Ελλάδα σε ηλικία μεταξύ ενός έως δεκαπέντε ετών. Κατά τα πρώτα στάδια ένταξης στη χώρα, αποκτούν σχετικά εύκολα και γρήγορα ικανή επάρκεια στην ελληνική γλώσσα, εγγραφόμενοι σε ελληνικά σχολεία. Σταδιακά το φαινόμενο της γλωσσικής μετατόπισης από τα αλβανικά στα ελληνικά επισυμβαίνει φυσικά για τους ερευνώμενους, οι οποίοι γνωρίζουν την αλβανική γλώσσα ωστόσο περιορίζουν τη χρήση της στο στενό οικογενειακό περιβάλλον.

Η 'θρησκευτική' ενσωμάτωση στην κοινωνία υποδοχής εκφράζεται μέσα από την τακτική της εναρμόνισης. Οι μετανάστες βαπτίζονται στην Ελλάδα παράλληλα όμως εκφράζουν την επιθυμία διατήρησης και των δύο τους ονομάτων ('αλβανικό' - βαφτιστικό) γεγονός που απορρέει από την ανάγκη διατήρησης δεσμών με την οικογένεια και τη χώρα υποδοχής.

Πολλές αφηγήσεις αντανακλούν την αρμονική συνύπαρξη των μεταναστών δεύτερης γενιάς με τους καθηγητές και συμμαθητές κατά τη φοίτησή τους στο ελληνικό σχολείο, με τις παρέες τους εντός και εκτός σχολείου να είναι πολυεθνικές και τους ιδίους να συμμετέχουν ενεργά σε εκδηλώσεις του σχολείου αλλά και εξωσχολικές δραστηριότητες. Στο σύνολο τους κοινωνικοποιούνται εύκολα με τους γηγενείς τόσο μέσα στο σχολείο όσο και έξω από αυτό συνάπτοντας στενές διαπροσωπικές σχέσεις με τους Έλληνες. Αυτό επηρεάζει τελικά την κοινωνική τους αυτοπραγμάτωση και τις πρωτοβουλίες που προτίθενται να πάρουν για το μέλλον. Από την άλλη, η καταγωγή τους αποτελεί χαρακτηριστικό 'ρατσιστικής' αντιμετώπισης από τους Έλληνες, η οποία χαρακτηρίζει την ομάδα στην οποία ανήκει το άτομο (Αλβανοί μετανάστες) και όχι το άτομο ως μονάδα.

Στις αφηγήσεις γίνεται εμφανής η έκδηλη επιθυμία απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας χωρίς όμως οι συνεντευξιαζόμενοι να συνδέονται συναισθηματικά με το γεγονός αυτό. Η κτήση της ελληνικής ιθαγένειας συνάδει με την απόκτηση νομικών διευκολύνσεων (δικαιωμάτων) εντός και εκτός της χώρας και δεν επιδρά ουσιαστικά στην απόδοση μιας ξεκάθαρης 'ταυτότητας'. Η μη κατοχύρωση της ελληνικής ιθαγένειας είναι ο κυρίαρχος λόγος για τον οποίο οι μετανάστες δεύτερης γενιάς αισθάνονται αδικημένοι από την ελληνική πολιτεία.

Η σύνδεση και η συνεχής επαφή με τη χώρα καταγωγής διαφοροποιείται σημαντικά για την δεύτερη γενιά μεταναστών γεγονός που συνδέεται ενδεχομένως με την αποποίηση του εθνικού στοιχείου από τη σκέψη των παιδιών. Οι σπάνιες επισκέψεις στη χώρα καταγωγής λόγω κοινωνικών υποχρεώσεων ή επαφής με λιγοστούς συγγενείς αποτελούν τις μοναδικές αιτίες διατήρησης σχέσεων με την Αλβανία.

Ως προς την ταυτότητα (αν νιώθουν Έλληνες ή Αλβανοί) οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς υποστηρίζουν ότι δεν νιώθουν ξεκάθαρα ένα από τα δύο. Από τις αφηγήσεις συμπεραίνουμε ότι αμφιταλαντεύονται ανάμεσα στην κληρονομημένη ταυτότητα και στην επίκτητη ταυτότητα. Μερικοί προσδιορίζουν την «ταυτότητα» περισσότερο προς την «ελληνική» από την «αλβανική» και άλλοι πέρα από αυτές (Άνθρωπος του κόσμου). Εμπλέκονται έτσι σε μια διαρκή αναζήτηση του «ανήκειν» στην προσπάθεια να ξεπεράσουν την αναποφασιστικότητα της ταυτότητας.

Εν κατακλείδι κατά την διαδικασία επιπολιτισμοποίησης θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι συντελέστηκαν πολλές αναδιαμορφώσεις οι οποίες περιόρισαν στοιχεία της κληρονομημένης ταυτότητας των μεταναστών ενώ παράλληλα συνέβαλαν στον ενστερνισμό στοιχείων της κοινωνίας υποδοχής, αλλάζοντας εν γένει το τρόπο που προσδιορίζουν τους εαυτούς τους. Η εναρμόνιση, δηλαδή η διατήρηση των αξιών και πεποιθήσεων του πολιτισμού προέλευσης και η ταυτόχρονη υιοθέτηση των αξιών του πολιτισμού υποδοχής αποτελεί την πληρέστερη εκδοχή της διαδικασίας του επιπολιτισμού, μια στρατηγική που επιλέγουν και οι Αλβανοί μετανάστες δεύτερης γενιάς. Από ψυχολογική άποψη, πρόκειται για την πιο λειτουργική επιλογή εφόσον επιτρέπει στο άτομο να αντλεί ψυχοκοινωνικούς πόρους και από τις δύο ομάδες και να χρησιμοποιεί με ευελιξία τις κοινωνικές συγκρίσεις για να προστατέψει την προσωπική και την ομαδική του αυτοεκτίμηση όταν αυτή απειλείται. (Μπεζεβέγκης 2008)

Τέλος, το δυσμενές οικονομικό περιβάλλον στην Ελλάδα δημιουργεί προβληματισμούς στην δεύτερη γενιά μεταναστών, που οραματίζεται το μέλλον της προς άλλους μεταναστευτικούς προορισμούς, εξαναγκαστικά και όχι ηθελημένα.

7 Βιβλιογραφικές Αναφορές

7.1 Ελληνική Βιβλιογραφία

1. Vickers, M., (1997). *Οι Αλβανοί: Νεότερη και σύγχρονη ιστορία.* [Για την ελληνική γλώσσα: μετάφραση Πέππα, Ε., Αθήνα: Οδυσσέας]
2. Βρισιήδα, Ν., (2007). *Η κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού και η πορεία του εκδημοκρατισμού στην Αλβανία.* Αθήνα: Παπαζήσης
3. Δαμανάκης, Μ., Κωνσταντινίδης, Σ., Τάμης, Α., (2014). *Νέα μετανάστευση από και προς την Ελλάδα.*(Επιμέλ.), Αθήνα: Πανεπιστήμιο Κρήτης, Κέντρο Ερευνών και Μελετών (ΚΕΜΕ) Διαδικτυακές Πηγές
4. Εθνικό Τυπογραφείο, (2015). Νόμος υπ'Αριθμ.4332 *«Τροποποίηση διατάξεων Κώδικα Ελληνικής ιθαγένειας»*. Εγκύκλιος Αριθ.29. Αθήνα: Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας
5. Ιωσηφίδης. Θ., Σπυριδάκης, Μ., (2006). Ποιοτική κοινωνιολογική έρευνα: Μεθοδολογικές προσεγγίσεις και ανάλυση δεδομένων (Επιμέλ.), Αθήνα: Κριτική
6. Κυριαζή, Ν., (2009*). Η κοινωνιολογική έρευνα: Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών* (14η Έκδοση). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
7. Λιανός, Θ., (2012). *Μεταναστευτικά ρεύματα στην Ελλάδα κατά τον 20ο αιώνα.* Αθήνα: Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών
8. Μαρούκης, Α., (2010). Οικονομική μετανάστευση στην Ελλάδα: Αγορά εργασίας και κοινωνική ένταξη. Αθήνα: Παπαζήσης
9. Μίλεση, Χ., (2006). *Οι αλλοδαποί μαθητές από την Αλβανία στη σχολική κοινότητα: Μελέτη περίπτωσης στον Πειραιά.* Αθήνα: Γρηγόρης
10. Μιχαήλ, Δ., (2014). *Αλβανική μετανάστευση στην Ελλάδα, Μελέτες και ζητήματα Ανθρωπολογικές και διεπιστημονικές προσεγγίσεις.* Θεσσαλονίκη: Σταμούλης
11. Μπαλούρδος, Δ., Χρυσάκης, Μ., (2014). *Η δεύτερη γενιά μεταναστών στην Ελλάδα.* Αθήνα: Παπαζήσης
12. Μπεζεβέγκης, Η., (2008). *Μετανάστες στην Ελλάδα: Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή.*(Επιμέλ.), Αθήνα: ΙΜΕΠΟ
13. Παπαγεωργίου, Β., (2011). *Από την Αλβανία στην Ελλάδα: Τόπος και ταυτότητα, διαπολιτισμικότητα και ενσωμάτωση.* Αθήνα: Νήσος
14. Ρομπόλης, Σ., (2007). *Η μετανάστευση από και προς την Ελλάδα: Απολογισμοί και προοπτικές*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο
15. Τριανταφυλλίδου, Ά., (2009*). Η μετανάστευση στην ενωμένη Ευρώπη.* Αθήνα: Κριτική

16. Χρυσοχόου, Ξ., (2005). *Πολυπολιτισμική πραγματικότητα: Οι κοινωνιοψυχολογικοί προσδιορισμοί της πολιτισμικής πολλαπλότητας.* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

7.2 Διαδικτυακές Πηγές

1. Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, Διατίθεται από http://www.didaktorika.gr/eadd/, [Πρόσβαση 18/11/2016]
2. Ελληνική Στατιστική Αρχή, Ελληνική Στατιστική Αρχή Website. Διατίθεται από http://www.statistics.gr/ [Πρόσβαση 5/09/2016]
3. Λυμπεράκη Α., Γεωργιάδης, Θ., *Αλβανία – Ελλάδα: Η δυναμική μιας μεταναστευτικής διαδρομής*, στο 8ο Πανελλήνιο Γεωγραφικό Συνέδριο της Ελληνικής Γεωγραφικής Εταιρείας (Τόμος Γ), Αθήνα, 4-7 Οκτωβρίου 2007, Διατίθεται από https://geolib.geo.auth.gr/index.php/pgc/issue/view/460 [Πρόσβαση 15/10/2016]
4. Μπαλαμπανίδης, Δ., (2016). Γεωγραφίες της εγκατάστασης των μεταναστών στην Αθήνα, 2000-2010: Στεγαστικές διαδρομές, πρόσβαση στην ιδιοκτησία και εθνοφυλετικοί χωροκοινωνικοί διαχωρισμοί. Διδακτορική διατριβή. Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Γεωγραφίας, Διατίθεται από http://estia.hua.gr/file/lib/default/data/17032/theFile [Πρόσβαση 13/10/2016]
5. Παυλόπουλος, Β., Μπεζεβέγκης, Η., Γεωργαντή, Κ., (2010). *Εθνοτική ταυτότητα και ψυχολογική προσαρμογή εφήβων μεταναστών.* Τομέας Ψυχολογίας, Τμήμα Φ.Π.Ψ., Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Διατίθεται από http://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/PPP101/ [Πρόσβαση 19/10/2016]
6. Πολυκανδριώτη, Ο., (2002). *Μνήμη και ταυτότητα: Παρατηρήσεις σε ορισμένα κείμενα της ελληνικής διασποράς στη Γαλλία τον 20ό αι.* Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας, Διατίθεται από http://helios-eie.ekt.gr/EIE/handle/10442/14437 [Πρόσβαση 17/09/2016]
7. Υπουργείο Εσωτερικών - Γενική Γραμματεία Πληθυσμού και Κοινωνικής Συνοχής, (2013). *Εθνική Στρατηγική για την ένταξη των πολιτών τρίτων χωρών.* Αθήνα: Υπουργείο Εσωτερικών, Διατίθεται από http://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/ethniki_stratigiki.pdf [Πρόσβαση 29/08/2016]
8. Υπουργείο Εσωτερικών, Πιοτόπουλος, Σ., (2015). *Στατιστικά στοιχεία 2011-2014.* Διεύθυνση Ιθαγένειας ΥΠ.ΕΣ Δ.Α, Διατίθεται από http://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/StatsCategory2011-2014-20032015.pdf [Πρόσβαση 30/10/2016]

9. Χαλιάπα, Α., (2010). *Η ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα: Η προβληματική της δεύτερης γενιάς.* Διδακτορική διατριβή. Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Γεωγραφίας, Διατίθεται από http://estia.hua.gr/file/lib/default/data/8286/theFile [Πρόσβαση 25/10/2016]
10. Χρήστου, Α., (2007). *Από την χώρα υποδοχής και πάλι πίσω: Η κληρονομιά της μετανάστευσης και το σχέδιο της παλινόστησης.* Διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Γεωγραφίας, Διατίθεται από http://docplayer.gr/39058331-Panepistimio-aigaioy-sholi-koinonikon-epistimon-tmima-geografias-didaktoriki-diatrivi.html [Πρόσβαση 22/12/2016]